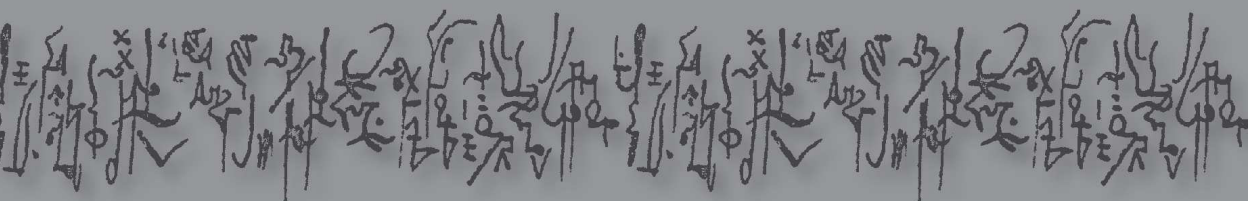

Gárdai György

Nemzeti évfordulóink 2013

Nemzeti
évfordulóink
2013

Budapest, 2013

A szerkesztőbizottság tagjai:
Császtvay Tünde, Gazda István, Sisa József, Ujváry Gábor

Főszerkesztő: *Estók János*

A képeket válogatta: *Cs. Lengyel Beatrix és Gödölle Mátyás*
Ipar- és technikatörténeti szakértő: *Sipka László*
Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája, munkatárs: *Károly Hédi*

Az előzetes adatgyűjtést végezte: *Németh Tibor*, a celldömölki Kemenesaljai Művelődési
Központ és Könyvtár Kresznerics Ferenc Könyvtárának vezetője

A képeket az alábbi intézmények bocsátották rendelkezésre:
Dobó István Vármúzeum, Magyar Mezőgazdasági Múzeum (MMgM),
Magyar Nemzeti Múzeum (MNM),
Magyar Természettudományi Múzeum, Magyar Sportmúzeum,
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára,
Magyar Zsidó Levéltár, Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM), Szépművészeti Múzeum

Borítókép:
Gárdonyi Géza
Strelisky felvétel, 1905 körül
Dobó István Vármúzeum

© Balassi Intézet, 2013

A kötetben a születés ■ és a halál ■ évfordulóját az oldalak felső sarkában jelezzük

Kiadja a Balassi Intézet
Felelős kiadó: Dr. Hatos Pál
Telefonszám: (+36 1) 381 5191 • Faxszám: (+36 1) 381 5193
E-mail cím: emlekev@bbi.hu • Honlap: www.balassi-intezet.hu
Korrektor: Ruttkay Helga
Grafika, nyomdai előkészítés: Line Design Kft.
Nyomdai munkák:
HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft.
Felelős vezető: Dr. Bozsonyi Károly, ügyvezető igazgató
HU ISSN 1785-6167

Előszó

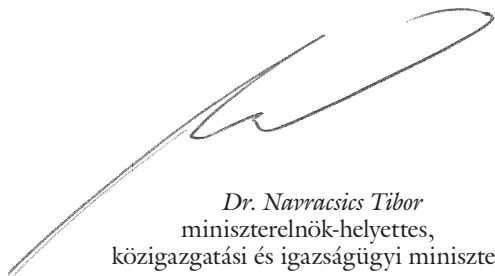
Tisztelt Olvasó!

Nem mindegyik kötelező olvasmány marad meg az emberben. Amelyek igen, azok viszont örök emlékekké válnak, és tudattalanul is befolyásolják a gondolkodásunkat, ítélőképességünket. És ki ne emlékezne az *Egri csillagokra*, az egri vár védőinek hősiességére, a jellemrajzokra? A meghatározó olvasmányélmény az, amely karakterünket is befolyásolja.

2013-ban három kimagasló magyar személyiség évfordulóját ünnepeljük. Elsőként Gárdonyi Gézáét, aki százötven éve született, és akinek emlékére a 2013-as évet Gárdonyi Géza Emlékévvé nyilvánította a kormány. Ha csupán nevezetes diákgregényét adta volna a felnövekvő magyar generációk tömkelegének, már azzal pótolhatatlanná válna munkássága. Ám Gárdonyi esetében ennél többről van szó. Egyedülálló író, költő, újságíró és tanító volt, akiről nem véletlenül mondta azt Juhász Gyula: „ő nem utóda senkinek, és őt nem is igen utánozza senki”. Míg Ady Endre magyar Dickensnek tartotta, mások a magyar Tolsztojt vélték felfedezni benne. Ebből is kitűnik, hogy mennyire ellentmondásos, vagy még inkább eklektikus szerzőről van szó, aki sajátos módon elegyítette múltjának és saját korának stílus- és szemléletjegyeit.

Ebben az évben még két jelentős évfordulót ünnepelünk. Egyrészt Bethlen Gábor erdélyi fejedelem trónra lépésének négy századik évfordulóját, akinek uralma alatt élte Erdély talán legnagyobb kulturális és gazdasági aranykorát. Másrészt Robert Capa, azaz Friedmann Endre születésének századik évfordulóját, akit méltán tartanak a huszadik század egyik legjelentősebb fotóriporterének.

A két művészre és az államférfira való emlékezés fényében érdemes arra gondolni, hogy nemzetünk értékeremtői – legyenek ők politikusok, írók vagy fotóriporterek – miként hatnak világlátásunkra, és munkájukkal hogyan formálják jellemünket. Valódi jellemformálás ugyanis csak példaadás révén lehetséges, és e minőségükben elengedhetetlenek az inspiratív személyiségek.

Dr. Navracsics Tibor
miniszterelnök-helyettes,
közigazgatási és igazságügyi miniszter

Gárdonyi Géza
Harsányi Gyula felvétele, Eger, 1920 körül
MNM

Kiemelt évfordulók

Gárdonyi Géza

(Gárdonyi-Agárdpuszta, 1863. augusztus 3. – Eger, 1922. október 30.)

Önmagát „kövek alatt nőtt fűnek” nevezte, ami utalt rejtőzködést kedvelő alkatára és arra is, hogy lételeme a folytonos kutatás és önképzés. Máshol életét egyetlen mondatban így foglalta össze: „A Pokol kapujából kerültem az Isten közelébe: az egri sánc tetejére.”

Apja (a család eredeti neve Ziegler) a Pestre jött, kalapján halálfejes jelvényt viselő bécsi légióban Kossuth fegyverkészítője volt. Különködő, nyugtalan, megalkuvásra képtelen embernek tartották. A család folyton vándorolni kényszerült miatta az országban. Gézából papot szerettek volna nevelni, ezért a híres sárospataki református gimnáziumba írárták, majd 1878-tól az egri érseki tanítóképzőbe járt a fiú. Felsőbb tanulmányokra már nem is gondolhatott, miután apja 1879-ben meghalt. Egyéves tanítási gyakorlat után 1882-ben szerzett segédtanítói oklevelet.

Hogy ekkoriban a városi és a vidéki tematikájú irodalomnak és íróköreinek ellentéte mennyire nem volt még kibékíthetetlen, azt Gárdonyi Géza alakja példázza. Legjobb barátai ugyanis Szabolcska Mihály, Pósa Lajos és Bródy Sándor lettek. Rajongott Schopenhauer tanaiért, elfogadta a taine-i milióelmélet tanításait, ugyanakkor legalább annyira szerette Dankó Pista cigány-muzsikáját, akinek számos dallamához ő írt versszöveget.

Az 1880-as évek második felétől az elkövetkező tíz évben a tanítóskodás és az újságírás foglalta le napjait, hosszabb időt Győrött, aztán Szegeden töltött, de közben kalandregényeket írt, majd – főként megélhetési okokból és állítólag Mikszáth Kálmán javaslatára – élclapokba kezdett dolgozni. Remek, sajátos humora volt, de nemsokára beleunt a mulattató szerepébe, és később meg is tagadta ezeket a műveit. Első regényét 1886-ban *Álmodozó szerelem* címmel adta ki, de a líraian romantikus történet visszhang nélkül maradt. Élete egyébként ekkoriban bővelkedett a kalandokban: viharos házasság, párba, szegedi fogházélet, operettszerzés és füzetes vállalkozások jellemezték ezt az évtizedét.

1891-ben – barátja, Bródy Sándor közbenjárásával – beadta jelentkezését a Feszty-körkép Társaság titkári állására. Feszty Árpáddal és feleségével, Jókai Rózával (Jókai Mór mostohaunokája) rövid idő alatt közeli barátságba került, és mindennapos vendég lett a Jókai–Feszty-szalomban. A *Magyar Hírlaphoz* 1891-ben szintén Bródy ajánlotta be munkatársnak. Mivel 1896-ban megvonták vasúti szabadjegyét, engesztelhetetlenül megsértődve Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjához* pártolt át. 1892-től nagy példányszámú ponyvakiadásokba írt sajátos és egészen egyedül nyelvi humorú történeteket, fiktív leveleket (*Göre Gábor-történetek*), melyek könyv alakban is megjelentek 1895-ben.

Első irodalmi sikerét 1894-ben *A lámpás* című kötetrel aratta, melyben a nyomorúságos néptanítói sors zsánerképét rajzolta meg. Az 1898-ban kiadott *Az én falum* írásai szubjektív, impresszív, lírai riportok falujáról. Ahogy írta: „Elmémből eltűnik a föld képe és minden földi gondolat; új lélek költözik belém, másik világba lengeti, mely csupa titok, csupa finomság, csupa boldogság.” A somogyi falusi életet szinte fotográfusi és szociográfusi igénnyel mutatta be, többek között az általa és írói baráti köre által is vallott taine-i milióelméleti tételhez igazodva, mely szerint a születési környezet meghatározó szerepet játszik az egyén életében. Moralista társadalommisztikája már az 1895-ben publikált *Pöhbölyék* című kisregényében is megjelenik, hiszen mindinkább azokat a megmagyarázhatatlan és misztikusnak tartott jelenségeket kezdte kutatni, amelyek a polgári társadalmat mozgatják. Egy kései kritikusa szerint: „A városi naturalisták a primitívnek, az ősi-nek és természetesnek nosztalgiájával csodálkozhattak rá erre a mesés, varázslatos világra, s nem csoda, hogy maga Gárdonyi is a Petőfi-féle népiesség folytatójának hitte magát. [...] Az új népi és természeti élmény már »tudományos« romlottsággal, szkepszissel, ugyanakkor kétségbeesett hittel színezi moderné ezt a hagyományt.”

1896 májusában összes pénzét beleölte – a Feszty-körkép sikerén felbuzdulva – Dante műve nyomán a *Pokol*-körkép meglevenítésébe és felállításába, de a vállalkozás nem váltotta be a hoz-

Gárdonyi Géza agárdpusztai szülőháza
PIM

ban a nemzet sorsának kérdéseire is választ kell keresnie. Képtelen volt megbékülni az ország vezető politikuskörével, és egész életében hangsúlyozta erős '48-as szellemiségét és Habsburg-ellenességét. Komoly bajokkal kellett szembenéznie: 1902-ben súlyos szívbeteg lett, házassága felbomlott. Magánya éppúgy jelentett vidéki elzártságot, mint viszonylagos nyugalmat és menekülést a zajos élet elől.

A *Pesti Hírlap* 1899 karácsonyán kezdte közölni folytatásokban leghíresebb történelmi tárgyú regényét, az *Egri csillagokat*, s ez jelent meg 1901-ben könyv formában. Az általa kevésbé sikerültnek érzett szerkezetű regény azóta is ifjú nemzedékek sorának kedvelt olvasmánya. Pedig felnőtteknek írta – áthallással – a kor égető politikai és közéleti kérdéseire keresve a választ. A történelmi regény a korabeli történelmi szakirodalom elmélyült tanulmányozása, komoly levéltári kutatás és hathetes konstantinápolyi tanulmányút alapján született meg, s hiteles képét adja a várvédő harcok idejének. Ezen túl azonban – analógiával – arról is írt, hogy az 1910-es években az újrászövetkező nagyhatalmak versenyében a magyarság ne várja függetlenségét a Habsburgoktól.

Az *Egri csillagok* megírása után Gárdonyi hosszabb európai utazásokra indult, de nem sokat pihent újabb – bevallottan legkedvesebb – regénye elkészültéig, hisz a *Láthatatlan ember* már 1901. június 27-től közölni kezdte a *Budapesti Hírlapban*, s a mű gyorsan, már 1902-ben könyv alakban is kijött a Génius Kiadónál. Gárdonyi azt nyilatkozta, hogy új regénye korábban elképzelt ötletének megvalósítását Munkácsy díszes temetésekor határozta el: „Munkácsy Mihály temetése vetette elem újra. Megrendítően hatott rám óriási mozgalmának és képes szépségének ereje.” A végleges cím megtalálásáról pedig elárulta, hogy „Első címe volt: Napenyészet. Ezt üresnek láttam. A második: Szerelem rabszolgái. Ezt meg jókainak éreztem. Ezt is törültem. Legyen: Láthatatlan ember.”

Választására azonban sokkal inkább rávilágít a regény bevezetőjének egy rövid részlete: „Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan.”

Z. Szalai Sándor észrevétele szerint a *Láthatatlan ember* „a lefojtott szenvedélyek regénye”, „az *Egri csillagok* hagyományos epikai szerkezete felől vezet az *Isten rabjai* pszichologizmusa felé”. Valóban, Gárdonyi – az *Egri csillagokhoz* hasonlóan – korhűen és mesteri módon megelevenítve helyezte a történelmi múltba – azaz a népvándorlás korába – a cselekményt, de az igazi történések ténylegesen a lelkekben, az emberek kifejezhetetlen belső világában zajlanak. A cselekmény párhuzamosan folyik: egyrészt a hun birodalom és Attila hatalmi és erkölcsi nagyságát, majd bukását és halálát kísérhetjük nyomon, másrészt a Zéta–Emőke–Attila–Dsidia szerelmi négyesög lelki bonyodalma, főként Zéta érzéseinek, lelki rezdüléseinek sorát, melyek erősen táplálkoztak Gárdonyi személyes élményéből is: hat éven át tartó, különös vonzalmából Szarvassy Margit tanítónő iránt.

Gárdonyi – akárcsak az *Egri csillagok* megírása előtt – mindazonáltal felkészülten, komoly történelmi tanulmányokkal, kutatómunkával és egyes, a regényben megjelenő helyszínek személyes bejárásával készült a munkára. Az 1900-ban Párizsban rendezett világkiállítás meglátogatásakor

zá fűzött reményeket, s – legalábbis a legenda szerint – 1897-ben az adóhatóság zaklatása elől menekült és telepedett le hirtelen elhatározásból Egerben. A világtól elzárkózó íróremete élete, embergyűlöletről árulkodó esetei ekkortól váltak még inkább csak a közélet egyik kedvelt pletykatémájává, olyannyira, hogy – mint később Márai Sándor igazságtalanul megfogalmazta – „népszerűségét is inkább magatartása építette, mint művészetének nemesebb elemei”.

A 20. század első évtizedeiben rendszeresen jelentkezett ugyan kisebb szépirodalmi művekkel, de magánéletében valóban kerülni kezdte a társaságot és az embereket, munkásságában pedig változás történt: nagyregények írásába fogott. Meggyőződése volt, hogy írásai-

megnézte a katalaunumi síkot is, ahol 451-ben a „népek csatája” zajlott, végigolvasta – többek között – a görög Priszkosz rétor, a gót Jornandes, a francia Thierry és Kézai Simon, Bél Mátyás történeti forrásait, és művében igencsak változtatott (javított) a nyugati történetírás Attila-képén és -megítélésén. A népvándorlás kori események értő olvasása mindemellett Gárdonyi saját korának kérdéseire is válaszokat sugallt: a történelmi múltba helyezett események árulkodnak a hun-magyar azonosságról, illetve a Habsburgokkal való viszonyunkról vallott gondolatairól is. („Inkább vagyok rab, hogysen nálatok, uram, főnemes.”)

A regény kézírata mára elveszett. Gárdonyi – ahogy szokása volt – folyamatosan átdolgozta munkáit, így tett ezzel a regényével is. Az 1902-es első kiadás után mind az 1907-es Singer és Wolfner-féle második és harmadik (ezek között történt a legnagyobb mértékű változtatás és átforgalmazás, a szöveg a stilizálás, összevonások után jócskán megrövidült), mind az 1922-es Légrády-féle negyedik kiadás közt jelentősen átírta és stilizálta a művet.

A regény kötetbeli megjelenése után nyomban megírta a mű színpadi változatát is. A forgatókönyvet 1903 őszén küldte meg Somló Sándor igazgatónak a Nemzeti Színházba. A darab előadására azonban még két évig kellett várni. Az 1905. decemberi

Gárdonyi Géza egri otthonában
Harsányi Gyula felvétele, 1920 körül
PIM

Gárdonyi Géza Emlékmúzeum
Képeslap, Bakonyi Béla felvétele, 1960-as évek. MNM

Gárdonyi Géza sírja
Balogh Rudolf felvétele, 1922–1925 között
MNM

magyarázta: „A közönség intelligens része meg fogja érezni, hogy ez csak kísérlet: a népszínmű vaszkos tulipánjainak finomított áthímzése egy lengőbb szövétű vígjátékféle munkába.” A műben a stilizált, álnépies és álromantikus környezetet hiteles kép váltja föl, s gondot fordít a belső feszültség változásaira és minél alaposabb motiválására is. De hogy a népszínmű megújítása – ha egy próbálkozása jól sikeredett is – mégsem járható út, azt az egy év múlva elkészült *Annuska* című darab kifulladás, jóval kevésbé zajos sikere is bizonyította.

Az új század háborúra készülő világában Gárdonyi ténylegesen bezárkózott egri magányába; embergyűlöletéről, önként vállalt magányáról legendák sora született, melyeket az író nemhogy eloszlatni, de még táplálni is igyekezett. Irodalmi díjat nem fogadott el, irodalmi társasági tagságot és funkciót nem vállalt, sorozatos irodalmi-kiadói pereskedésekbe bonyolódott, legjobb barátai nagy részével is összeveszett. Egyre inkább idegenkedve figyelte a modern költészet próbálkozásait, s mind jobban elmerült misztikus elemekkel tarkított, vegyes és ellentmondásoktól sem mentes tanaiba. Mintha csak elmagányosodott önmagáról írta volna egyik versében – melyben Attila sírjára is utalt:

Feljött a hold a Tiszára.
Csend borult a fűre, fára,
Szeged alatt a szigetnél
Áll egy ócska halász-bárka.

Holdvilágnál fenn a bárkán
Halászlégény ül magában:
Űl magában s furulyál;
Furulyál az éjszakában. [...]

Talán épp a bárka alatt
Lenn a vízben, lenn a mélyben
Fekszik egy nagyhalott király,
Halott király réges-rég.

Koporsója arany, ezüst,
Vasból van a burkolatja,
És a hármas koporsóban
A király a dalt hallgatja.

1922. október 30-án éjjel halt meg dolgozószobájában; anyja és két fia volt mellette. Naplóját titkosírással jegyezte le, amelyeket rendelkezése értelmében csak halála után sok évvel bonthattak fel családtagjai. Végrendeletében azt kívánta: „Íróasztalom legyen a síremlékem. Az íróasztalom, ahol gondolataim testet öltöttek. Ahol a lelkem és szívem minden érzése átömlött tollam vonásaiba.”

Császtvay Tünde

Ajánlott irodalom: Feszty Árpádné: *A tegnap*. Bp., 1924.; Z. Szalai Sándor: *Gárdonyi Géza alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., 1977.; Brassai Zoltán: *Gárdonyi Géza*. Kismonográfia. Veszprém, 2003.

Balogh János

(Nagybocskó, 1913. február 19. – Budapest, 2002. augusztus 15.)

Balogh János a 20. század magyar zoológiájának meghatározó alakja, egyike azon kevés kutatóinknak, akik az új tudományos eredményeket a nagyközönség számára érthetően és szórakoztatóan tudták átadni.

1913-ban született a ma Ukrajnához tartozó Nagybocskón. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, amely később – élete végéig – munkahelyévé vált. Kis kitérőként a *Tolnai Világlap*nál dolgozott, ahol magába szívta az ismeretterjesztés alapjait, amit később a népszerűsítő munkáiban tudott kamatoztatni. 1935-ben doktorált, majd a Dudich Endre által vezetett Állatrendszertani és Ökológiai Tanszéken dolgozott. 1960-ban megalapította a Talajzoológiai Kutatócsoportot, amely 2011-ig (1998-tól mint MTA Zootaxonomiai Kutatócsoport) működött. 1952-ben lett a biológiai tudományok kandidátusa, 1954-ben a biológiai tudományok doktora, 1965-től az MTA levelező, majd 1973-tól rendes tagja. 1966-tól egyetemi tanár, innentől 1984-ig, nyugdíjba vonulásáig az ELTE Állatrendszertani és Ökológiai Tanszék vezetője.

Kutatásai során először a pókokra, majd az atkák taxonómiai, ökológiai és állatföldrajzi vizsgálataira koncentrált. Több mint ezer új állatfajt (pókokat és atkákat) fedezett fel a világ minden tájáról. 1953-ban megjelent könyve (*A zootaxológia alapjai*) a hazai zoológia egyik meghatározó munkája, amely külföldön is megjelent (*Lebensgemeinschaften der Landtiere*), így nemzetközileg is elismert alapmű lett. 1963-tól számos tudományos expedíciót vezetett Dél-Amerikába, Afrikába, Pápua Új-Guineába, Ausztráliába, Ázsia és Óceánia szigeteire. Az expedíciókon általa gyűjtött anyagok még ma is tartalmazznak a tudomány számára ismeretlen fajokat, jelentős feladatot adva az eljövendő idők kutatóinak. Három angol nyelvű könyve jelent meg az általa leginkább tanulmányozott páncélos atkákról.

Balogh János elkötelezett tudománynépszerűsítő volt. Jól használta az írott és az elektronikus médiumokat az új kutatások bemutatására. Mint a környezet- és természetvédelem egyik elkötelezett harcosa, ezekben a munkákban hívta fel az emberek figyelmét pusztuló környezetünk problémáira. Televíziós ismeretterjesztő műsorai, *A napsugár nyomában*, *a Lesz-e holnap?*, illetve az *Út a jövőbe*, sok, a környezeti problémákra érzékeny nézőt vonzottak, míg ismeretterjesztő könyvei (*Bioszféra-expedíció*, *A megsebzett bolygó*, *Haldokló őserdők nyomában*) megszólították az olvasót. Balogh János nemcsak médiumokban, hanem az egyetemi órákon is széles látókörű előadóként lebilincselően mesélt a tudomány, a természetvédelem és a környezetvédelem aktuális problémáiról.

Balogh János élete során számos elismerésben részesült: 1963-ban Kossuth-díjat, 1993-ban Széchenyi-díjat és Pro Natura díjat, 1995-ben Akadémiai Aranyérmét, 1999-ben Magyar Örökség-díjat, 2000-ben a Magyar Köztársaság középkeresztje a csillaggal kitüntetését és 2001-ben Corvin-láncot kapott. Remélhetően ismét elnyeri méltán megérdemelt helyét a magyar tudomány legkiemelkedőbb tudósai között.

Balogh János
Magyar Természettudományi
Múzeum

Kontschán Jenő

Ajánlott irodalom: Berczik Árpád: In memoriam Dr. János Balogh. *Opuscula zoologica Instituti Zoosystematici et Oecologici Universitatis Budapestiensis* 34. 2002.; Mahunka Sándor: Balogh János. *Magyar Tudomány* 2002.; János Balogh (1913–2002). *Acta Zoologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 49. 2003.

Baross László

(Felsőzsember, 1865. október 16. – Bánkút-pusztza, 1938. június 3.)

Baross László
Ismeretlen felvétele, 1920-as évek
MMgM

Baross László felvidéki középbirtokos nemesi családban született. Elemi és középiskolai tanulmányait Kőrmöcbányán és Nagyszombatban folytatta. A növénytermesztéssel kapcsolatos ismereteket a Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémia nagy hírű professzorától, Cserhádi Sándortól tanulta. 1887-ben József főherceg alcúti uradalmában helyezkedett el. 1895-ben a főherceg bánkúti uradalmának intézője, azután jószágfelügyelője lett.

Növénynemesítőként kezdetben a kukoricával foglalkozott. Közkeletű nevén „bánkúti nemesített kukorica”-nak hívtott fajtáit szívesen vetették, mert korán érett és jól morzsolható volt. Ráadásul a kukorica gyorsabb betakarítása több időt hagyott az őszi vetés elvégzésére. Baross foglalkozott az árpa, a zab, a cirok, a dohány, a cukor- és a takarmányrépa nemesítésével is, de átütő sikert búzanemesítőként aratott. Figyelme a 20. század első éveiben fordult a búza felé. Elsősorban a minőség javítására törekedett, ehhez társult a megfelelő termő- és alkalmazkodóképesség elérésének igénye. Baross búzafajtái sikerének záloga éppen a kiváló minőség – a magas sikértartalom és sütőipari érték – lett.

Magyarország gabonatermelőinek az Osztrák–Magyar Monarchia biztos felvevőpiacának elvesztése után szembe kellett nézniük azzal a ténnyel, hogy a korábbi évtizedekben leromlott minőségű hazai búza valószínű piaci körülmények között nem versenyképes az Európát elárasztó tengerentúli gabonával. Lázás munka kezdődött a magyar búza tulajdonságainak javítása érdekében.

A vizsgált tengerentúli búzák közül a Kanadában nagy területen vetett Marquis búza különösen jónak bizonyult. Ezt a tavaszi búzát tette a faggyal szemben ellenállóvá, őszi vetésre alkalmassá Baross László. A Marquis búzát az általa a tiszavidéki tájfajtából szelektálással előállított Bánkúti 5-tel keresztezte. Ennek eredményeként születtek meg Baross korán érő őszi búzái, köztük a világhírű Bánkúti 1201-es. A kanadai Reginában 1933-ban megrendezett búza-világkiállításon a világ legjobb búzájának a Bánkúti 1201-et minősítették. Munkásságának nagy eredménye, hogy fajtái a köztermesztésbe kerültek. Búzaföldjeink közel 60%-án bánkúti búza ringott még az 1950-es évek végén is. Baross munkásságát Magyar Örökség-díjjal ismerték el 2012-ben.

Kortársai nagy munkabírási, kitartó, rendszerető embernek ismerték. Szerény ember volt, aki az általa nemesített kukorica- vagy búzafajtákat sem magáról, hanem arról a helyről nevezte el, ahol dolgozott: Bánkútról. Az agrárszakmai közeletben csak visszafogottan vállalt szerepet: tagja volt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület igazgatóválasztmányának és társelnöke az egyesület növénynemesítő bizottságának.

1938. június 3-án Bánkút-pusztán érte a halál. Egyszerű, fekete obeliszkkal jelölt sírja a Medgyesegyházához tartozó bánkúti sírkertben található.

Az MTA Martonvásári Mezőgazdasági Kutatóintézetének munkatársai biokémiai, fehérjékémiai és molekuláris biológiai vizsgálatokkal elkülönítették a Bánkúti 1201-es búzafajta kiváló minőségét biztosító génjét. Ez lehetőséget teremt arra, hogy jó tulajdonságai átvihetők legyenek az új búzafajtákba.

Estók János

Ajánlott irodalom: Rege Károly: Baross László. *Agrártudomány* 1958/12.; Bálint Andor: Növénynemesítésünk egy évszázada. *Agrártörténeti Szemle* 1967.; Pintér János: Baross László. In *Agrártörténeti Életrajzok. I.* Szerk. Für Lajos és Pintér János. Bp., 1987.

Batsányi János

(Tapolca, 1763. május 9. – Linz, 1845. május 12.)

Kispolgári családban született, gimnáziumi tanulmányait Keszthelyen, Veszprémben és Sopronban végezte. 1783-tól Pesten, a piaristáknál tanult. Költői tehetsége korán megmutatkozott, ekkoriban már nemcsak magyarul, de latinul, németül és franciául is írt verseket. Pesti éveiben Orczy Lőrinc házában élt, a költő egyik fiának házitanítója volt. Itt került először kapcsolatba a korabeli értelmiség jeles képviselőivel.

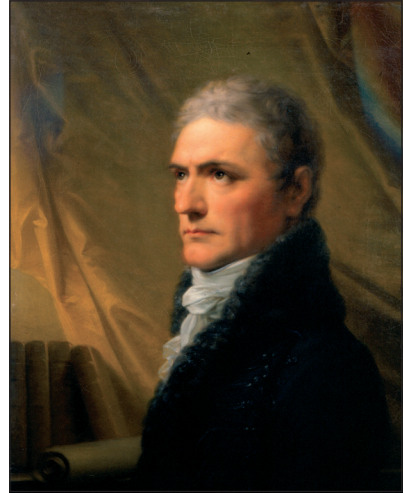
1785-től Kassán kamarai hivatalnok. Baróti Szabó Dáviddal és Kazinczy Ferencsel itt alapította meg 1787-ben a Kassai Magyar Társaságot, melyet az első magyar irodalmi társaságként tartunk számon, s amelyhez – az ország egész területéről – sok további író, költő csatlakozott. Batsányi, Baróti Szabó és Kazinczy folyóiratot is indítottak *Magyar Museum* címmel, melynek első száma 1787-ben jelent meg. Társaival való nézeteltérései miatt a folyóirat következő számait Batsányi már egyedül szerkesztette tovább 1792-ig. Ebben az évben adta közre a lapban *A franciaországi változásokra* című, forradalmi hangvételű versét, aminek következtében feljelentették és állását is ott kellett hagynia.

1793-tól gróf Forgách Miklós nyitrai főispán magánitkára lett. Talán kassai éveiben lépett be az egyik szabadvőműves páholyba, és sok más író társával együtt őt is megvádolták a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétellel. 1794-ben letartóztatták, s bár semmit sem tudtak rábizonyítani, a per során hangoztatott nézetei miatt börtönbüntetésre ítélték; 1796-ig raboskodott Kufsteinben. Szabadulását követően Bécsbe ment, ott élt 1809-ig. Folytatta költői, írói tevékenységét, de saját kötetei nem jelentek meg. *Magyar Minerva* címmel kiadványsorozatot indított, melyhez az anyagi támogatást Festetics György biztosította. A sorozatban Ányos Pál és Virág Benedek alkotásait jelentette meg. 1805-ben megnősült, felesége Baumberg Gabriella, osztrák költőnő volt.

1809-ben lelkesen köszöntötte a Bécsbe bevonuló Napóleont, s magyarra fordította a császárnak a magyarokat az osztrákoktól való elszakadásra felszólító kiáltványát. Még ebben az évben Párizsba költözött, ahol a Napóleontól kapott anyagi támogatásból élt. 1815-ben, amikor a császár elveszítette hatalmát, az osztrákok újra bebörtönözték Batsányit Spielbergben. Innen egy év múlva feleségével együtt Linzbe vitték, ahol élete végéig rendőri felügyelet alatt tartották. Noha a magyar szellemi életbe nem tudott többé bekapcsolódni, 1827-ben, majd 1835-ben megjelent egy-egy verseskötete, 1843-ban pedig a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választották. Magányosan halt meg, könyvtárát a Nemzeti Múzeumra hagyta.

Verseivel nemzetét kívánta szolgálni, költőként a vátesz szerep állt hozzá a legközelebb. A nemzetnek elnyomóitól való megszabadulását, önállósága megteremtését sürgette a francia forradalom eseményeit üdvözlő, a forradalmárok példájának követésére buzdító verseiben, melyek közül a két leghíresebb, 1791-ben íródott költemény *A franciaországi változásokra* és *A látó*. Próza művei közül jelentős *A magyaroknak vitézsége...* (1785) című történeti munkája, melyben magyar nemzeti hősök tetteit mutatta be, valamint *A fordításról* (1787–1789) című tanulmánya.

Lengyel Réka

Batsányi János
Heinrich Friedrich Füger olajfestménye,
1808. MNM

Ajánlott irodalom: *Batsányi János Összes művei. I–IV.* Kiad. Keresztury Dezső, Tarnai Andor. Bp., 1953–1961.; Mezei Mária: *Batsányi János: A franciaországi változásokra. Irodalomtörténeti Közlemények* 1969.; Keresztury Dezső: *Batsányi János 1763–1845.* Bp., 2004.

Benda Kálmán

(Nagyvárad, 1913. november 27. – Budapest, 1994. március 13.)

Benda Kálmán
Fábri Zsuzsa felvétele, 1991
MTA Könyvtára

A báró Eötvös Collegium tagjaként a budapesti tudományegyetemen szerzett történelem–földrajz szakos tanári diplomát. 1936–1938 között Bécsben, Berlinben és Párizsban magyar állami ösztöndíjjal folytatott kutatásokat. 1938–1942 között az általa szervezett tatai nép-főiskola igazgatója; emiatt támogatta a rendszerváltás idején az újjáéledő népfőiskolai mozgalmat. 1941–1942-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium segédfőigazgatója, 1942-től a Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének munkatársa, majd igazgatóhelyettese (1945–1947), és a jogutód, a Kelet-európai Tudományos Intézet igazgatóhelyettese (1947–1949) is. Felelős szerkesztője (1943–1948) az intézet francia nyelvű folyóiratának, a *Revue d'Histoire Comparée*-nek, 1945 és 1949 között a Magyar Történelmi Társulat főtítkára, egyben Magyarország képviselője az UNESCO-ban. 1946-ban szerzett magántanári képesítést mindvégig legkedveltebb területéből, a 16–17. századi magyar történelemből. 1949-ben valamennyi pozíciójából elbocsátották; alkalmi munkákból élt. 1950-től 1956-ig a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosa, majd 1957–1983 között az MTA Történettudományi

Intézetének tudományos főmunkatársa (1957–1958-ban igazgatóhelyettese), osztályvezetője (1983–1985), majd tudományos tanácsadója (1985–1987), 1979-től az MTA doktora. Bár 1961-ben kandidátus lett, politikai okokból mégsem oktathatott a felsőoktatásban – pedig nagyon szeretett tanítani –; erre csak 1974 és 1977 között nyílt lehetősége a szegedi főiskolán. 1980-tól haláláig a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének igazgatója, 1992-től haláláig a Károli Gáspár Református Egyetem első rektora. 1990-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1991-ben rendes tagja. Az 1980-as években az ellenzéki mozgalmakhoz csatlakozott, s részt vett a monori (1985) és a lakitelki (1987) találkozókön is.

Elsősorban a kora újkori magyar történelemmel, művelődéstörténettel, a függetlenségi küzdelmekkel foglalkozott. Első monográfiáját Bocskai Istvánról írta, akinek leveleit élete végén adta ki. Sajtó alá rendezte a magyar jakobinus mozgalom történetét, valamint a Rákóczi-szabadságharc francia diplomáciai kapcsolatainak, az 1607–1608-as országgyűlésnek, illetve a moldvai csángó magyarok történetének az iratait, de az Erdélyi Fejedelemség és a román vajdaságok érintkezését, a török hódoltság korának viszonyait is behatóan elemezte. Rendkívül fontos szerepet játszott a színvonalas tudományos ismeretterjesztésben, a sajtóban, a rádióban, a televízióban egyaránt. Az *Olvastam valahol I–III.* kötetében rádiós történelmi műsorait, az *Emlékezzünk régiekről* című sorozatban pedig Magyarország számos közgyűjteményét mutatta be. Ő szervezte meg a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Múzeumát (Kecskeméten, 1983) és a Biblia Múzeumot (Budapesten, 1989) is. Számos szervezet tagja és elnöke, magas kitüntetések (így a Széchenyi-díj [1992] és posztumusz a Magyar Örökség-díj [2000]) birtokosa.

Ujváry Gábor

Ajánlott irodalom: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára.* Szerk. Glatz Ferenc. Bp., 1993.; R. Várkonyi Ágnes: Benda Kálmán. *Magyar Tudomány* 1994.; Péter Katalin: Benda Kálmán (1913–1994). *Levéltári Közlemények* 1994.; „Nem búcsúdom...” *Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére.* Szerk. Nagy Tamás – Szekfű László. Szeged, 1994.

Berzeviczy Gergely

(Kakaslomnic, 1763. június 15. – Kakaslomnic, 1822. február 23.)

Az elkötelezett evangélikus Berzeviczy Sándor és Horváth Stansith Borbála fia, a korai liberalizmus egyik legjelesebb képviselője Magyarországon. Apját kilencéves korában elveszítette. Anyja a fiút 1777 végén a késmárki líceumba küldte, aki 1781 végétől joggyakornok (patvarista) lett a Nyíregyháza melletti Berkeszen. Gyakornoksága idején bejárta szinte az egész országot, még Bécsbe is eljutott. 1783 elejétől Pesten volt jurátus, 1784 nyarán ügyvédi vizsgát tett. Fontos kapcsolatokat épített ki a politikai és szellemi élet akkori és későbbi jeles szereplőivel. Ekkoriban ismerkedett meg a szabadságharc vezetőivel – 1783 őszétől lett a miskolci páholy tagja – és kezdődött a levelezése Kazinczy Ferencsel is.

1784-től a leghíresebb, a magyarországi diákok által is keresett göttingai egyetem hallgatója volt. De nemcsak tanult, hanem utazgatott is Németországban, 1786 végén pedig franciaországi, belgiumi és angliai körútra indult. 1787 őszén érkezett haza Lomnicra. 1788 közepétől Budán élt: a család jó kapcsolatainak köszönhetően a legfontosabb magyarországi kormányzó, a budai Helytartótanács szerény, majd pályáján emelkedő hivatalnok lett.

1789-ben német, 1790 elején latin nyelvű kéziratban bírálta a bécsi udvar aktuális és múltbeli magyarországi politikáját. 1795-ben tanúja volt a jakobinusok budai kivégzésének. Megírta a jakobinusok ellen indított felség sértési per történetét (1800-ban jelent meg németül, név nélkül), amely vádirat volt a bécsi kormányzat ellen. Műve – tévedései ellenére – alapvetően befolyásolta a jakobinizmusról szóló szakirodalmat. 1797-ben latinul (később németül is) megjelent munkájában bírálta Bécs magyarországi gazdaságpolitikáját. Élénk figyelemmel – alapvetően a forradalmi eszmékkel és Napóleonnal szimpatizálva – követte a francia forradalom és a napóleoni kor eseményeit. Több, ebben a tárgyban írt munkája közül kiemelkedik az 1809-es, Napóleonnak ajánlott alkotmánytervezete.

A bécsi kormányzatot bíráló Berzeviczy egyúttal a rendi Magyarország következetes kritikusa is volt. Az 1802-es országgyűlésről írt (1806-ban megjelent) német nyelvű munkájában lesújtó láttelepet tárt az olvasó elé a rendi Magyarországról. A szintén 1806-ban kiadott latin nyelvű (de németül is megjelent), parasztságról írott könyve a jobbágyságot megnyomorító feudális rendszer bírálata volt. Az 1800-as és az 1810-es években a leghatásosabb magyar tudós-publicista volt Ausztriában és Németországban, aki munkáiban a szabadság, a tulajdon, a jobbágyfelszabadítás és a jogegyenlőség elve mellett állt ki. (Sok írása név nélkül jelent meg.) A Göttingai Tudós Társaság 1802-ben tagjai közé választotta.

Otthagya Budát és fogalmazói állását a Helytartótanácsnál (megengedhette magának), 1795 után szepességi birtokán élt és alkotott. Apjához hasonlóan elkötelezett tagja (és krónikása is) volt egyházának. Halála évében, 1822-ben jelent meg az evangélikusok helyzetéről szóló német nyelvű könyve. Sok levele és írása csak halála után látott napvilágot; számos ma is kéziratban van. Legfontosabb, főleg közgazdasági tárgyú munkái magyarul is olvashatók.

Berzeviczy Gergely
Lehnhardt Sámuel rézmetszete, 1825
MNM

Poór János

Ajánlott irodalom: Gaal Jenő: *Berzeviczy Gergely élete és művei*. Bp., 1902.; H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795*. Bp., 1967.; Miskolczy Ambrus: *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig. III. Reformot! De hogyan? avagy Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely vitája*. Bp., 2010.

Bródy Sándor

(Eger, 1863. július 23. [március 15. (?)] – Budapest, 1924. augusztus 12.)

Bródy Sándor
Strelisky felvétel, 1908
MNM

Jó barátja, Justh Zsigmond szerint „éhes farkasként” érkezett a fővárosba. Publicisztikája egyaránt hatott Adyra, regényírása Móriczra és Krúdyra, színpadi művei Molnár Ferencre, Szomory Dezsőre is. Művészetének ellentmondása abban foglalható össze, hogy nagyobb kezdeményező, mint amilyen megvalósító. Ahogy Schöppflin Aladár fogalmazott: „Geniális koncepciók és elnagyolt alkotások. Merész kezdések, melyek nem jutnak befejezésre. A vázlatok művésze, befejezett mű nélkül.” Hatvany Lajos egy előszóban Bródy és a Nyugat szellemi kapcsolatáról pedig azt írta: „A kortársak tőle vártak a legtöbbet, s az utána jött nemzedék Bródy-kitaposta nyomokon vágott neki az irodalomnak.”

1884-ben, az azonnali ismertséget és óriási vitát, sikert hozó *Nyomor* bevezetésében Bródy kijelentette: „Ezek a megfigyelések a nyomorról szólnak. De nemcsak az éhség, a szegénység, a test nyomorúságáról, hanem arról a sokkal ijesztőbb nyomorról is, mely a lelket öleli át, rideg csontváz karjaival.” A magyar irodalomban akkor még szinte ismeretlen témaválasztásával, látásmódjával és nyelviségével a külvárosok világát, a beszélt pesti nyelvet emelte be a magyar irodalomba. Cselédek, éhező diákok, mosónők jelennek meg rajzaiban, minden álmukkal, testi szenvedéseikkel és szenvedélyeikkel, nyomorúságból viselt szeretkezéseikkel.

Regényeiben is a nagyváros írója. Ezek központi témája sokszor a karrier és a családás problémája (*Két asszony*, 1886; *Faust orvos*, 1888; *Don Quijote kisasszony*, 1888). *Hőféherke* című regénye a Jókai-típusú romantikát idézi, míg *Az ezüst kecske* és *A nap lovagja* című realista regényei a kor társadalmi problémáit vizsgálják. *A dáda* című naturalista drámája úttörő jelentőségű: a népszínművekben álságosan megjelenő helyett, igazi nyomasztó paraszti világba vezet. A magyar múltat anekdotisztikusan ábrázoló naturalista vígjátékában, a *Király-idillek* (1902) című színművében pedig szakít a történelmi drámáktól megkívánt patetikus-hazafias pózzal.

A korszak legnevesebb és legtöbbet fizető lapjainak (*Budapesti Hírlap*, *Ország-Világ*, *Erdélyi Híradó*, *Magyar Hírlap*, *Magyarország*) és a legrangosabb irodalmi lapoknak (*A Hét*, *Magyar Salon*, *Katolikus Szemle*, *Új Idők*) lesz munkatársa. Szuggesztív, erős hangulatiságú, formagazdag, szabálytalan megoldásokkal kísérletező publicisztikájában különös érdeklődéssel fordult egyrészt az aktualitások, másrészt a dekadens hangulatok, a lélek mélységeinek bemutatása felé. 1890-től irodalmi és publicisztikai havi folyóiratot adott ki *Fehér Könyv* címen, melynek cikkeit maga írta. 1903–1905 között pedig a *Nyugat* előfutárának számító *Jövendő* című hetilapot írta és szerkesztette, Ambrus Zoltán és Gárdonyi Géza közreműködésével.

Nem vállalt ugyan szerepet a Tanácsköztársaságban, mégis emigrációba kényszerült. Betegen, számkivetve kezdett bele lírai és filozofikus elemekkel telített, önéletrajzi jellegű novellaciklusába, a Rembrandt-sorozatba. 1923-ban tért vissza Magyarországra, de szinte már csak meghalni érkezett haza.

Császtvay Tünde

Ajánlott irodalom: Hatvany Lajos: Bródy Sándor emlékezete. *Nyugat* 1924/11.; Schöppflin Aladár: *A Magyar irodalom a huszadik században*. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00502/15633.htm>; Földes Anna: *Bródy Sándor*. Bp., 1964.; Laczkó András: *Bródy Sándor alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., 1982.

Bulla Elma

(Selmecbánya, 1913. augusztus 26. – Budapest, 1980. május 14.)

Az 1930-as évek nagy színészgenerációjának tagja, Karády Katalin, Muráti Lili és Tolnay Klári egyenrangú partnere volt. Szülői ösztönzésre táncolni tanult Pozsonyban, s hamarosan csodagyerekként (akkor még Munczi Bulla néven) járta Európát. Így figyelt fel rá Bécsben Max Reinhardt. Neki köszönhetően a még csak tizenéves lány a német nyelvterület üdvöskéjévé vált. 1928–1934 között már Shakespeare-t és Csehovot játszott németül; színészi pályája a *Szentivánéji álom* Puckjaként indult. 1934-ben, Bárdos Artúr hívására tért haza, s a Belvárosi Színházhoz szerződött. Első nagy színpadi sikerét Meller Rózsi *Vallomás* című darabjában aratta (1935). Kosztolányi is elismerően nyilatkozott róla az *Újnép* lapjain. A darabból egy év múlva film is készült *En voltam* címmel; ez volt Bulla Elma első jelentősebb filmszerepe. Törekeny alakját – hiteles, minden modorosságot nélkülöző játékaival – az egész ország megismerte, s azonnal a szívébe zárta.

Színpadi szerepei közül Shaw *Szent Johannája* volt a legemlékezetesebb. 1936-os bemutatásakor számos méltató kritika jelent meg róla, így Herczeg Ferenc, valamint Márai Sándor is külön írást szentelt neki. A drámai szerepek mellett korán fellépett vígjátékokban is (*A velencei kalmárban*), ekkorra azonban már tragikus színésznőként könyvelték el a kritikusok. 1938-ban a Vígszínházhoz szerződött, ott ismerkedett meg (rövid első házasságát követően) második férjével, az író, színpadi szerző Fendrik Ferencsel.

Bulla Elma filmes karrierje első időszakában, az 1940-es években leggyakrabban megcsalt feleségeket játszott, akik végtelen türelemmel és szelídséggel várták vissza a végzet asszonya (a *Kísértésben* Karády Katalin, a *Férfihűségben* Tolnay Klári, a *Későben* Muráti Lili) által elcsábított férjüket. Az igazi lehetőséget drámai erejének megcsillogtatására azok a filmjei jelentették, melyekben kitörhetett ebből a skatulyából. Ilyen volt *A 2000 pengős férfi*, melyben egy erős, a szerelemért harcoló nőt alakított, vagy *Az ötös számú őrház* magányos nőalakja.

A világháborút követően továbbra is a Belvárosi Színházban játszott, majd annak megszűnésétől, 1951-től haláláig a Vígszínház tagja volt. Repertoárja színesebbé vált, a negatív szerepek is megtalálták, így például *A fizikusok* Mathildéjét alakíthatta. Színpadi életének e szakaszában kétségtelenül Örkény *Macskajátéka* jelentette a csúcspontot. 1971-től játszott benne Gizát, míg Orbánnét nagy riválisa, Sulyok Mária alakította, akivel azonban a színpadon feledhetetlen kettőst alkottak. 1974-ben, Makk Károly rendezésében Bulla filmen is eljátszotta a szerepet; partnere ekkor Dayka Margit volt. Emlékezetes alakítása volt Németh László *Izonyának* adaptációjában Szeréna néni szerepe. Makk Károly több filmjében is számított rá, és a színésznő intelligenciája, hasonló gondolkodásmódja, egyéni hangja és művészi fegyelmezettsége nagyban hozzájárult közös alkotásaik sikeréhez. Ezek közül talán a legkiemelkedőbb a Déry Tibor novellájából forgatott *Philemon és Baucis* (1979), mely igazi jutalomjáték volt a két régi nagy pályatárs, Páger Antal és Bulla Elma számára.

Slíz Mariann

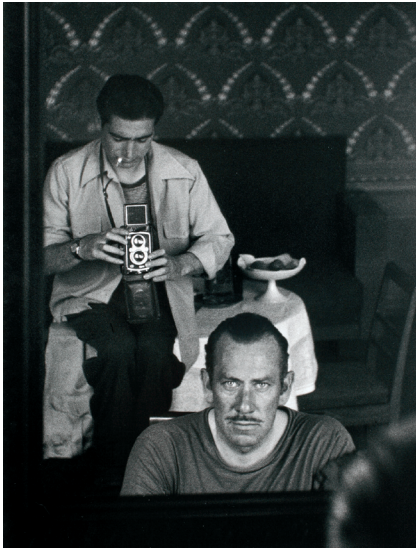

Bulla Elma
MFI felvétel, 1943. MNM

Ajánlott irodalom: Török Sándor: Bulla Elma. *Film, Színház, Muzsika* 1986. nov. 29.; Gyurkovics Tibor: A mosoly. *Színházi Élet* 1990. máj. 13.; Karcsai Kulcsár István: *Mesterek és komédiások*. Bp., 2001.

Robert Capa (Friedmann Endre Ernő)

(Budapest, 1913. október 22. – Thai Binh, Indokína, 1954. május 25.)

Robert Capa John Steinbecket fényképezi,
Moszkva, 1947

© ICP New York – MNM Budapest

A budapesti Friedmann Endre Ernő a Párizsban felvett, amerikai hangzású névvel együtt legendát is teremtett magának. Az „igazi” Capa a pesti belvárosban született, ahol polgári zsidó családjának mérték utáni szabósága volt. A Városház utca 10-ben egy épületben lakott a későbbi (szintén világhírű) fényképész Besnyő Évával és nővéreivel, akik állítólag ekkoriban cápának becézték. A pesti evangélikus elemi iskolában és a Madách Gimnáziumban tanult. 1929 körül megérinti Kassák Lajos kisugárzása; látogatni kezdi a Munka-kör rendezvényeit. Szenvedélyesen érdekli az újságírás és a világförradalom. 1931-ben Berlinbe emigrál, ahol újságírást tanul. Berlinbe települt magyar ismerősei, Besnyő Éva és Kepes György segítik. Az előbbi bejuttatja a Dephthoz (Deutscher Photodienst/Német Fotószolgálat) laboránsnak, az utóbbitól fényképezőgépet kap kölcsön. 1932 novemberében készíti el sorozatát Trockij koppenhágai beszédéről. Képeit a *Weltspiegel* közli.

Hitler hatalomra jutása után elhagyja Németországot. Rövid bécsi, majd budapesti tartózkodás után Párizsba érkezik. 1934 őszén megismerkedik Gerta Pohoryllével (később: Gerda Taro), a lipcsei emigránssal, akit fotózni tanít. Barátok, szeretők lesznek, és együtt találják ki jól csengő művészneveiket. 1936-ban Spanyolországba utaznak, hogy tudósítsanak a polgárháborúból. R riportjaikat minden nagy korabeli képes újság közli. 1937 nyarán egy tank halálra gázolja Gerda Tarót.

Capa az év őszén New Yorkba érkezik, ahol később kiállítása nyílik és albuma jelenik meg. 1938-ban fél évet tölt Kínában Joris Ivens holland filmrendező stábjában, és riportokat készít a japán–kínai háborúról. Európában fotózza a Spanyol Köztársaság végnapjait. 1939-ben hónapokot tölt Mexikóban mint a *Life* munkatársa. A Blitz sújtotta Londonban is fényképez, majd akkreditálják az amerikai hadsereghez. Tunéziában, az olasz félszigeten követi a szövetséges előrenyomulást. A normandiai partraszálláskor ott van az elsők között; megörökíti Párizs felszabadítását, 1945 tavaszán ejtőernyővel és kameráival leugrik Németországban. 1947-ben a Szovjetunióban, 1948-ban Magyarországon és a környező államokban fényképez. Rögzíti Izrael állam kikiáltását, 1947-ben társaival megalapítja a Magnum fotóügynökséget. 1954 tavaszán Indokínában egy gyalogsági aknára lépve veszti életét. Testét az amawalki kvéker temetőben helyezték örök nyugalomra. Hagyatékának gondozója az International Center of Photography.

Robert Capa ma megkerülhetetlen hivatkozási pont. Egy egész szakma önképére volt befolyással. Miközben a háborút fényképezte, Robert Capa sosem feledkezett meg a békéről. Talán épp ezért a világhírű fotóriporter 100. születésnapját az UNESCO felvette megünneplendő évfordulói sorába.

Fisli Éva

Ajánlott irodalom: Robert Capa: *Kissé elmosódva. Emlékeim a háborúról.* Bp., 2009.; John Steinbeck: *Orosz napló.* Robert Capa 70 fotójával. Bp., 2009.; Irwin Shaw: *Izraeli riportok.* Robert Capa 94 fotójával. Bp., 2009.; Richard Whelan: *Robert Capa kalandos élete.* Bp., 2009.; K. Horváth Zsolt: *Háború: a hátunkban érzett tekintet. Optikai és politikai közelség kérdése Robert Capánál.* In Livia Páldi (szerk.): *Robert Capa. Így készül a történelem / History in the Making.* Bp., 2009.; Fisli Éva: Robert Capa levele André Kertésznek 1938-ban. *Fotóművészet* 2012/4.

Csik Ferenc

(Kaposvár, 1913. december 12. – Sopron, 1945. március 29.)

Az első világháborút megelőző utolsó békeévben született Kaposvárott, Lengvári Ferenc vármegyei aljegyző és Csik Mária második gyermekeként. Még egyéves sem volt, amikor apja hősi halált halt. A hadiárvaságra jutott Ferkót nagybátyja, Csik László adoptálta 1923-ban, ekkortól viseli a Csik nevet. 1924-ben költöztek Keszthelyre, ahol anyai nagyszülei is éltek. Anyja hadiözvegyként nagytrafikot kapott a város központjában. Középiskoláit a premontrei gimnáziumban végezte. Ekkor kezdett aktívan sportolni: úszott, vitorlázott, korszolyázott, síelt és teniszezett. Néptáncosként részt vett 1930-ban az angliai cserkész jamboree-n.

1931-ben iratkozott be a pesti orvosi karra, ekkor kezdett el a BEAC-ban úszni. A fővárosban egyetemi tanulmányai és az úszás töltötte ki idejét, a hétvégéket és a vakáció nagy részét azonban Keszthelyen töltötte a családtagok és a barátok körében. Első edzője Bárány István volt, de az igazi sikereket az olimpiai bajnok vízilabdázó, Vértesy József irányításával érte el. A szisztematikusan végzett edzőmunka meghozta az eredményét: 1934-ben, a magdeburgi Európa-bajnokságon két aranyérmeket szerzett, ráadásul megnyerte a párizsi úszó Grand Prix-t. 1935-ben, a Főiskolai Világbajnokságon három számban is győzött, sőt augusztusban 57,8 másodperces eredménnyel új Európa-csúcsot állított fel. 1936-ban a 4×200 méteres gyorsváltóval is Európa-rekordot úszott.

Csik Ferenc
Ismeretlen felvétele, Berlin, 1936
Magyar Sportmúzeum

Pályafutásának csúcspontját a berlini olimpia jelentette, ahol hatalmas meglepetésre a döntőben legyőzte a toronymagasan esélyes japán úszókat, és a 7-es pályán úszva 57,6 másodperces idővel olimpiai bajnokságot szerzett a legklasszikusabb versenyszámban, a szabad stílusú 100 méteres úszásban. Erre mintegy ráadásként a 4×200 méteres gyorsváltóban is bronzérmeket szereztek. 1937-ben négyszeres főiskolai világbajnok lett. 1939-ig úszott – újabb Grand Prix-győzelmekkel örvendeztetve meg tisztelőit. Úszópályafutása során 18 magyar bajnoki címet ért el, s kiérdemelte az örökös bajnok címet.

1937-ben kitüntetéssel diplomázott, majd a Belgyógyászati Klinika gyakornoka, később tanársegéde lett. 1938-ban a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson a magyar ifjúság képviselőjeként *Az erők kenyere* címmel tartott nagy sikerű előadást. 1939-ben rövid időre ő lett az úszóválogatott kapitánya, és egy új szerepben is bemutatkozott: az akkor induló *Képes Sport* felelős szerkesztője lett. Ezt a munkáját 1944. december 15-ig, a lap utolsó megjelenéséig vitte.

Orvosként sem szakadt el az úszástól; az 1944-es Sportorvosi Értekezleten *A vízi sportok egészségügye* címmel tartott előadást. 1944 októberében a szolnoki hadtest csapatkórházába sorozták be katonarvosként. A front mozgásával előbb Budapestre, majd decemberben Sopronba került a kórházzal együtt. 1945. március 29-én egy bombatámadás során vesztette életét. A sors furcsa egybeesése: 32 éves volt, s csakúgy, mint édesapja, ő is árvákat hagyott maga után.

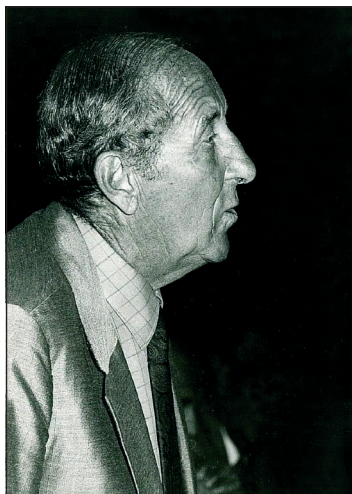
1947-ben Keszthelyen helyezték végső nyugalomra. Kiállítások, könyvek őrzik alakját, méltatják emberi, sportolói nagyságát. Budapesten a II. kerületben a Medve utcai iskola, Sopronban sportuszoda, Keszthelyen tanuszoda viseli a nevét.

Szabó Lajos

Ajánlott irodalom: Lukács László – Szepesi György: *112. A magyar olimpiai aranyérmek története*. Bp., 1980.; Csik Katalin: *A test és lélek harmóniájában (Csik Ferenc emlékezete)*. Bp., 2003.

Entz Géza

(Budapest, 1913. március 2. – Budapest, 1993. március 3.)

Entz Géza
Országos Műemlékvédelmi
Felügyelőség felvétele, 1980 körül
Magántulajdon

Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte 1931 és 1935 között történelem–latin–művészettörténet szakon, ez utóbbin Hekler Antal klasszika-filológus tanítványaként. 1937-ben doktorált *A magyar műgyűjtés történetének vázlatja 1850-ig* című disszertációjával, mely a mai napig alapját képezi a téma kutatásának.

A Szépművészeti Múzeumban kezdte el tudományos pályafutását, végzős társaihoz hasonlóan fizetés nélküli gyakornokként. A Fényképtár és a Grafikai Osztály rendezési munkáiban vett részt. A második bécsi döntés után, 1941-ben a Kolozsvári Egyetem Könyvtárába helyezték segédörnek. Ekkortól kezdett erdélyi témákkal foglalkozni, majd hamarosan megkezdte a középkori erdélyi műemlékek teljesre törekvő számbavételét. Kiszárlásai eredményeit szakfolyóiratokban és önálló füzetekben tette közzé: *Szolnok-Doboka középkori művészeti emlékei* (Erdélyi Tudományos Füzetek 150. Kolozsvár, 1943); *A középkori székely művészet kérdései* (ETF 162. Kolozsvár, 1943); *Székely templomerődök* (Szépművészet [1944]); *Az erdélyi műtörténetírás kérdéseiből* (Kolozsvár, 1945); *Kolozsvár környéki kőfaragó műhely a XIII. században* (Kolozsvár, 1946); *A széki református templom* (Köpeczi Sebestyén Józseffel közösen, Kolozsvár, 1947); *A Farkas-utcai templom* (Kolozsvár, 1948). 1944–1947 között fölmérte a Kolozsvári Múzeum kótárának

teljes anyagát; e munkája a mai napig kiadatlan. 1945-től 1950-ig a Bolyai Tudományegyetem művészettörténeti tanszékének vezetője, docensként. 1950-ben több kollégájához hasonlóan politikai okokból el kellett hagynia katedráját, s visszatért Budapestre. Amennyire ezt a körülmények megengedték, továbbra is az erdélyi műemlékekkel foglalkozott, folytatta megkezdett munkáját, melyben – a helyszíni vizsgálatok hiányában – most különösen nagy hangsúlyt kaptak a levéltári kutatások. Ezek eredménye például *Harina román kori temploma* (Művészettörténeti Értesítő III. [1954]), *Művészek és mesterek az erdélyi gótikában* (In Kelemen Lajos-émlékkönyv. Kolozsvár, 1957), *A gyulafehérvári székesegyház* (Budapest, 1958) vagy *A kerci cisztercita építőműhely* című írása (Művészettörténeti Értesítő XI. [1963; francia fordításban is]).

Az 1957-ben létrejött Országos Műemlékvédelmi Hivatalban a Tudományos Osztály megszervezésével és vezetésével bízták meg. Feladatai közé tartozott a Műemlékvédelmi Hivatal gyűjteményeinek (Könyvtár, Tervtár, Fényképtár) újjászervezése, és a helyreállításokat megelőző tudományos kutatások koordinálása. Létrehozta az intézmény Képző- és Iparművészeti restaurátor részlegét. 1966-tól meghatározó szerepe volt a budapesti Képzőművészeti Főiskolán belül működő restaurátorképzés újjászervezésében. Külső előadóként rendszeresen oktatott az ELTE BTK művészettörténeti tanszékén, valamint a Műszaki Egyetem Építészettörténeti és Elméleti Tanszékén a posztgraduális szakmérnöki kurzusokon. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Ipolyi Arnold-éremmel tüntette ki. Életművét Herder-díjjal ismerték el 1983-ban.

Kerny Terézia

Ajánlott irodalom: *Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közirás, tudományos irodalom, művelődés I. (A–F)*. Főszerk. Balogh Edgár. Bukarest, 1981.; Tóth Sándor: Entz Géza (1913–1993). In „Emberek, és nem frakkok.” *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. III.* Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma* 49. (Korábbi, teljes irodalommal [Bardoly István]).

Eötvös József báró

(Buda, 1813. szeptember 3. – Pest, 1871. február 2.)

Udvarhú főnemesi családból származott, melynek tagjai magas hivatalokat töltöttek be Bécsben. Liberális kötődését már nevelője, a korábbi jakobinus Pruzsinszky József megalapozta, és 1836–1837-es nyugat-európai utazásai csak megerősítették. 1826 és 1831 között a pesti egyetemen jogot hallgatott, ügyvédi vizsgát Pozsonyban tett. 1831-től 1837-ig különböző közhivatalokat vállalt, majd irodalmi tevékenységet folytatott előbb apja sályi birtokán, később Pesten.

Első regénye, *A karthausi* 1841-ben jelent meg, és nevét országosan is ismertté tette. A Magyar Tudományos Akadémia 1835-ben levelező, 1839-ben rendes tagjává, 1855-ben másodelnökévé, 1866-ban elnökévé választotta. Az országgyűléseken 1832 óta volt jelen, 1843–1844-ben a főrendi ellenzék egyik vezetőjeként. 1844–1848 között a reformellenzék centralista szárnyának tagjaként a *Pesti Hírlap* munkatársa volt. Az első felelős magyar kormány megalakulásakor 1848-ban ő kapta meg a vallás- és közoktatásügyi tárcát. A szabadságharc kitérősekor külföldre távozott, és 1851-es hazatéréseig Münchenben politikai és szépiróként működött. Részt vett a Kiszfaludy Társaság újjászervezésében. 1861-ben Buda város képviselőjeként volt jelen az országgyűlésen, majd tevékeny részt vállalt a kiegyezés létrehozásában. 1867-ben újra vallás- és közoktatási miniszter lett, és nagy jelentőségű törvényeket hozatott a népiskolai közoktatás, a zsidó emancipáció és a katolikus autonómia kérdésében. Miniszteri posztját haláláig betöltötte.

Első jelentősebb politikai tanulmányait a *Budapesti Szemlé*ben jelentette meg *A zsidók emancipációja és a Szegénység Irlandban* címmel. Elképzeléseit részletesen a centralisták egyik vezetőjeként fejtette ki a *Pesti Hírlap*ban, cikkei egy részét 1846-ban *Reform* címen szerkesztette egy kötetbe. E műben a polgári átalakulás minden részletére kiterjedő tervet vázolt fel, melynek központi gondolata az országgyűlésnek felelős magyar kormány eszméje volt. Legfontosabb politikaelméleti tanulmánya, *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*, két kötetben jelent meg 1851-ben és 1854-ben. Elveihez híven Eötvös itt a liberális állam modelljét alkotta meg.

Szépirodalmi munkái közül először költeményeivel (például *A megfagyott gyermek*, *Búcsú*, *A vár és a kunyhó*) ért el sikereket az 1830-as években. E versek ugyanúgy a kor társadalmi problémáira mutattak rá, ahogyan Eötvös regényei is: *A karthausi*, *A fűlű jegyzője* (1845) és a *Magyarország 1514-ben* (1847). Amíg azonban *A karthausival* a társadalmi átalakulásban rejlő veszélyekre kívánta felhívni a figyelmet, addig a másik két műben politikai írásaival szoros összefüggésben a feudális berendezkedés és a törvényhatósági rendszer visszasságaira figyelmeztetett.

Szépirodalmi műveivel is a polgári átalakulást és hazája fejlődését kívánta szolgálni. Ez alól csupán a – gyengébben sikerült – *A nővérek* című lélektani regénye (1857) kivétel. A család hírnevét fia, Eötvös Loránd, a jeles fizikus örökölte tovább.

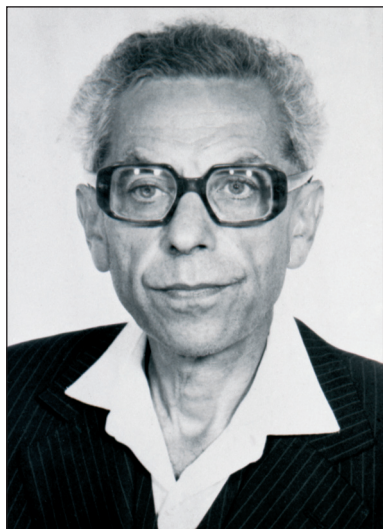
Eötvös József báró
Barabás Miklós színezett litográfiája, 1845
MNM

Gábori Kovács József

Ajánlott irodalom: Schlett István: *Eötvös József*. Bp., 1987.; Devescovi Balázs: *Eötvös József*. Pozsony, 2007.

Erdős Pál

(Budapest, 1913. március 26. – Varsó, 1996. szeptember 20.)

Erdős Pál
MTA Könyvtára

Erdős Pál világhírű matematikus már életében a tudomány legendás alakja lett. A matematika volt az élete, a matematika volt mindene. Több mint másfél ezer matematikai tanulmánya jelent meg, több, mint előtte bárkinek. Kutatási témái elsősorban a számelmélet, a kombinatorika, az approximációelmélet, a halmazelmélet és a valószínűség-számítás területeiről kerültek ki. Erdőst világszerte ma is a legtermékenyebb matematikusként tartják számon.

A szülei matematikatanárok voltak. Három-négy éves korában a naptárral játszva tanult meg számolni. Elemi iskolába nem járt, az édesanyjával és egy német nevelőnővel tanult otthon. Amikor apja hazajött a hadifogságból, ő kezdte el angolra és matematikára tanítani a fiát, aki már gyermekkorában nagyon megszerette a matematikát.

A budapesti Szent István Gimnáziumban érettségizett, rendszeres feladatmegoldója volt a *Középiskolai Matematikai Lapoknak*. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem matematika–fizika szakára iratkozott be. Több egyetemi társával életre szóló barátságot kötött. Erdős Fejér Lipótnál doktorált, disszertációjának témája a prímszámok számtani sorozatokban való

eloszlása volt. Első tudományos dolgozatában elemi bizonyítást adott Csebisev híres számelméleti tételére, amit aztán Kalmár László segített neki cikk formájában megírni. Az írás meg is jelent 1932-ben.

1934-ben ösztöndíjjal Manchesterbe utazott, ahol négy évet töltött. 1938-ban az Amerikai Egyesült Államokba ment, és majd csak tíz év múlva tér vissza Magyarországra. Ezzel megkezdődött Erdős világhírűsége: igyekezett mindenhova eljutni, ahol matematikával foglalkoznak, megpróbálta függetleníteni magát mindentől, ami a gondolkodásban zavarhatná. Munkahely, anyagi javak vagy a pénz számára csak nyugót jelentettek. Még az alvásra fordított időt is minimalizálta, hogy még több idő jusson a matematika művelésére. Számos híres tudóst jól ismert személyesen, köztük Einsteint, Diracot, Wignert, Neumann, Szilárd Leót és másokat.

Egyik sokat emlegetett híres eredménye a prímszámtételre adott elemi bizonyítás, amelyet Atle Selberggel közösen dolgoztak ki. A matematika több területén, így a számelméletben és a kombinatorikában is gyakran használt megoldási eszköze volt a valószínűség-számítás alkalmazása. Erdőst nemcsak híres problémamegoldóként, hanem híres problémafelvető matematikusként is ismerték. Az általa érdekesnek tartott matematikai feladatok megoldására még kisebb-nagyobb pénzösszegeket is felajánlott. Élete során több mint félezer társszerzővel dolgozott együtt. A világ matematikusai használják a tréfás Erdős-számot is, ami azt fejezi ki, hogy (közös) cikkírásban mennyire sikerült megközelíteniük Erdős publikációit. Számos elismerésben részesült, a világ több akadémájának volt tagja és sok egyetemének díszdoktora. 1983-ban megkapta a Wolf-díjat.

Egyszer megkérdezték tőle: „Mi a matematika értelme?” Ő visszakérdezett: „Mi az élet értelme?” Erdős Pál igazi válasza valószínűleg mindkét kérdésre ez lett volna: *sejtés és bizonyítás*.

Szabó Péter Gábor

Ajánlott irodalom: Staar Gyula: A világegyetemi tanár – Erdős Pál. In Staar Gyula: *A megélt matematika*. Bp., 1990.; Bruce Schechter: *Agyam nyitva áll! Erdős Pál matematikai utazásai*. Bp., 1999.; Paul Hoffman: *A Prímber. Erdős Pál kalandjai a matematika végtelenjében*. Bp., 1999.

Esterházy Pál herceg

(Kismarton, 1635. szeptember 7. – Kismarton, 1713. március 26.)

Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina fia. Még diák volt, amikor bátyja, Esterházy László elesett a vezekényi csatában (1652). Ekkor nagykorúsították, elnyerte fivére várkapitányi és főispáni címét, és feleségül vette (hivatalosan csak 1655-ben) unokahúgát, Esterházy Orsolyát, amivel egy kézbe került az Esterházy-birtokok és a leányági Thurzó-vagyon jelentős része. Származása és vagyona már fiatalon helyet biztosított számára az országos politikában. 1663–1664-ben Zrínyi Miklós mellett részt vett a téli hadjáratban, 1668-tól bányavidéki és dunáninneni főkapitány, 1679-től belső titkos tanácsos, 1681-től nádor és az Aranygyapjas rend tagja. 1682-ben, első felesége halála után feleségül vette Thököly Imre hűgát, Thököly Évát. 1683–1684-ben részt vett a törökellenes harcokban. Kiemelkedő szerepe volt abban, hogy az 1687–1688-as pozsonyi országgyűlés lemondott a szabad királyválasztás jogáról, biztosítva ezzel a Habsburgok örökletes trónutódlását. Az uralkodótól elismerésképp birodalmi hercegi címet kapott (1687), melyet 1712-ben III. Károly örökletessé tett elsőszülött fia ágára. Egész életében következetesen Habsburg-párti volt, a török elleni harc esélyét a Habsburg-birodalom támogatásában látta, ugyanakkor törekedett az önálló jogrend megőrzésére.

Életének eseményeit írásban és képen is dokumentálta. Gyermekkoráról visszaemlékezései tájékoztatnak, Zrínyi mellett töltött katonaeveit saját rajzaival illusztrált művében, a *Mars Hungaricus*ban örökítette meg, regensburgi útjánál írt. Megfestette magát jezsuita színelőadás szereplőjeként a bibliai Judit szerepében, esküvője alkalmából elkészíttette Benjamin Blockkal saját és felesége portréját, a hercegi cím elnyerésekor a fraknoi vár udvarára saját életnagyságú lovas szobrot állíttatta. A rangemelkedése szempontjából fontos események emlékére fogadalmi szobrokat emelt Fraknón. Számos egyházi építkezés fűződik a nevéhez, például a kismartoni ferences kolostor (és Esterházy-mauzóleum), a boldogasszonyi ferences templom, az ő megrendelésére készült a nagyszombati jezsuita templom freskódísz. Élete során összesen 118 oltárt és szobrot állíttatott. Legfontosabb világi építkezése a kismartoni kastély átalakítása volt, ahol – többek között – az itáliai származású Carpofofo Tencala dolgozott. Szenvedélyesen foglalkoztatta a családi múlt: 1670-ben nagyméretű családfát festetett, *Trophaeum* címen pedig rézmetszetes kiadványt szerkesztett (vélt és valós őseiről). Tervezte egy magyarországi lát képes topográfia kiadását is, ez végül nem készült el. Műgyűjtői tevékenysége ugyancsak jelentős: kincstárának egy jó része maig fennmaradt; festménykollekciója lett az alapja a később híressé vált Esterházy-gyűjteménynek. Íróként a kegességi irodalom művelője volt, több művet is szentelt Szűz Mária kultuszának. Fennmaradt versein Zrínyi hatása érezhető. Több hangszeren játszott, és feltehetően ő a szerzője a *Harmonia caelestis* című gyűjtemény (1711) verseinek is.

Esterházy Pál herceg
Jacob Hoffmann rézmetszete, 1681
MNM

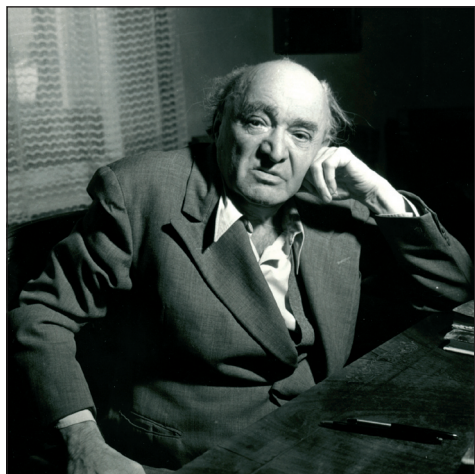
Bubryák Orsolya

Ajánlott irodalom: Bubits Zsigmond – Merényi Lajos: *Herceg Esterházy Pál nádor 1635–1713*. Bp., 1895.; Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. Vázlat egy pályaképhez. In *Művészettörténeti Értesítő* 1988/37.; Szilágyi András: *Az Esterházy-kincstár*. Bp., 1994.

Füst Milán

(Budapest, 1888. július 17. – Budapest, 1967. július 26.)

Füst Milán
Kéri Dániel felvétele, 1962. MNM

lenhettek meg írásai. Az 1956-os forradalomban írásaival szerepet vállalt. 1957-ben a Magvető Kiadó megkezdte életművének kiadását. 1965-ben felmerült a neve a Nobel-díj várományosai között.

Szerteágazó munkásságának közös vonása az átírás, újraírás, törlés és javítás. Mintha az életművét halála után sem akarta volna szilárdnak, megváltozhatatlannak láttatni. Írásainak kortársi recepciója nem független Füst anekdotákba burkolódzó alkotatótól. Lírája, súlyos szabadversei a *Nyugat* első nemzedékének nagy alkotói közül a legkésőbb kaptak olvasói elismerést, ugyanakkor a későbbi írói nemzedékekre termékenyítően hatottak. Versnyelvét az archaikus és a modern beszédmód összeütköztetése jellemzi, a profán mindennapiság és a klasszikus kultúra emelkedett jelenléte. Líráját maga és kortársai „objektívna” nevezték.

Első jelentős kisregényétől, a *Nevetők*től (1919) kezdve egész prózai munkásságában egyes szám első személyű narrátort szerepeltet, ez lehetővé teszi számára, hogy különböző formákban megkérdőjelezze az elbeszélhetőséget, a narrátori tudást, és megfejthetetlen személyiségeket állítson regényei középpontjába – elbizonytalanítva ezzel a hősöket és az olvasót a biztonságos valóság létezésében. Legkiemelkedőbb regényén, az 1942-ben megjelent *A feleségem történetén* nyolc évig dolgozott. A regény elbeszélője, Störr kapitány számára egyedi dallamú, részben alulstilizált, de bölcselkedésre, önreflexióra képes nyelvet dolgozott ki. A kortárs magyar irodalomban páratlanul következetesen modern regény visszhangra talált a francia közönség körében. (1958-ban jelent meg franciául, majd más idegen nyelveken is.)

Új utakat kereső drámái kezdetben nemigen számítottak sikerre. Füst minden darabban eltérő módon építkező dramaturgiája szinkronban volt a korabeli európai drámái törekvésekkel. Az utóbbi évtizedekben a magyar színházak főként a naturalizmus és az avantgárd értelmezés felől is megközelíthető *Boldogtalanokat* és a *Catullust* játsszák – sikerrel.

Schiller Erzsébet

Ajánlott irodalom: Rába György: Az objektív líra jelensége a Nyugat hőskorában. In *Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára*. Bp., 1980.; *Szellemek utcája. In memoriam Füst Milán*. Szerk., vál. Kis Pintér Imre. Bp., 1998.; Schein Gábor: *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*. Bp., 2006.

Hell József Károly

(Szelakna, 1713. május 15. – Selmecbánya, 1789. március 11.)

1722-ben új energiaforrás jelent meg bányászatunkban: Újbányán felállították a kontinens második gőzgépét, az akkor tűzgépnek nevezett szerkezetet, melyet Isaac Potter angol gépész tervezett a bányavíz kiemelésére. Gépét először a német Fischer von Erlach, majd a magyar bányagépesítés egyik legjelentősebb személyisége, Hell József Károly bányafőgépmeister, a bányagépesítés úttörője tökéletesítette.

A gépészet elemeit apja, Hell Máté Kornél bányagépmeister mellett sajátította el. Apja kiváló gépész volt: lóhajtású vízemelő berendezéseit és vízikerekkel meghajtott szivattyúját Svédországban, Reichenhallban is használták.

Hell József Károly felsőbb tanulmányait az 1735-ben alapított selmecbányai bányatisztképző intézetben kezdte. Mikoviny Sámuel hidraulikai és mechanikai előadásait hallgatta, amelyeknek akkor már országos, sőt, nemzetközi híruk volt. Mikoviny selmeci működése idején a bányagépészet aranykorát élte, elsősorban a Hell (vagy Höll) család – Hell Máté Kornél (1650–1743) és fia, Hell József Károly – találmányai révén.

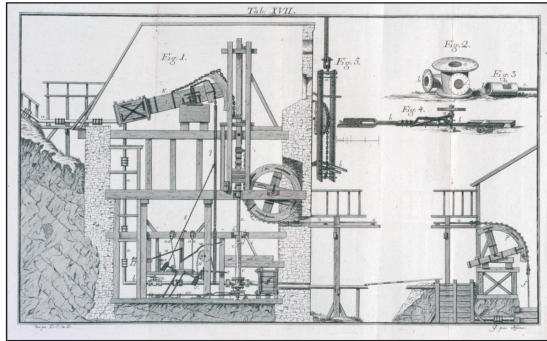
Az ifjabb Hell alig huszonöt esztendő korában konstruálta azt az egyéni elgondolású „himbás-szekrényes” szivattyút, amelyet Hegybányán helyeztek üzembe 1738-ban. Gépe gazdaságos volt, mert vízerősüksége csekély hányada volt csak a vízkerekkel hajtott szivattyúknak. Még jelentősebb volt az 1749-ben a Lipót-aknába beépített – a hidraulika törvénytöréseinek új felismerésén alapuló – ún. vízoszlopos szivattyúja. 1768-ban már tizenegy vízoszlopos gép dolgozott Selmecbányán, közülük egy, a Zsigmond-aknai még száz évvel később, 1865-ben is üzemben volt.

1753-ban újabb találmányát kezdték alkalmazni a selmeci bányászkozásban, a „léggépet” (*machina hydraulica pneumatica*). Ez a szerkezet a vízemelést – a korábbi üzemi gyakorlatban ismeretlen módon – a sűrített levegő mechanikai hatásával oldotta meg. A „léggépet” a 330 méter mély Amália-aknába építették be. Az olajbányászatban napjainkban világszerte használt „gázliftes” termelési mód nem más, mint a Hell-féle léggép munkaelvének korszerűsített alkalmazása. 1756-ban szellőztetőgépet is felszerelt. 1758-ban a Königsegg-aknánál készítette el a már említett „tűzgép” javított változatát. Az angol Potter tűzgépének tökéletesített változata volt a Hell által konstruált gép.

1766-ban tökéletesítette az ércfeldolgozók zúzóit is, az addig használt 10 helyett 30-35 zúzónyilat alkalmazva. Gépei tölgyfából, kezdetlegesen öntött vas géprészekből, csövekből készültek. A gépek 20-30 lóerős teljesítmény mellett óriási méretűek voltak, mégis csaknem egy évszázadon át – egészen a gőzgépes hajtások kiforrott gyakorlati alkalmazásáig – gazdaságosnak bizonyultak. Bányagépesítési kérdéseken kívül Hell haditechnikai problémák megoldásával is foglalkozott.

Hell József Károly gépei úttörőnek bizonyultak nemcsak a felvidéki, hanem az európai gépesítés terén is.

Alpárné Szála Erzsébet

Hell József vízoszlopos szivattyúgépének rézmetszete
Christoph Traugott Delius *Anleitung zu
der Bergbaukunst* című művéből (Wien, 1773)

Ajánlott irodalom: Faller Jenő: *A magyar bányagépesítés úttörői a XVIII. században*. Bp., 1953.; Vajda Pál: *Nagy magyar feltalálók*. Bp., 1958.; Faller Jenő: Hell József Károly, a bányagépészet úttörője. In *Műszaki nagyjaink II*. Bp., 1967.; M. Zemplén Jolán: *A felvidéki fizika története*. Piliscsaba, 1998.

Henszlmann Imre

(Kassa, 1813. október 13. – Budapest, 1888. december 5.)

Henszlmann Imre
Marastoni József litográfija, 1861
MNM

Kassai német családban született, magyarul csak később az iskolában, Eperjesen tanult meg. Pesten és Bécsben végezte orvosi tanulmányait. Diplomáját Padovában szerezte meg. Figyelme azután fokozatosan a képzőművészet, a régészet és az építészet felé terelődött – ebben jelentős szerepet játszott a bécsi pénzverde igazgatója, a magyar származású éremszobrász és műgyűjtő Bóhm József Dániel (1794–1865). 1841-ben jelent meg Henszlmann nagy hatású tanulmánya, a *Párbuzam az ó és újkor művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon* címmel. Ugyanebben az évben választották levelező taggá a Magyar Tudományos Akadémián, ahol elszánt propagandát fejtett ki az akkor még intézményesen nem létező magyar műemlékvédelem érdekében. 1843-tól a Kisfaludy Társaságnak is tagja. 1843–1844-ben német nyelvű folyóiratot adott ki *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn* címmel Lipcsében. 1846-ban ásatásokat vezetett a budai pálos kolostorban. 1848-ban Esterházy Pál, a király személye körüli miniszter sajtóreferense lett. 1849-ben a forradalomban való részvétele miatt börtönbe zárták. 1850-ben Londonba, majd Párizsba emigrált. A lille-i székesegyház tervpályázatán Henri-Eugène Leblannal és Auguste Reimbeau-val társulva aranyérmet nyert.

1860-ban már nagynevű tudósként tért vissza Magyarországra. Megindította a székesfehérvári Szűz Máriáról nevezett prépostsági templomban, majd a kalocsai székesegyházban a régészeti feltárásokat. A következő években a pécsi egyházban történt építészeti felfedezéseiről és a székesfehérvári ásatások eredményeiről tett jelentéseket, valamint a kisbényi templom oszlopfőiről értekezett. 1869-től Torontál és Csanád vármegyében, Lőcsén és a Szepességben, valamint Bácskában folytatott műemléki kiszállásokat. 1872-ben a visegrádi korona-kamaráról és a pécsi ókeresztény kubikulumról adott ki monográfiákat. 1873-tól a Műemlékek Országos Bizottságának előadója. Ugyanebben az évben lett rendes tagja az MTA-nak. Székkfoglaló előadását *Tanulmányok a góthok művészetéről* címmel tartotta meg, s ekkor nevezték ki a budapesti egyetem archeológiai tanszékének vezetőjévé is. Számos tanulmányt és cikket írt, szerkesztette az *Archaeologiai Értesítőt* és az *Archaeologiai Bizottság* periodikáját, az *Archaeologiai Közleményeket*. Művészetelméleti, műkritikai elveit élete alkonyán *A képzőművészetek fejlődése* című tanulmányában (1883) foglalta össze. Jelentős volt irodalmi munkássága is, mindenekelőtt dráma- és regénybírálatai, de a magyar népköltés kincseinek tudományos vizsgálatával is foglalkozott. *A népmese Magyarországon* című értekezésében (1847) először kísérelte meg összehasonlítani a magyar népmeséket más népek meséivel.

Ipolyi Arnoldddal és Rómer Flórisssal együtt ők alkották a magyar művészettörténeti triászt. Műtárgyait, szellemi hagyatékát a kassai Felsőmagyarországi Múzeumra hagyta. A Kerepesi temetőben nyugszik. Halálának századik évfordulója alkalmából a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat emlékülést rendezett.

Kerny Terézia

Ajánlott irodalom: Széles Klára: *Henszlmann Imre művészetelmélete és kritikusgyakorlata*. (Irodalomtörténeti Füzetek 126.) Bp., 1992.; Marosi Ernő: *Henszlmann Imre (1813–1888)*. In „Emberök, és nem frakkok”. *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. I.* Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma* 47.

Herczeg Ferenc

(Versec, 1863. szeptember 22. – Budapest, 1954. február 24.)

Már a kortársak közül is sokan gondolták úgy, hogy írásából hiányzik a mélyebb gondolatosság, és csupán az úri középosztály könnyelmű és az ország gondjairól tudomást nem vevő világának bemutatója, a nemzeti romantika kései megújítója, aki tehetségét feláldozta a politikai kurzusíró-létért. Vitathatatlan azonban, hogy könnyed és biztossággal kézzel írt, és a jó érzékkel felismert korproblémákat remek lélektani tudással párosította.

Sváb származású családba született, és csak gimnazistaként tanulta meg – mestersen – a magyar nyelvet. Egy karpárhaj miatt a váci börtönbe kerülve írta meg *Fenn és lenn* (1890) című, első regényét. Mikszáthtal 1894-ben elhatározták, hogy nívós családi irodalmi hetilapot indítanak *Új Idők* címmel. A Singer és Wolfner könyvkiadó és könyvkereskedő cég a lapot

30 ezer példányban jelentette meg (ez majdnem hússzorosa volt a *Hérének* vagy a *Nyugaténak*). A kortárs modern irodalom jeleséinek (Ambrus Zoltán, Heltai, Rákosi Viktor, Tömörkény, Krúdy sőt, esetenként Ady) munkáit jelentette meg, miközben hangsúlyozta az új nemzeti irodalom abban való gyökerezését, folytonosságát (Jókai, Mikszáth, Gárdonyi) is. Mindez a két világháború között kiegészült a keresztény világnézet preferálásával, majd 1920 után elsősorban a konzervatív polgári írók (Harsányi Zsolt, Csathó Kálmán, Kosáryné Réz Lola, Szatmári István, Surányi Miklós) publikáltak a lapban, ugyanakkor rendszeresen jelentek meg Radnóti Miklós írásai is itt.

Elbeszélő művei, regényei a század végére a legnépszerűbb íróvá tették. Társadalmi novelláiban, regényeiben a középosztály pusztulását festette le (*Mutamur*, *A Gyurkovics fiúk*, *A Gyurkovics lányok*) vagy a társasági élet aktuális kérdéseit – női emancipáció, házasságtörés, zsidó asszimiláció, szocializmus – firkészte (*Lélekrablás*, *Idegenek között*, *Az első fecske*, *A fehér páva*, *Alomország*, *Andor és András*, *Az aranyhegedű* stb.). Megújított formájú romantikus-lélektani történelmi regényei közül a leghíresebb a magára hagyott magyarság látomását adó *Az élet kapuja* című regénye, melyet a Magyar Tudományos Akadémia több ízben irodalmi Nobel-díjra terjesztett föl.

Számos művét színpadra is átdolgozta. A francia társalgási dráma eszközeivel jelenítette meg a színpadon *A dolovai nábob leánya* és a *Gyurkovics lányok* (1893) történetét, az utóbbi világsikert hozott számára. A *Kék róka* (1917) című szalonvígjátéka és hasonló darabjai mellett legjobb drámai művei történelmi darabok (*Ocskay brigadéros*, 1901; *Pogányok*, 1902; *Bizánc*, 1904; *Árva László király*, 1917; *Az élet kapuja*, 1919; *A fogyó hold*, 1923; *A híd*, 1925), melyek konfliktusai nemegyszer a kor kínzó kérdéseiről (a modern hősök kultuszáról, a nemzetet eláruló vagy megmentő személyekről és sorsukról, a nemzet megmaradásáról stb.) gondolkodtak.

Önéletrajzi visszaemlékezéseit több kötetben (*Emberek, urak és nagyurak*, *A várhegy*, *A gótikus ház*) írta meg, de befeljezni már nem tudta. Herczeg Ferenc művészetének (vitáktól nem mentes) újraértékelése zajlik.

Császtvay Tünde

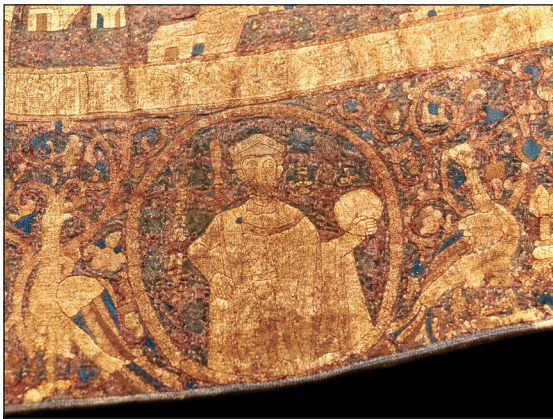
Herczeg Ferenc
Ismeretlen felvétele, 1900 körül. MNM

Ajánlott irodalom: Horváth János: *Herczeg Ferenc*. Bp., 1926.; Rubinyi Mózes: *Herczeg Ferenc*. Bp., 1926.; Fitt József: *Herczeg Ferenc irodalmi munkássága*. Bp., 1944.; Kornis Gyula: *Herczeg Ferenc*. Bp., 1944.; Rónay György: *A regény és az élet*. Bp., 1947.; Barta János: *Herczeg Ferenc mai szemmel. Alföld* 1955. április.

I. (Szent) István

(Esztergom, 980 k. – 1038. augusztus 15.)

Szent István király képe
a koronázási paláston, 1031. MNM

igazgatás alapintézményeit, a vármegyéket. Folytatta apja térítőmunkáját, egyházakat alapított. A történeti hagyomány 10 egyházmegye alapítását tulajdonítja Istvánnak, melyek közül az esztergomi főpapja érsekként az önálló magyar egyház feje lett. István jó kapcsolatokat ápolt sógorával, II. Henrik német-római császárral, ám országa szuverenitásának feladása nélkül. Uralkodása alatt indult meg a magyar pénzverés, fontosabb intézkedéseiről okleveleket adott ki (megvetve ezzel a latin nyelvű hivatali írásbeliség magyarországi alapjait), általános érvényű döntéseit törvényekbe foglalta. 1018 táján megnyitotta a Nyugat-Európát a Szentfölddel összekötő zarándokút magyarországi szakaszát a forgalom előtt. Ezzel összefüggésben Esztergom helyett Székesfehérvárt tette meg székvárosának, ahol Szűz Mária tiszteletére prépostságot alapított, melyet dinasztiaja szakrális központjának szánt. Az új német-római császár, II. Konrad hódító szándékú hadjáratát sikerrel verte vissza 1030-ban. A Gizellával kötött házasságából több gyermek született, közülük egyedül Imre érte meg a felnőttkort, aki azonban 1031-ben egy vadászbalesetben életét veszítette. Feltevések szerint a trónörökös halálával lehetett összefüggésben az István ellen megkísérelt merénylet, melyet kapcsolatba szokás hozni István unokatestvérével, Vazullal, akinek fiait István száműzetésbe küldte. Utódjául az élete végén sokat betegeskedő István unokaöccsét, Orseolo Ottó egykori velencei dóze fiát, Pétert jelölte ki, aki nagybátyja halála után trónra is lépett.

István életművének jelentősége nehezen becsülhető túl. Hosszú uralkodása alatt létrehozta az önálló Magyar Királyságot, kialakította annak legfontosabb intézményeit, melyek évszázadokon át továbbfejlődve biztosították a mindennapi élet kereteit. Tevékenységének korszakalkotó voltát már a közeli utókor felismerte: 1083-ban – fiával, Imrével és a magyar kereszténység más jelentős alakjaival együtt – szentté avatták. Kultusza kezdettől fogva a magyar államisághoz kapcsolódott, István számított minden jog forrásának, akinek valós vagy feltételezett rendelkezései megfellebbezhetetlen erővel bírtak. A középkorban három legenda foglalkozott életútjával, melyek közül a 11–12. század fordulóján, Hartvik püspök által készített gyakorolta a legnagyobb befolyást a későbbi korok emlékezetére.

Zsoldos Attila

Ajánlott irodalom: Györfly György: *István király és műve*. Bp., 1977.; Kristó Gyula: *Szent István király*. Bp., 2001.; Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: *Szent István és III. Andráshoz*. Bp., 2003.

Kisfaludy Károly

(Tét, 1788. február 5. – Pest, 1830. november 21.)

Szinte minden lehetséges műfajban alkotott: a balladától kezdve, a versen át, a drámáig (pedig ez magyar nyelven akkor még alig létezett). Emellett pedig Kisfaludy – igazi irodalomszervezőként – maga köré kezdte gyűjteni a tehetséges fiatal írókat. A Himfy-költeményekről ismertté vált Kisfaludy Sándorhoz, bátyjához hasonlóan ő is katonaként kezdte karrierjét. Sőt, festőként is ismerjük.

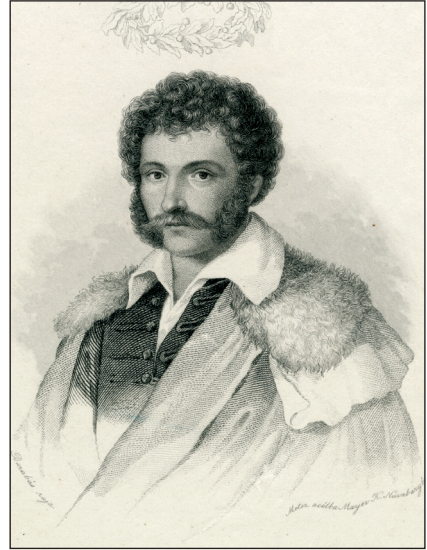
1809-től jelentkezett írásokkal a korabeli újságokban. Pesten nemsokára megismerkedett a kor egyik fontos alakjával, Szemere Pállal, aki Kazinczy Ferencsel is jó kapcsolatot ápolt. Katonai pályája befejezése után Kisfaludy Bécsbe indult, ahol képzőművészetet tanult. A bécsi színházi élmények is nagy szerepet kaptak munkáiban, hiszen itt nézte végig Kotzebue drámáit, amelyek nagy hatással voltak későbbi műveire. 1817-ben érkezett haza.

Hamarosan áttörést jelentett életében, hogy bemutatott *A tatárok Magyarországon* című drámáját, amely hatalmas siker lett. Mágig több méltatója vélekedik úgy, hogy tragédiái közül később sem született ennél jobb. A másik jelentős színpadi műfaj, amelyben alkotott, a vígjáték. Sok-sok vígjátékával ért el sikert, elsőként *A kérőkkel*. Ezzel megteremtette a magyar nyelvű társalgási (vagy társalkodási) drámát, melyben a szereplők magyarul és minden feszélyezettség nélkül beszélnek, valamint a cselekmény magyar helyszínen, magyar polgári miliőben játszódik. A reformkorban, a nyelvújítás korában mindez rendkívül fontos lépésnek számított, hiszen korábban a színtársulatok nagy része német nyelven adott elő, s a vándortársulatok jellegzetessége az volt, hogy nagyrészt saját maguk által lefordított klasszikusokat és vígjátékokat adtak elő rögtönzött színpadon, pajtákban.

1821-től Kisfaludy még inkább meghatározó szerepet vállalt magára: bátyja segítségével és anyagi támogatásával kiadta az *Aurora* című irodalmi zsebkönyv első számát. Ez az évente egyszer megjelenő könyvecske zsebben is elfért, valamint antológia volt, azaz válogatásokat közölt különböző írók irodalmi műveiből. Kisfaludy tulajdonképpen ehhez a vállalkozásához kezdte maga köré gyűjteni az új írónemzedéket. Innentől már nemcsak Kazinczy jóváhagyásával és irodalompolitikai elvei alapján (fentebb stíl, radikális nyelvújítási elvek, Kazinczy saját ízlése) működhettek a magyarul alkotó írók, hanem részesei lehettek a Kisfaludy irányításával formálódó irodalmi központ és szerkesztőség munkájának. Kisfaludy megjelenéséig a magyar irodalmi központnak Kazinczy „birodalma”, Széphalom számított. Az *Aurora* és köre Pest-Budára tette át az irodalom székhelyét, és a levelezés helyett a személyes találkozásokra építette a kapcsolattartást. Az irodalmi-kulturális központtá válás útján Pest-Budát Kisfaludy és körének szerveződése indította el.

Kisfaludyt hirtelen halál ragadta el. Követői, barátai pedig úgy gondolták, emléke csak az 1836-ban alapított Kisfaludy Társaságban élhet méltóképpen tovább, amely az Akadémia mellett egy évszázadon át talán az egyik legfontosabb szerepet töltötte be a magyar irodalom további szervezésében és normaállításában.

Ujváry Anna

Kisfaludy Károly
Karl Mayer acélmetszete Barabás Miklós
rajza után, 1843. MNM

Ajánlott irodalom: *Kisfaludy válogatott művei*. Kiad., bev. Szauder József. Bp., 1954.; *Kisfaludy Károly válogatott művei*. Kiad., jegyz., utószó Kerényi Ferenc. Bp., 1983.; Fried István: Kisfaludy Károly „irodalompolitikája”. *Arrabona* 43/2. Győr, 2005.

Kiss József

(Buda, 1748. március 18. – Zombor, 1813. március 13.)

Kiss József
Franz Xaver Messerschmidt márvány
domborműve, 1780 körül
Szépművészeti Múzeum

Kiss József és testvére, Kiss Gábor (1751–1800), két kiváló vízépítő mérnök, megtervezte a Dunát és a Tiszát összekötő, Monostorszeg és Bácsföldvár között húzódó hajózó és lecsapoló csatornát, az ún. Ferenc-csatornát. A jórészt irányításukkal megépült létesítményt 1802-ben adták át a forgalomnak. A Ferenc-csatorna – később korszerűsítve és (Türr István kezdeményezésére) egy másik szakasszal, az ún. Ferenc József-csatornával (1870 és 1876 között) kiegészítve – ma is a bácskai vízi út része.

Emlékező írásunk (köteteinkben szokatlan módon) két, e témával foglalkozó, 25 évvel ezelőtti cikkből idéz. Ezzel az akkori szerzők, Petneházy Zalán (1910–1994) folyámórkapitány, a magyar hajózás, „vízen járás” avatott kutatója – aki emberi helytállásból is jelesre vizsgázott (Jad Vasem) –, és P. Károlyi Zsigmond (1925–1989) kiváló tudomány- és technikatörténész előtt is tisztelettel adóznunk.

Kiss József a Duna különböző szakaszain végzett mérnöki munkája után került az akkor mocsaras bácskai területek lecsapolásához. Eredményes

tevékenysége nyomán nevezték ki igazgató mérnöknek. A táj geológiai adottságait, a két folyó szintkülönbségét ismerve és a vidék (Bácska és a Bánság) fejlődésére gyakorolt hatását is mérlegelve készítette el testvérével a csatorna tervét. Javaslatukat támogatta Kempelen Farkas, a kor nagy hírű, sokoldalú tudósa, aki korábban e terület királyi biztosa volt. Kempelen támogatása is hozzájárult ahhoz, hogy a tervezők megkapták a megvalósításhoz az uralkodói engedélyt és részvénytársaságot alapíthattak a költségek előteremtésére.

A *Magyar Hírmondó* 1793. április 19-i számában megjelent – Kiss József és Kiss Gábor „a Királyi privilegizált Magyar Hajókázható Tsatornának Igazgatói” által aláírt – „Tudósítás” tájékoztat a részvénytársasági lehetőségekről és a csatornaásók munkafeltételeiről. És most adjuk át a szót Petneházy Zalánnak:

„Aki nem sajnálja a fáradságot és elolvassa ezt a csaknem 200 [ma már 220 – a szerk.] éve íródott és természetszerűleg ódon stílusú szöveget, figyelemre méltó megállapításokat tehet. Ez a munkástoborzó ugyanis a következő – ma is korszerű – munkaszervezési módszereket és szociális körülményeket rögzíti: 1. Teljesítménybér; nehezebb munkáért több pénz. 2. Az útiköltséget megtérítik. 3. Csak a magát igazolni tudó dolgozó állhat munkába. 4. Családdal való együttélés, közös munka, közös kereset. 5. Munkafegyelem, félénként jutalompenz. 6. Törzsgárda jutalom. 7. Megfelelő szerszámot adnak a dolgozónak. 8. Munkásszállás. 9. Üzemi konyha, étkezési hozzájárulás. 10. Ingyen orvos, ingyen gyógyszer. 11. Toborzási pénz, illetve jutalom. 12. Brigárendszer, brigádmunka, brigádfőnök. 13. Heti elszámolás, munkaelőleg. 14. A betegek állományban maradnak. [...] Tisztelettel adózhatunk Kiss József és Kiss Gábor emlékének.”

Kiss József sírja Verbászon, a csatorna mentén áll, a telecskai dombok egyikén. Szép lenne, ha az évforduló alkalmából, magyar–szerb együttműködéssel megkoszorúznánk.

Sipka László

Ajánlott irodalom: Ihrig Dénes – Károlyi Zoltán – Károlyi Zsigmond – Vázsonyi Ádám: *A magyar vízbálozás története*. Bp., 1973.; Nikola Petrovič: *A Közép-Dunátíj vízi közlekedése és gazdasága a merkantilizmus korában*. Beograd – Novi Sad, 1978.; Petneházy Zalán: Kiss József emlékére. In *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. Bp., 1988.; *Vizeink krónikája. A magyar vízgazdálkodás története*. Szerk. Fejér László. Bp., 2001.

Kosáry Domokos

(Selmecbánya, 1913. július 31. – Budapest, 2007. november 15.)

Családjával együtt 1919-ben a Bányászati és Erdészeti Akadémiával menekült Selmecbányáról Sopronba, majd Budapestre. Itt a budapesti tudományegyetem hallgatója, egyben az Eötvös Collegium tagja lett. Történeti látásmódjának alakulásában döntő szerepet játszott Szekfű Gyula, akihez hasonlóan ő is az önáltatással való leszámolás és az összehasonlító szemlélet fontosságát hirdette. Ehhez hozzásegítette kiterjedt nyelvismerete, valamint – magyar általi ösztöndíjak révén – külföldi kutatásai (Bécs, Párizs, London). Az 1938-as zürichi történész világtalálkozón már Magyarország egyik képviselőjeként adott elő. 1937-től az Eötvös Collegium tanára. Angol nyelvű magyar történeti összefoglalója 1941-ben jelent meg (*A History of Hungary*), amikor Teleki Pál miniszterelnök kérésére közel egy esztendőt töltött az Amerikai Egyesült Államokban.

1941 végétől a Teleki Pál Tudományos Intézet Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese volt. Elsősorban Kelet-Közép-Európa összehasonlító történetének a kutatásával foglalkozott. Kezdeményezésére indították a *Revue d'Historie Comparée* című, francia nyelvű folyóiratot. Ekkoriban jelent meg Kossuth-életrajzának első része (*Kossuth és a Védegyelet*, 1942), amelyet 1946-ban követett a folytatás (*Kossuth Lajos a reformkorban*).

1945-től Kosáry ugyan újjáépítette és ígéretes programokkal működtette a Történettudományi Intézetet, átvette az egyetemen Szekfű katedráját és továbbra is tanított az Eötvös Collegiumban – 1950-ben mégis megfosztották valamennyi tisztségétől.

1952-ig az MTA Történettudományi Intézet tiszteletdíjas kutatójaként, ezután könyvtárosként dolgozott. 1955-től az Agrártudományi Egyetem – azóta róla elnevezett – könyvtárának igazgatója. Ebben az időszakban készült egyik legmaradandóbb műve, a *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. Kandidátusi címet szerzett, Agrártörténeti Munkabizottságot szervezett és megindította a ma is élő *Agrártörténeti Szemle*t.

Bár az 1956-os forradalom napjaiban mindenkit mérsékletre intett, mivel a Magyar Történészek Forradalmi Bizottságának egyik vezetőjévé választották és a forradalommal kapcsolatos dokumentumgyűjteményt állított össze, 1957 őszén mégis letartóztatták. A börtönben írta *Széchenyi Döblingben* című munkáját. Később börtönaplóját is közzétette (*A chilloni fogoly. Olvasónapló 1958*).

1960-ban szabadult, és a Pest megyei Levéltárban helyezkedett el. 1968-ban visszakérült az MTA Történettudományi Intézetébe, 1962-ben rehabilitálták. A hetvenes évektől a magyar történetírás meghatározó egyéniségévé vált. A *Napoleon és Magyarország* (1977), a börtönben megkezdett a *Magyar külpolitika Mohács előtt* (1978) és különösen a *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (1980) című kötetei jelezték, milyen mulasztás történt azzal, hogy korábban alig-alig engedték szóhoz jutni. 1977-től nagydoktor, 1982-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1985-től rendes tagja, a rendszerváltást követően pedig a tudós testület elnöke (1990–1996). 1999-től haláláig a Magyar Történelmi Társulat elnöke, emellett pedig számos magyar és nemzetközi társaság vezető tagja vagy elnöke volt.

Ujváry Gábor

Kosáry Domokos
Farkas Árpád felvétele, 1990 körül
MNM

Ajánlott irodalom: Ormos Mária: „90” Kosáry Domokos. *Magyar Tudomány* 2003.; Wallshausen Gyula: *Kosáry Domokos, a tudománysszervező könyvtárigazgató 1951–1957*. Gödöllő, 2009.; *Hommage à Kosáry Domokos*. Szerk. Ferch Magda. Bp., 2009.; Kosáry Domokos. In *Requiescat in pace. Levéltáros nekrológok 1923–2011*. Összeáll. Feiszt György. Székesfehérvár, 2012.

Kovács Imre

(Alcsút, 1913. március 10. – New York, 1980. október 27.)

Kovács Imre
Bérci László felvétele, 1943
MNM

Író, szociológus, politikus és politológus. Ifjúkorától a magyar agrárium, a népesedési viszonyok, a nemzeti probléma és a szegényparasztság helyzetének jobbítása foglalkoztatta. 1934-ben a *Pesti Napló* közölte az első írását, ekkortól a *Magyar Szemle* állandó szerzője is. Részt vett az 1935-ös ormánsági egykezést vizsgáló falukutató táborozáson, melynek alapján a többszerzős, *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* című szociográfia (1936) született. 1936-ban bejárta az ország nagybirtokait. Tapasztalatairól a *Néma forradalomban* számolt be, a paraszti társadalom fő problémáit az egészségtelen birtokszerkezetben, az egykezésben, a szélsőséges szekták terjedésében, valamint a kivándorlásban jelölve meg. *A paraszteleletforma csődjé* című tanulmányában (1938) pedig felismerte, hogy az iparosodás térnyerésével a parasztságra új életforma vár.

A népi írók közé tartozott, elsősorban a mozgalom lapjaira írt. Jórészt hozzá kötődik a Márciusi Front 1937-es alapítása. Részt vállalt a Táj- és Népkutató Központ 1938-as kiállításának rendezésében, majd 1939. június 29-én a Nemzeti Parasztpárt létrehozásában. Magyarország német megszállásakor illegálisba vonult, és bekapcsolódott a németellenes összefogásba. 1945 februárjától aktívan politizált, rengeteg újságcikket közölt. *A demokrácia útja Magyarországon* című tanulmányában (1946 ősze) keményen bírálta a kommunisták demokrácia-elképzelését. Miután a Parasztpárt belépett a

kommunisták vezette Baloldali Blokkba, lemondott annak főtitkári posztjáról, végül 1947. február 25-én – Kovács Béla letartóztatásának napján – ki is lépett belőle.

Az 1947-es választásokon a Független Magyar Demokrata Párt színeiben ismét képviselő lett. A politikai életben azonban mindinkább háttérbe szorult. A teljes kommunista hatalomátvételhez nem kívánt segédkezni, ezért 1947 novemberében Zürichbe menekült, ahol megírta az 1945–1948 közötti magyar változásokról szóló kötetét (*Im Schatten der Sowjets*, 1948). 1949-ben az Amerikai Egyesült Államokba költözött. 1951 júliusáig a Szabad Európa Bizottság (SZE) munkatársa volt, majd kertészként, szabadúszóként és munkásként dolgozott.

Az emigrációban számos támadás érte, mivel az 1945 és 1947 közötti demokratikus Magyarországot tekintette példának. 1954-től hét éven át a Szabad Európa Rádió sajtóosztálya foglalkoztatta. Az 1956-os forradalom után ismét sokat publikált (elsősorban az *Új Látóhatárban* és az *Irodalmi Újságban*), és antológiát állított össze a magyar helyzetről. Úgy vélte: lehetőség lesz Magyarország finnlandizálására, de végül belátta ennek lehetetlenségét.

1961-ben a kommunizmus latin- és dél-amerikai terjesztésének megakadályozására alapított, szociális reformprogramokat kidolgozó szervezet igazgatójává nevezték ki. Ennek megszűnése után 1963-tól ismét a SZE munkatársa. Élete utolsó évtizedében az emigráns politizálás helyett egyre inkább az írói hivatástudat érdekelt. Ahogy röviddel halála előtt kijelentette: erről a Magyarországról már nem jönne el, de erre a Magyarországra még nem menne vissza.

Ujváry Gábor

Ajánlott irodalom: Huszár Tibor: *Beszélgetések*. Bp., 1983.; Tóth Pál Péter: Kovács Imre az emigrációban. In *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve*. Bp., 1989.; Szabó A. Ferenc: Kovács Imre és a politikatudomány. *Politikatudományi Szemle* 1993.; Borbándi Gyula: Kovács Imre. In Borbándi Gyula: *Emigránsok*. Bp., 2002.

Kölcsey Ferenc

(Sződemeter, 1790. augusztus 8. – Szatmárcseke, 1838. augusztus 24.)

Kölcsey Ferenc ősi nemesi családból származott. 1796–1809 között a debreceni kollégiumban végzte gimnáziumi, majd jogi tanulmányait. 1810-ben Pesten volt joggyakornok, 1812-ben Álmosdra, majd 1815-ben szatmárcsekei birtokára költözött gazdálkodni, és ott élt haláláig, ideje jó részét az irodalomnak szentelve. Az 1825–1827-es országgyűlésen meginduló reformfolyamatok miatt azonban ő is vállalt közéleti szerepet; 1829-ben Szatmár megyei aljegyző, 1832-ben pedig főjegyző lett. Az ellenzék egyik vezérszónokaként vett részt az 1832–1836-os országgyűlésen. Távollétében megyéje a haladó szellemű követutasítást konzervatívra változtatta, ami miatt mindkét szatmári követ lemondott. Kölcsey búcsúbeszédében céljait két szóban foglalta össze: „Jelszavaink valának: haza és haladás.”

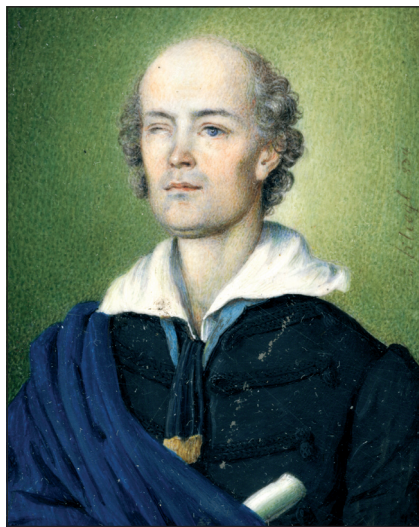
Kezdetben a Csokonai-hagyomány folytatója volt, majd Kazinczyval való megismerkedése után a klasszicizmus legrangosabb képviselőjévé vált, hogy aztán pályája második felében már a nemzeti romantika művelője és a népköltészet felkarolásának meghirdetője legyen, míg utolsó művei már a kritikai realizmus stílusjegyeit is hordozták. Korai, Csokonai stílusában írt verseit később megsemmisítette, és a nyelvújítási vitában is a neológus Kazinczy mellett foglalt állást debreceni alma materével szemben.

1814-ben barátjával, Szemere Pállal közösen írták meg a *Feleletet az ortológusok Mondolatára*. Ugyanebben az évben született meg híres Csokonai-kritikája, melyben Kazinczy klasszikus stíluszménye szellemében parlagiasnak nevezte Csokonai nyelvét, és több eredetiséget is követelt tőle. Ez utóbbi stílusjegy azonban már Kazinczynál sem érvényesült maradéktalanul, ami előrevetítette Kölcsey szembefordulását Kazinczyval. Az 1817-ben bekövetkezett szakítással Kölcsey előtt évekre bezárult az irodalmi élet. Ez idő tájt fordult a népdalok felé, melyek mintájára népies műdalokat szerzett (például *Hervadsz, hervadsz szerelem rózsája, Csolnakon*). 1821-ben kezdődött Kölcsey nagy romantikus, lírai korszaka, melynek során történeti balladák (*Dobozi, Vérményekző*) és ódák (*Rákos, A szabadsághoz*) mellett kiadta nagy irodalmi programját (*Nemzeti hagyományok*) és hazafias költészetének egyik remekét, a *Hymnust* is (1823).

1826-ban Szemere Pállal közösen *Élet és Literatura* címen indítottak magas színvonalú kritikai folyóiratot. Országgyűlési tapasztalatait drámai hangvételű prózai művében, az *Országgyűlési Naplóban* jegyezte le, unokaöccséhez, Kölcsey Kálmánhoz szóló intelmeit (*Parainesis*, 1834) szintén prózában írta. Az 1830-as években keletkezett elbeszélései, *A kárpáti kincstár* és *A vadászlak* korábbi műveivel ellentétben már a kritikai realizmus irányába mutatnak. Országgyűlési szónoklatai és Kazinczyról (1832), valamint Berzsenyiről (1836) készült emlékbeszédei az egyik legnagyobb magyar szónoknak mutatják.

Kölcsey utolsó nagy verse, a *Zrínyi második éneke* (1838) már egy új nemzet megszületését látja szükségesnek, de kételkedik is abban, hogy a nemesi nemzet képes lenne a megújulásra.

Gábori Kovács József

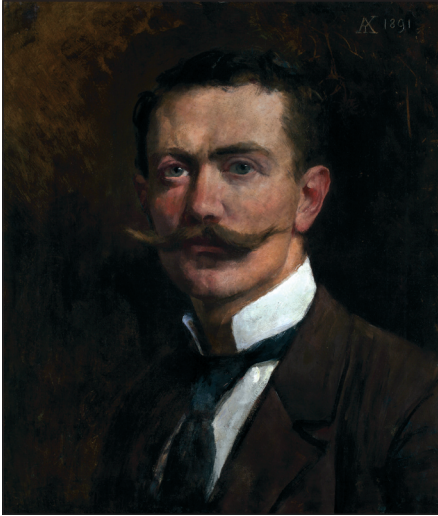

Kölcsey Ferenc
Kliegl József elefántcsont miniatűrje, 1834
MNM

Ajánlott irodalom: *Kölcsey Ferenc Összes Művei. I–III.* Sajtó alá rend. Szauder József, Szauder Józsefné. Bp., 1960.; S. Varga Pál: „...az ember véges állat...” Fehérgyarmat, 1998.; Szabó G. Zoltán: *Kölcsey Ferenc.* Pozsony, 2011.

Körösői-Kriesch Aladár

(Buda, 1863. október 29. – Budapest, 1920. június 16.)

Körösői-Kriesch Aladár önarcképe, 1891.
MNM

Kriesch Aladár, aki 1907-ben, a kalotaszegi mendence gazdag népművészete iránti tiszteletből felvette a Körösői (Körösői) előnevet, Székely Bertalan tanítványaként történeti témákkal és portrékkal kezdte a pályáját. 1895-ben, milleniumi megbízásra festette nagy sikert aratott a *Tordai országgyűlés* című történeti képét. Később is folytatta a 19. századi magyar történeti festészet kedvelt témáinak feldolgozását (*Leányrablás a középkorban*, 1898; *Zách Klára I-II.*, 1911), s feldolgozta a magyar őstörténetnek a gödöllői művésztelep alkotói körében vezérmotívummá vált témáját (*Vadászat. Rege a csodaszarvasról*, 1897). Az Országház egyik szekeljőjén Arany János inspirációja vezette a témaválasztásban (*Böleynvadászat*, más címen *Attila megmenti Budát*). Kiemelkedő portréfestő is volt. Pályájának legsikerültebb darabjai közé tartoznak feleségéről és gyermekeiről készült portréi (*Zöld ruhás nő, Piros ruhás nő*, 1897; *Tamás betegben*, 1916).

Az 1890-es évek végén, az erdélyi Diódon (ma: Strejț) szerveződött először körülötte művésztelep. Nem festői módszer, hanem vallási és filozofikus.

fiai gondolatok, elsősorban tolsztojánus eszmék foglalkoztatták az idelátogatókat. Nagyra értékelték a vidék kézműves hagyományait, népművészetét. *Ego sum via veritas et vita* című (1903) nagyméretű festményének bal oldali részén a fia halála miatt érzett fájdalmát, a vallás vigaszát fogalmazta meg, a jobb oldalon művészeti közösségük összetartását fogalmazta meg. Más munkáin is előszeretettel alkalmazta a vallásos festészet hagyományos képtípusait. 1901-ben letelepedett Gödöllőn, 1905-től szövöműhelyt hozott létre. Nagy Sándor és felesége, Kriesch Laura, Belmonte Leó, Freckay Endre, Juhász Árpád, Moiret Ödön, Raáb Ervin és Zichy István, majd Remsey Jenő György és Mihály Rezső csatlakozott hozzá. Körösői-Kriesch a preraffaeliták eszméinek követője volt. A szecesszió összművészeti mű ideálját követve – a táblaképek, falképek festése és könyvillusztrációk készítése, valamint üvegfestmények, szőnyegek tervezése mellett – szobrászként és íróként is tevékenykedett.

Művészetének forrásai a hazai romantikus historizmus, az antik mitológia és a népművészet volt. A klasszikus szerzőket eredetiben olvasó Kriesch ókori történelmi és irodalmi témákat feldolgozó művei közül kiemelkedik *Kasszandra* című (1908) gobelinje, míg a népművészet inspirálta a *Kalotaszegi asszonyok* című (1910 után) faliszőnyegét. Szinte minden világiállításon részt vett, s számos középületet díszítenek dekoratív falképei, üvegfestményei és mozaikjai. 1907-re készült el a budapesti Zeneakadémián látható *A művészet forrása* című freskója. Megbízásait általában megosztotta sógorával, Nagy Sándorral, később tanítványaival is (Nemzeti Szalon, 1907; Magyarország állandó múcsarnoka Velencében, 1909; Marosvásárhelyi Kultúrpalota, 1913). A művészet célja számára 19. századi értelemben vett próféta, önévelés, oktatás, népművelés is volt. Írásaiban foglalkozott a rajztanítás, a régi technikák és a népművészet felélesztésének kérdésével. Tanári tevékenysége középpontjában a klasszikus freskó- és táblaképfestés tanítása állt. A zebegényi római katolikus templomot tanítványai a mester modorát követve „iskolai feladatként” festették ki.

Gellér Katalin

Ajánlott irodalom: Dénes Jenő: *Körösői-Kriesch Aladár*. Bp., 1939.; Keserű Katalin: *Körösői-Kriesch Aladár*. Bp., 1977.; Szabadi Judit: *A magyar szecesszió története*. Bp., 1979.; Gellér Katalin – Keserű Katalin: *A gödöllői művésztelep*. Bp., 1987.

Lajtha László

(Budapest, 1892. június 30. – Budapest, 1963. február 16.)

A zeneszerző-népzene kutató Budapesten Szendy Árpádnál, Bartók Bélánál és Herzfeld Viktornál, Párizsban Vincent d'Indynél tanult, de Lipcsében és Genfben is végzett tanulmányokat. Zeneszerzésből 1913-ban diplomázott, majd 1918-ban állam- és jogtudományi doktorátust szerzett. Népzene az 1910-es évek elejétől gyűjtött. 1913-tól a Magyar Nemzeti Múzeumban a hangszergyűjteményt gondozta, majd a népzenei osztályt vezette. Az első világháború négy évét végigharcolta a fronton. 1919-től harminc éven át tanított a Nemzeti Zenedében.

Európai kultúraszervező tevékenysége 1928-ban, nemzetközi zeneszerzői karrierje az 1930-as évek elején, a Coolidge-díjas *III. vonósnégyessel* indult el, ettől kezdve rendszeresen játszották műveit Nyugaton, főként Franciaországban. A párizsi Triton Társaságnak 1932-es megalakulásától tagja volt. 1944-ben részt vett a nemzeti ellenállási mozgalomban és a zsidómentésben. A második világháború után a Magyar Rádió zenei igazgatójának, a Néprajzi Múzeum igazgatójának, a Nemzeti Zenede igazgatójának, majd főigazgatójának nevezték ki. 1947-ben egyik alapítója volt a Nemzetközi Népzenei Tanácsnak (IFMC). 1947–1948-ban filmzenét komponált Londonban, majd barátai figyelmeztetése ellenére hazatért. A kommunista rezsimmel való szembenállása miatt megélhetési forrásait elvesztette, műveit itthon alig játszották. Eljutott az emigráció gondolatáig, s hogy itthon tartsák, 1951-ben népzene kutatóként Kossuth-díjjal tüntették ki, és megalapíthatta népzene gyűjtő csoportját. 1955-ben – első magyar zeneszerzőként – a Francia Akadémia tagjává választották, de csak 1962-ben utazhatott ismét Nyugatra.

Egyéni zeneszerzői nyelvezete a magyar népzében gyökerezik, de erősen hatott rá a 18. század végéig tartó időszak nyugati, valamint a 19. és 20. század fordulójának francia zenéje. Saját stílusát „új-humanizmusként” határozta meg. Művei nagy részét a párizsi Leduc Kiadó adta ki. Kilenc szimfóniát és egyéb zenekari műveket, nagyszámú kamarazenei kompozíciót, szólódarabokat, kórusműveket, egyházi műveket, baletteket, egy vígoperát, filmzenéket és népzenei feldolgozásokat írt. Népzene kutatói munkásságának legjelentősebb eredménye a *Népzenei Monográfiák* öt kötete. Lejegyzéseit kivételes precizitás jellemezte. Széki gyűjtései megalapozták a magyarországi táncházmozgalmat. Elveihez mindig hű maradt, semmilyen diktatúra nem tudta megtörni.

Lajtha László
Máté Olga felvétele, 1920 körül
MNM

Solymosi Tari Emőke

Ajánlott irodalom: Breuer János: *Fejezetek Lajtha Lászlóról*. Bp., 1992.; Solymosi Tari Emőke: *Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról*. Bp., 2010.

Magyary Zoltán

(Tata, 1888. június 10. – Héreg, 1945. március 24.)

Magyary Zoltán
Nemzeti Sajtó Fotó felvétel, 1941
MNM

Katonatiszti családban született, az érettségi vizsgát a budapesti piarista gimnáziumban tette le, majd 1910-ben a Budapesti Tudományegyetemen nyert államtudományi oklevelet. Ezt követően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban segédfogalmazó, miniszteri segédtitkár, majd osztályvezető, utóbb miniszteri tanácsos; elsősorban a tudománypolitika kérdéskörével foglalkozott. 1927-től egyetemi magántanár.

1929 januárjától a Pázmány Péter Tudományegyetem közjogi és közigazgatásjogi, majd közigazgatási és pénzügyi jogi tanszékének vezetője, ez év nyaratól egyetemi tanár. 1930 szeptemberében jelent meg *A magyar közigazgatás racionalizálása* című helyzetjelentése, amelyet követően – 1931. január 28-án – a miniszterelnök kormánybiztossá nevezte ki. A közigazgatás egyszerűsítését szolgáló újabb javaslata *A magyar közigazgatás gazdaságosságának és eredményességének biztosítása* címmel 1931 novemberére készült el. Kormánybiztosi minőségében a washingtoni Institute for Government Research mintájára szervezte meg a Magyar Közigazgatástudományi Intézetet, amelynek működését a Rockefeller Alapítvány támogatta. Az intézet a racionalizálási program háttéranyagait biztosította, de kiadványokat és folyóiratot (*Közigazgatástudomány*) is megjelentetett.

Számos írása jelent meg a tudománypolitika tárgykörében, melyeknek több európai tanulmányút – Németországban, Svájcban, Franciaországban, Belgiumban és Olaszországban is megfordult – adott hátteret.

1932 nyarára készítette el *A magyar közigazgatás racionalizálásának programja* című munkáját. Ezt követően a Rockefeller Alapítvány meghívására amerikai tanulmányútra utazott. *International Organisation of Administrative Research* című tanulmányában a közigazgatás nemzetközi kutatásának szerepét, fontosságát hangsúlyozta. Számos nemzetközi konferencián vett részt. Fő műve – jó évtizedes kutatásainak eredményeit összefoglalva – 1942-ben jelent meg *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje* címmel. 1943-ban az Országos Gyakorlati Közigazgatási Vizsgabizottság elnökhelyettesévé nevezték ki, majd ez évben az Országos Felsőoktatási Tanács tagja lett. 1944 októberében a frontharcok elől először Tatára ment – itt írta meg *Küzdelem a haladásért* című emlékiratát –, majd a tatai „mintajárásban” található Héregre. 1945. március 24-én – a szovjet katonáktól elszenvedett atrocitások folytatódásától félve – feleségével együtt a halálba menekült.

Tudományos összefoglaló munkái közül kiemelhetjük a következőket: *A magyar tudománypolitika alapvetése* (szerkesztő és részszerző, Budapest, 1927); *A magyar tudomány nagyüzem megszervezése* (Pécs, 1931); *A magyar közigazgatás tükre* (szerkesztő, Mártonffy Károly, Máté Imre és Némethy Imre közreműködésével, Budapest, 1932); *A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a Tatai Járás közigazgatásáról* (Kiss Istvánnal közösen, Budapest, 1939).

Csurgai Horváth József

Ajánlott irodalom: Szaniszló József: *A Magyary-iskola és háború utáni sorsa. Közigazgatástudomány-történeti visszapillantás.* Bp., 1993.; *Magyary Zoltán.* Vál., sajtó alá rend., a bevezetést és a jegyzeteket írta Saád József. (Magyar Pantheon) Bp., 2000.

Mathiász János

(Ádámföldre, 1838. február 22. – Kecskemét, 1921. december 3.)

Mathiász János neve és munkássága legendásan ismert. Hírét szorgalma, munkaerkölcse, tudása, munkabírása és sikeressége alapozta meg. A környezete inspirálta a szőlő (csemegezőlő) nemesítésére.

Akkoriban Magyarország szőlő-bortermelő nagyhatalom volt, mind a must minősége, mind a szőlőterület, mind a bor mennyisége tekintetében. Mathiász munkásságát már az 1873. évi bécsi világiállításon siker koronázta, ami alapján az orosz cár krími szőlőbirtokának vezetői feladatait is megkaphatta volna, de nem fogadta el. Elvállalta viszont Andrássy Gyula gróf 100 katasztrális holdas szőlőskei szőlészetiének vezetését 1881-ben.

Szakmai tevékenységét a filoxéra (szőlőgyökértetű) pusztítása, az ellene való védekezés, illetve a homoki, a síkvidéki szőlők kísérték végig. 1890-ben kecskeméti barátja, Katona Zsigmond gyógyszerész biztatására 50 katasztrális holdat vásárolt a kecskeméti Talfája dűlőben, ahova azután 1899-ben kúriaszzerű lakóházat építtetett. A homoktalajú szőlőterületek az 1896. évi V. törvénycikk útmutatásai szerint nyertek tért filoxéra-ellenállóságuk miatt. Ebben a munkában vett részt újult erővel Mathiász is. A korábban értéktelen homokpuszták – a szőlőgyökértetűvel szembeni immunitásuk révén – több százszoros értékűekké váltak.

Mathiász tevékenysége elsősorban a csemegezőlők nemesítésében és termelésében mutatkozott meg. Új szőlőfajtái – amelyeket a korábbi, szőlőfajtagyűjteményéből továbbnemesített, keresztezéses, ivaros szaporítással ért el – Magyarországon és külföldön is megbecsültek lettek. A szőlőpárok jó tulajdonságai alapján nemesített. Nagy szakértelemmel végzett munkája eredményeként a magoncok sokaságából pozitív szelektálással emelte ki a legjobb csemegezőlő-fajtákat. Ma már látható, hogy szerencsés volt az elképzelése: számos híres, természetű fajtája hirdeti a csemegezőlők kedveltségét. A korai érés, a látványos, szép fürt és bogyo, a kellemes íz és zamat, a muskotályos illat elérése jelentette kutatási célját.

Az ízes, zamatos, roppanó, vastag héjú, kellemes sav-cukor aránnyal rendelkező csemege fajták sokszor történeti személyek, esetenként korabeli politikai szereplők, máskor Mathiászhoz közeli emberek nevét kapták. Első fajtái: az *Ezeréves Magyarország emléke*, az *Erzsébet királyné emléke* és a *Kecskemét gyöngye* voltak. Azután a *Kecskemét kincse*, a *Kecskemét virága*, a *Cegléd szépe*, a *Thallóczy Lajos*, a *Mathiász Jánosné muskotály*, a *Vörösmarty Mihály*, majd a *Zrínyi Ilona*, a *Bem tábornok* és a *Darányi Ignác* következett. Végül legsikeresebb fajtája, az 1916-ban nemesített, az Európán kívül is híres és kedvelt *Szőlőskertek királynője* hirdette szakértelmét, elhivatottságát. A nagy köztiszteltben álló Mathiász János 83 éves korában halt meg Kecskeméten.

A 20. század eleji hazai és világsiker után a nagyüzemi szocialista gazdálkodás, a magasművelés, az iparszerű szőlőtermesztés nem felelt meg a Mathiász-fajtáknak, így azok a házi kertekbe szorultak vissza. Fajtáit ma a keresztezéses nemesítésben alapfajtákként használják. Napjainkban is meghatározóak.

Csoma Zsigmond

Mathiász János munkásai körében.
Ismeretlen felvétele, 1910 körül
MMgM

Ajánlott irodalom: Gesztelyi Nagy László: *A homok hősei*. Kecskemét, 1930.; Gesztelyi Nagy László: *Mathiász János*. Kecskemét, 1938.; Geday Gusztáv: Nagy elődök: Mathiász János. *Kertgazdaság* 1971.; Kozma Pál: Mathiász János nemesítő tevékenységének értékelése. *Agrártörténeti Szemle* 1972.

Pethe Ferenc

(Búdszentmihály, 1763. március 30. – Szilágysomlyó, 1832. február 22.)

Pethe Ferenc
David Weiss rézmetszete
Kaerling János rajza után,
1830 körül. MNM

Szabolcs megyében született, kézműves mesterséget folytató, elszegényedett nemesi családban. Kisszántói előnevét a Bihar megyei ősök lakhelye után választotta. A paraszti sors kitörési lehetőségeként, tizennyolc évesen lett a Debreceni Református Kollégium szolgadiákja (ingyenesen tanulhatott). 1788-tól európai tanulmányútra indult a Kollégium támogatásával. A felvilágosodás és a francia polgári forradalom korszakát élő kontinensen a „pallérozottságot”, a társadalmi-gazdasági előrehaladást szemlélhette.

1796-tól Bécsben az első magyar nyelvű mezőgazdasági szaklap, a *Magyar Újság* (később *Gazdaságot Tszélző Újság*, majd *Vizsgálódó Magyar Újság*) munkatársa, aztán szerkesztője és kiadója lett, ám előfizetők hiányában a folyóirat hamarosan megszűnt. Pethét Festetics György gróf alkalmazta 1797-ben megnyílt, Európa első felsőfokú agrár-szakoktatási intézményében, a keszthelyi Georgikonban. A tanítás mellett Pethe Ferenc a tangazdaságot is vezette, megindítva annak üzemé szervezését. Törekvésének is köszönhetően, 1799-től a latin és német helyett a magyar lett az oktatás nyelve. Részt vett az első tanterv kidolgozásában, s ő kapott először

felkérést tankönyv („iskola könyv”) írására. Így született meg 1805–1814 között a *Pallérozott mezei gazdaság* három kötete. Sajátos ellentmondásként, hiszen 1801-ig maradt a Georgikonban, fő műve már keszthelyi működését követően látott napvilágot. A kiadáshoz az Esterházyaktól kapott anyagi támogatást, mivel ekkor inspektorként (felügyelő, a birtokkerület vezetője) a hercegi ág dunántúli uradalmaiban állott alkalmazásban. Pethe a belterjes művelési mód népszerűsítése érdekében elítélte az ugaroltató nyomásos gazdálkodást, kiemelve a talajeróptlás, a takarmánynövények istállózó állattartással összefüggő fontosságát. Angol mintára, egyre több uradalomban alkalmazták a vetésforgót. 1804-től a keszthelyi tangazdaságban a Pethe által kidolgozott tízszakasos forduló vezeték be. A mezőgazdálkodás ágazatai korszerűsítése mellett, munkájában elemezte a jobbágyi robot és a bérmunka közti különbséget is.

1814-ben Bécsben megindította *Nemzeti Gazda* című lapját. A gazdasági szakíróknak el kellett jutniuk a társadalmi változások szükségességének felismeréséig: Pethe fölvetette az önkéntes, majd kötelező örökváltság kérdését. A lapot, melynek kiadását Festetics György is segítette, 1818-ig tudta életben tartani. A szélesebb érdeklődő közönség kialakulásának nem kedvezett a napóleoni háborúk utáni dekonjunktúra időszaka. 1816-tól Pesten élt, ahol a Magyar Tudós Társaság alapító tagjai között találjuk. Életútja végső állomása Erdély. Kolozsvárott 1827-től adta ki politikai lapját, a *Hazai Híradót* (később *Erdélyi Híradó* néven jelent meg), majd mellékleteként a *Nemzeti Társalkodót*. 1831-ben eladva lapját, Szilágysomlyóra költözött, ahol a következő évben elhunyt. Pethe Ferenc sokirányú tevékenységében az agrár-szakirodalom terén végzett munkásságától nem választható el részvétele a nyelvújító mozgalomban, hiszen ez az időszak a magyar agrárszaknyelv megszületése is egyben.

Fülöp Éva Mária

Ajánlott irodalom: Süle Sándor: *Kisszántói Pethe Ferenc (1763–1832)*. Bp., 1964.; Fűr Lajos: *Pethe Ferenc (1763–1832)*. In *Agrártörténeti életrajzok*. Szerk. Pintér János – Fűr Lajos. Bp., 1985.; Kurucz György: *A Georgikon alapításától 1848-ig*. In *GEORGIKON 200. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára*. Szerk. Fülöp Éva Mária. Keszthely, 1996.; Fehér György: *Pethe Ferenc: Pallérozott mezei gazdaság (Sopron–Pozsony–Bécs, 1805–1814)*. In *Magyar könyvek – magyar századok*. Szerk. Kollega Tarsoly István. Bp., 2001.

Scheiber Sándor

(Budapest, 1913. július 9. – Budapest, 1985. március 3.)

Ósi rabbicsalád sarjaként látta meg a napvilágot. Apja, Scheiber Lajos a Pesti Izraelita Hitközség vallásánaraként, utóbb rabbiként működött. Anyjának, Adler Máriának az apja pedig a paksi status quo ante hitközség főrabbija volt. Anyai nagybátyja, Adler Illés a budapesti Rumbach utcai zsinagóga rabbiszékét töltötte be. A középiskola után a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta tanulmányait, és beiratkozott az Országos Rabbiképző Intézetbe (ORI). Az egyetemen az irodalomtörténész Horváth János, a Rabbiképzőben az orientalista és folklorista Heller Bernát gyakorolta rá a legnagyobb hatást. A zsidó és a magyar kultúra szervesen és magától értetődően kapcsolódott össze világgépében. „Apám is így nevelt – fogalmazott egyik interjújában. – Ismernem kellett a bibliát és ismernem Arany János költészetét, olvastam zsidó meséket és olvastam a *Nyugat* lírikusait.”

Scheiber Sándor
Jose Andres Lacko felvétele, 1983 körül
Magyar Zsidó Levéltár

1939-ben angliai tanulmányútra indult. Itt kezdte meg a fosztati (ó-kairói) zsinagógában a 19. század végén megtalált százezernyi héber kéziratföredék – geniza – Angliába került darabjainak a vizsgálatát, amelynek világhírű szakteknintélyévé vált. 1941-től Dunaföldváron vállalt rabbiállást. A második világháború éveiben többször behívták munkaszolgálatra, a német megszállás időszakát a fővárosban vészelte át.

A felszabadulás évében lett az ORI tanára. A szegedi tudományegyetem néprajzi tanszékén *Mikszáth Kálmán és a keleti folklór* című munkája alapján 1949-ben szerezte meg az egyetemi magántanári címet. A következő évben nevezték ki az ORI igazgatójává. A rabbiképzés mellett gyakorló rabbiként is működött. Karizmatikus személyisége, legendás péntek esti istentiszteletei sokakat vonzottak az Intézet zsinagógájába. Szónoklatai és előadásai sziporkázóan szellemesek voltak.

Tudományos munkássága sokfelé ágazott el. Hidvégi Máté összeállítása szerint: hebraisztika, judaisztika, orientalisztika, nyelvészet, klasszika-filológia, textológia, irodalomtörténet, irodalomtudomány, bibliográfia, néprajz, tárgytörténet, könyvtörténet, illuminált kéziratok története, művészettörténet, ikonográfia, történelem, művelődéstörténet, epigráfia, valamint régészet. Publikációinak száma túllépte az 1600-at, az általa írt vagy szerkesztett kötetek száma pedig meghaladta a negyvenet. Műveit a magyar mellett héberül, németül és angolul írta, de írásai francia és olasz nyelven is megjelentek. Publikált a genizák, a magyarországi héber feliratok, a magyar (zsidó) folklór, irodalom és történelem témakörében. A nevéhez fűződik a *Magyar Zsidó Oklevéltár* újraindítása. Ő bocsátotta útjára a *Magyarországi zsidó hitközségek monográfiái* című sorozatot. A nyugati világ vezető zsidó tudományos intézményei díszdoktorrá fogadták.

Scheiber Sándor már súlyos betegen jutott el a Szentföldre. „Istennek hála, érdemesnek találtattam meglátogatni Izrael földjét” – írta naplójába. Fél évvel szentföldi útja után hunyt el. Egyik tisztelője azt mondta róla, ha lenne posztumusz akadémiai tagság, akkor azt neki kellene megkapnia.

Schweitzer Gábor

Ajánlott irodalom: Nádor Tamás: Ex libris. Scheiber Sándor. *Új Írás* 1982.; Scheiber Sándorné Bernáth Livia – Hidvégi Máté: Scheiber Sándor, az ember és tudós. In „A tanítás az élet kapuja.” *Tanulmányok az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának 120. évfordulója alkalmából.* Bp., 1999.; *A könyvek hidja. Emlékfüzér Scheiber Sándorról.* Szerk. Kertész Péter. Bp., 2005.

Szalay László

(Buda, 1813. április 18. – Salzburg, 1864. július 17.)

Szalay László
Grimm József litográfiája, 1861. MNM

egyeniségévé vált. Az 1843–1844. évi országgyűlésen Korpona követeként vett részt. 1844 közepén – Kossuth Lajos visszalépése után – egy évig a *Pesti Hírlap* szerkesztője, 1848-ig egyik főmunkatársa volt.

1848. május 3-án Deák Ferenc igazságügy-miniszter előterjesztésére a törvényelőkészítő osztály főnökévé nevezték ki. Május 14-én a Batthyány-kormány ifj. Pázmándy Dénessel együtt követként Frankfurtba, a hamarosan összeülő német birodalmi gyűlésre küldte. Pázmándy hazatérése után Szalay László július 19-én újabb megbízatást kapott, s noha János főherceg, birodalmi kormányzó augusztus 26-án fogadta őt, szeptember 15-én az osztrák kormány tiltakozására a frankfurti parlament visszavonta elismerését. 1848 októberének közepén elhagyta Frankfurtot, és Lüttichbe utazott. November 12-én Kossuth diplomáciai megbízatással Angliába küldte, de az angol kormány sem ismerte el Magyarországot követeként. 1849 februárjában Brüsszelbe, májusban Svájcba utazott. Zürichben, majd Rohrschachban dolgozott legnagyobb munkáján, a két kiadást megért *Magyarország történetén*, de befejezni már nem tudta.

Szalay László 1855 májusában hazatért. Az 1861. évi országgyűlésen Pest egyik képviselője volt. 1861. december 21-én a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárává választották.

Hermann Róbert

Ajánlott irodalom: Csengery Antal: Szalay László. In Csengery Antal: *Történeti tanulmányok és jellemrajzok.* II. Bp., 1884.; Angyal Dávid: *Szalay László emlékezete.* Bp., 1914.; Antalffy György: *Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója.* Bp., 1983.; Gergely András: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből.* Bp., 2001.; Hermann Róbert: Újabb adatok Szalay László frankfurti követségének történetéhez. In *Németföldről Németországba. Magyar kutatók tanulmányai a német történelemlről.* Bp., 2012.

Szinnyei József

(Komárom, 1830. március 18. – Budapest, 1913. augusztus 9.)

Szinnyei (eredeti neve Ferber) József hatéves korában árvaságra jutott, nővéreivel apai nagynénjénél nevelkedett. Gimnáziumi tanulmányait Komáromban és Pesten végezte, tanulmányait előbb a pesti, majd a győri akadémia bölcsész- és joghallgatójaként fejezte be 1848-ban. Ugyanezen év júliusában változtatta meg Ferber családi nevét Szinnyeire.

1848 augusztusában szülővárosában, nemzetőri kiképzés után, beállt a honvédséghez. Részt vett a szabadságharcban, a főhadnagyi rangig vitte, túlélte tizenhárom csatát és négyheti bombázást. Minderről kortörténeti jelentőségű naplójában számol be. 1849-től ügyvédsegéd Komáromban, majd Pozsonyban. 1853-ban feleségül veszi Gancs Klementinát. 1869-ben költözik Pestre, ahol Szinnyei az Egyetemi Könyvtár tisztségviselője lesz. Már pozsonyi tartózkodása alatt elkezdte a történeti adatokat gyűjteni, majd a magyarországi hírlapirodalom foglalkoztatta, állandó munkatársa lett a *Vasárnapi Újságnak*. 1884-től kezdve foglalkozott az Országos Hírlapkönyvtár létrehozásával. 1888 novemberében került át a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának hírlaptárához őrnek, amelynek 1901-től igazgatójára lett. Folyóirat- és könyvbibliográfiákat, repertóriumokat készített, évenként összeállította a Magyarországon megjelenő hírlapok címjegyzékét, amelyet közzétett a *Vasárnapi Újságban*, majd a *Magyar Könyvszemlében*. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak, alapító tagja a Magyar Történeti Társulatnak és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak, valamint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának. A Magyar Tudományos Akadémia 1899-ben választotta levelező tagjai közé.

Legfontosabb műve, a *Magyar írók élete és munkái* (1–14, 1891–1914), amely nagyjából 30 ezer „író” életrajzát és bibliográfiáját tartalmazza, ma is fontos forrásmunka. Évtizedekig gyűjtötte és rendszerezte a magyar szellemi élet munkásaira vonatkozó adatokat. Könyvészeti gyűjtésének fő kútfője a páratlanul gazdag hírlap- és folyóirat-állomány volt, amelyből az adatokat már egészen fiatalon elkezdte összegyűjteni. A sorozat, vagyis egy nagy repertórium gondolata már az 1860-as évek elején megfogalmazódott benne, az utolsó kötetet végül fia, Ferenc rendezte sajtó alá. Másik hatalmas műve a csonkán maradt *Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertóriumma* (1874–1885), de írt monográfiát szülővárosa színészetének történetéről is.

Kortársa, Réthy László – némi költői túlzással – így ír róla tréfásan:

„Félszázadig keresgélte gyöngybe, lomba,
Százezer írórt hordott egyhalomba.
Tőle tanultuk, hogy e drága honba,
Legbővebben terem az író és a gomba...”

Ajkay Alinka

Szinnyei József
Veress Ferenc felvétele, 1880-as évek
MNM

Ajánlott irodalom: Pintér Jenő: *Szinnyei József levelező tag emlékezete*. Bp., 1927.; Kozocsa Sándor: *Adatok Szinnyei József életéhez. Magyar Könyvszemle 1964.*; Id. Szinnyei József (1830–1913) *könyvtártudós akadémikus életműve*. Összeáll. Gazda István, Perjámosi Sándor, A. Szála Erzsébet. Bp.–Piliscsaba–Sopron, 2006.

Tersánszky Józsi Jenő

(Nagybánya, 1888. szeptember 13. – Budapest, 1969. június 12.)

Tersánszky Józsi Jenő
Képeslap, Koffán Károly felvétele,
1960-as évek. MNM

Polgári családban született 1888-ban a szeptember 12-ről 13-ra virradó éjszakán, úgy éjfél körül. Vonzotta a festészet, a vele járó bohémság is, jól sportolt, de végül jegyző-, majd joggyakornok lett. Budapesten elkezdte a jogi egyetemet is, de hamar kimaradt – elmulatta a rávalót.

A *Nyugat* című irodalmi folyóirat – Osvát Ernő – fel-fedeztette lett: 1910-ben itt publikálta első novelláját. Elbeszéléskötetét is a *Nyugat* adta ki egy évvel később. 1914 és 1918 között harcolt az első világháborúban. Hadi élményeiről tudósította a *Nyugatot*, és itt jelent meg a *Viszontlátásra, drága...* című kisregénye 1916-ban. A hírnevét meghozó írást Ady az első magyar háborús regénynek tartotta. Tersánszky 1918-ban olasz hadifogságba esett. Csak egy évvel később ért Budapestre. A nélküli író 1921-ben az Erzsébet hídról a Dunába ugrott, de megmenekült. Ebben az évben megnősült. Ugyancsak 1921-ben jelent meg a *Kakuk Marci ifjúsága* című regénye. Címszereplője lett a legnépszerűbb hőse: a Kakuk Marciról szóló regényciklust húsz évig írta. A 1920-as években sorra jelentek meg novellái és kisregényei, köztük *A céda és a szűz* (1924), amelynek megjelenése után szemérem elleni vétség miatt perbe fogták, és két hónapra ítélték. 1929-ben jelent meg a háborús témájú, *A margarétás dal* című kisregénye. 1929 és 1934 között négyszer kapott Baumgarten-díjat. Kihasználva zenei tehetségét is, az 1930-as évek elején egy sajátos színházi társulatot

alapított, a Képeskönyv Kabarét: groteszk, zenés számokkal léptek fel kabarékban. 1939-ben Tersánszky zenehumoristaként is szerepelt.

A második világháború idején zsidókat bűntartott, köztük saját feleségét is. A háború után megpróbálta felújítani kabaréját, majd a Magyar Rádió Gyermekújság rovata alkalmazta. 1947-ben Párizsban járt. Az 1950-es évek elején műveit nem közölték, ekkor fordult a gyerekirodalom felé és írta meg többek között a nemzedékek számára kedves *Misi Mókus kalandjai* című meseregényét. 1956-tól a Magvető Könyvkiadó megindította életműsorozatát.

Tersánszky hősei bohémek, csavargók, a függetlenségüket védő, öntörvényű figurák. Az írók mindvégig foglalkoztatták a társadalmi képmutatás különböző megnyilvánulási formái, alakjai ez ellen láznak a maguk pátoszmentes és többnyire öntudatlan módján. A regények cselekményszervező creje inkább a véletlen vagy az ösztönszerűség, kevésbé a lélektaniség. A regények fordulatosak, izgalmasak, tele kalanddal, a szövegben mindig megbúvó humort erősítő anekdotákkal, derűs, életigenlő játékosággal. A regények szerkezete és elbeszélésmódja a modernség előtti prózával rokon. Élőbeszédszerű előadásmódjuk ugyanakkor jóval változatosabb, több rétegű, mint elődeiké. Kakuk Marci, a csavargó – akinek alakját sokszor azonosítják a szerzőével – összetett, több nyelvi rétegből formálódott természetes hangja a társadalmon kívül rekedt hős sajátos gondolkodásmódját mutatja. Egészen más világérzékeltést mutat például az említett két háborús regény női elbeszélőinek – egymástól is erősen különböző – nyelve.

Schiller Erzsébet

Ajánlott irodalom: Rónay László: *Tersánszky Józsi Jenő*. Bp., 1983.; *Virgonc szavak virgonc királya. In memoriam Tersánszky Józsi Jenő*. Szerk., vál. Tarján Tamás. Bp., 1999.

Weöres Sándor

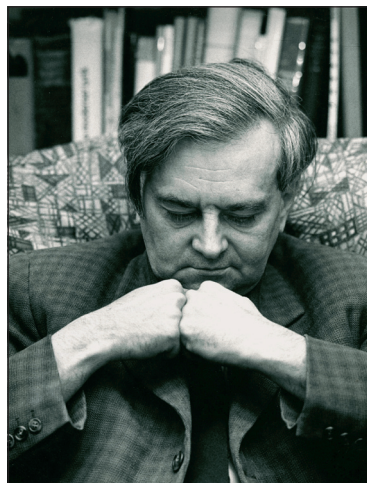
(Szombathely, 1913. június 22. – Budapest, 1989. január 22.)

Ma a nagyközönség megzenésített gyermekversek költőjeként ismeri, ami éppoly igazságtalan, mint Jonathan Swift ifjúsági íróként való számon tartása. Valójában olyan sokhangú életmű az övé, melynek minden darabja a gondolatit megelőző érzékelés közvetlen kifejezésének lehetőségeit próbálgatja. Az a paradoxon, hogy szavakkal igyekezett kifejezni a szavak előttit, az *eszmét* megelőző *nem eszmét*, amelyet Arany János nyomán *neszmének* nevezett, a nyelv zeneiségében rejülő kifejező erő próbálgatásához, a zenei formák (szvit, szimfónia, szonatina) nyelvi formákban való, esetenként nagyon radikális átültetési kísérleteihez vezette. Olyan maga alkotta szavakból álló versekhez (*Táncdal*, *Hangcsoportok*), melyeknek csak ritmusuk, zenéjük és hangulatuk van, lefordítható jelentésük nincsen. Mindezt egészen különleges formaérzéke tette lehetővé, amelyre Kosztolányi már a tizenhat éves diák verseiben felfigyelt: „Te, drága csodagyermek, úgy játszol nyelvünk zongoráján, mint kevesen.”

Szüülőföldjeként mindig a családi birtokot, a Vas megyei Csöngét emlegette, ahová katonatiszt apja gazdálkodni visszavonult. Anyja négy nyelven beszélt és szépen zongorázott; a költő tőle örökölte ideggyengességgel párosult érzékenységet. Elemi iskolába Pápan és Csöngén, gimnáziumba Szombathelyen, Győrött és Sopronban járt. A gyöngye tanuló költői tehetségére gyorsan felfigyeltek: 1929 tavaszán a *Pesti Napló* lelkes méltatás kíséretében adta közre költeményeit, a *Nyugat*-ban 1932-ben jelent meg először. Ugyanebben az évben érettségizett, majd másfél évig apja gazdaságában dolgozott, közben Babitscal és Kosztolányival levelezett. 1933-ban beiratkozott a pécsi egyetemre, tanulmányait filozófia–esztétika szakon fejezte be. 1939-ben doktorált, rendhagyó disszertációja, *A vers születése*, az alkotás lélektanát vizsgáló önvallomás.

Első verseskötete, a *Hideg van*, 1934-ben jelent meg. 1935-ben Baumgarten-jutalomban részesült, 1936-ban pedig megkapta a Baumgarten-díjat is. 1940-től a pécsi Városi Könyvtár vezetője, újabb köteteket publikált, részt vállalt a pécsi *Sorsunk* című folyóirat létrehozásában. 1943-ban Budapestre költözött és az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa lett. 1948 előtt újabb kötetei jelentek meg, a *Meduza* (1944) címűt Hamvas Béla méltatta, írásában Weöres költői kísérleteinek elméleti igazolását látta. 1947-ben feleségül vette Károlyi Amy költőnőt, akivel egy évet a római Magyar Akadémián töltöttek. Hazatérésük után hamarosan elveszítették munkahelyüket, és a következő hét évben csak műfordításokat publikálhattak. 1955-ben végre megjelenhetett a *Bóbita* című gyermekverskötet, majd egy évvel később könyvesboltba került *A hallgatás tornya*. Mint „túrt” kategóriába sorolt szerző, könyvei ezután már napvilágot láthattak. Esetenként bizonyos huzavona után: a *Tűzkút* (1964) például előbb jelent meg Párizsban, mint Magyarországon. Helyzetét az 1970-ben megkapott Kossuth-díj konszolidálta. 1972-ben került ki a kezei közül a 20. századi magyar irodalom legkülönösebb vállalkozása, a *Psyché*, melyben egy elképzelt 19. század eleji író életét és életművét alkotta meg. Műfordításait 1976-ban gyűjtötte egybe, 1977-ben pedig *Három veréb hat szemmel* címmel antológiát adott közre a magyar költészet rejtett értékeiből és furcaságaiból.

Szajbély Mihály

Weöres Sándor
Balla Demeter felvétele, 1967
MNM

Ajánlott irodalom: Kenyeres Zoltán: *Tündérsíp*. Bp., 1983.; Schein Gábor: *Weöres Sándor*. Bp., 2001.; *Öröklét. In memoriam Weöres Sándor*. Szerk. Domokos Máttyás. Bp., 2003.

További évfordulók

ALLAGA Géza (Óbecse, 1841. március 25. – Baja, 1913. augusztus 19.) **cimbalomtanár, csellóművész és zeneszerző.** 1871-től a pesti Nemzeti Színház, majd az Operaház zenekarának tagja. Számos népszínművet írt, és nevéhez fűződik az első magyar operettkíséret (*A szerelmes kántor*, 1862) is. 1880 óta foglalkozott a cimbalommal. Kétrészes cimbalomiskolát írt, melynek ajánlása Liszt Ferencnek szól. A Nemzeti Zenedében 1891-ben cimbalom tanszéket alapítottak számára. Blaha Lujza állandó cimbalomkísérője volt. (*Szabó Ferenc János*)

AMBRÓZY Béla báró (Temesgyarmat, 1838. – Temesvár, 1911. január 18.) földbirtokos, **méhész.** Iskoláit Temesvárott kezdte meg, 1853-tól 1855-ig a bécsi Polytechnikumban tanult. Tanulmányai után katonai pályára lépett. A 2. dzsidás ezred hadnagyaként több itáliai hadjáratban is részt vett. Itt ismerkedett meg a méhészettel is Coneglianóban Pietro Gardinínál. 1866-ban, már századosként megvált a katonai szolgálattól és a család szombathelyi birtokára költözött. Itt barátkozott össze Sággy Mihály károni földbirtokossal, aki tevékeny méhészként hozzájárult, hogy Ambrózy életét a méhészetnek szentelje. Tanácsára kereste fel a magyaróvári és a hohenheimi akadémiát, majd a lipcsei egyetemet. A tanulmányok és a megszerzett tapasztalatok birtokában, 1868-ban saját méhészetet alapított kasban elhelyezett 300 családdal. 1870-ben tanulmányutakat tett Franciaországban és Németországban. A modern, kaptaras méhészet egyik alapítójánál, a felső-sziléziai születésű plébánosnál, Dzierzonnál is hosszabb időt töltött. Méhészetét is továbbfejlesztette: a méhcsaládok számát 1200-ra emelte és kaptárakba költöztette. Sokat tett az okszerű méhészet elterjesztéséért. Közreműködött az 1873-ban Buziásón megalakult első méhészeti egyesület, a Délmagyarországi Méhészeti Egyesület létrehozásában. 1877-től ez az egyesület adta ki az első magyar nyelvű szaklapot *Magyar Méh* címmel. 1879-ben alapították az Országos Méhészeti Egyesületet, melynek Ambrózy volt az elnöke 1888 és 1891 között. Legfontosabb műve, *A méh* hosszu ideig a magyar méhészet legnagyobb hatású műve maradt. (*Szabó László*)

APÁTHY István (Pest, 1863. január 4. – Szeged, 1922. szeptember 27.) **orvos, hisztológus, zoológus, anatómus,** a fejlődéstan és az örökléstan kutatója, egyetemi tanár, akadémikus. Az összehasonlító idegsvötvettan, az idegek finomabb szerkezetének nemzetközi híró kutatója, több mikrotechnikai eljárás kidolgozója. Nevét viseli az ingerület vezetésének kontinuitás-tana. 1885-ben a pesti tudományegyetemen az Összehasonlító Bonctani és Zoológiai Intézetben Margó Tivadar irányításával sajátította el a szerves mikroszkópos vizsgálathoz szükséges mikrotechnikai alapokat. 1886–1889 között a nápolyi nemzetközi zoológiai állomáson dolgozott,

majd a budapesti tudományegyetemen lett a zoológia magántanára. 1891-től a kolozsvári egyetemen az állattan és az összehasonlító bonctan professzora. 1909-ben létrehozta az egyetem állattani intézetét, amelyet ő vezetett. 1918 decembere és 1919 januárja között Erdély fő kormánybiztosa, 1919 januárjában a román hatóságok letartóztatták. 1920 augusztusában Nagyszébenből kegyelemmel szabadult és áttelepült Magyarországra, ahol módja volt arra, hogy a szegedi tudományegyetemen megszervezze az Állattani Intézetet. Létrehozta a celloidin-paraffin kettős beágyazási eljárást, amellyel a világon először neki sikerült 1 mikronos metszetek sorozatát előállítani. Intézetében tíz év alatt közel 15 ezer metszetet állítottak elő. A precíz technikának köszönhetően elsőként mutatta ki tisztán és láthatóan a neurofibrillumokat. (*Kapronczay Katalin*)

ARANY Dániel (Pest, 1863. július 11. – Budapest, 1945. január) **matematikatanár,** folyóirat-szerkesztő, majd biztosítási matematikus. Először Selmecebányán tanított az erdészeti akadémián, majd Győrben a főreáliskolában. 1894 januárjától kezdve több mint két éven át az ő szerkesztésében jelent meg a *Középiskolai Matematikai Lapok* című periodika, havilapként, amely a *Journal de Mathématiques Élémentaires* után a világ második, középiskolák számára készült, matematikai versenyfeladatokat kiíró, és az adott feladatokról szóló különböző megoldásokat, a megoldó diákok nevével együtt közreadó, „versenyszellemű” kiadványa volt. A hivatalos országos matematikaversenyek nem kis részben a Győrben szerkesztett lap hatására indultak meg 1894-ben. 1896 áprilisától átengedte a szerkesztés munkáját Rátz Lászlónak, a Budapesti (Fasori) Evangélikus Főgimnázium tanárának, de – már mint budapesti főgimnáziumi, majd felsőbb ipariskolai tanár – továbbra is készített feladatokat a lap számára. Nevét ma matematikai verseny is őrzi. (*Szabó Péter Gábor*)

BÁTHORY Gábor (somlyai) (Várad, 1589. augusztus 15. – Várad, 1613. október 27.) **erdélyi fejedelem.** Báthory István (az erdélyi fejedelem hasonló nevű unokaöccse) és Bebek Zsuzsanna gyermeke, a Báthoryak utolsó fejedelmi sarjaként 1608–1613 között uralkodott az Erdélyi Fejedelemségben. Már Bocskai István mellett feltűnt az erdélyi politikában, és nagy ambíciókkal rendelkező ifjúként igen hamar sikeres karriert épített. 1608-ban a hajdúk támogatásával nyerte el a fejedelemséget, és megszerezte az oszmán Porta támogatását is. Uralkodását a kapkodó rendelkezések, agresszív bel- és külpolitikai lépések jellemezték, amelyek révén sok ellenséget szerzett magának és országának. Végül már óriási ellenszenv vette körül, felbérelt hajdúk ölték meg, holttestét tizenöt év múlva Bethlen Gábor temettette el Nyírbátorban. (*Oborni Teréz*)

BÁTHORY Zsigmond (somlyai) (Várad, 1572. április [?] – Libochovice, Csehország, 1613. március 27.) **erdélyi fejedelem.** Báthory Kristóf és Bocskai Erzsébet gyermekeként nagybátyja, Báthory István után 1588-ban került az Erdélyi Fejedelemség trónjára. A katolicizmus híveként és az itáliai reneszánsz kultúra rajongójaként élt, 1595-ben I. Rudolf magyar királlyal szövetséget kötve belépett az oszmánok elleni tizenöt éves háborúba (1593–1606). A szövetség részeként Mária Krisztiána Habsburg főhercegnővel kötött házassága válással végződött (1599). A kezdeti sikerek után zavaros bel- és külpolitikai akciókba keveredve többször lemondott a fejedelemségről. Az 1597. évi prágai szerződésben Erdélyt Rudolf uralmába adta. 1602-ben végleg távozott országából, és Csehországba költözött. A prágai Szent Vitus-székesegyházban temették el. (*Oborni Teréz*)

BERTALAN Lajos (Beremend, 1838. június 30. – Budapest, 1901. július 30.) **víz mérnök,** az Országos Vízépítészeti Igazgatóság tisztai osztályának vezetője. 1881-ig mint megyei mérnök, majd mint ármentesítő társulati főmérnök munkálkodott a Tisza-völgyben. Állami szolgálatba lépve kezdetben a tokaji folyammérnöki hivatal vezetője volt, majd 1883-ban a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban foglalkozott a nagy hazai folyók szabályozási munkáival. 1890-ben nevezték ki a vízügyi szolgálat tisztai osztályának főmérnökévé, s így lett a Tisza-szabályozás befejező munkálatainak legfőbb irányítója. (*Féjér László*)

BLANDRATA György, Giorgio Biandrata (Saluzzo, Piemont, 1515 [?] – Gyulafehérvár, 1588. május 5.) olasz származású **vallási reformátor, orvos.** I. Zsigmond lengyel király második feleségének, Bona Sforzának, majd Szapolyai János feleségének, Izabellának lett a háziorvosa. Itáliai és lengyelországi tartózkodása idején Kálvin reformált tanainak hívéül szegődött, s ezért gyakori üldöztetésben volt része. Erdélyben János Zsigmond, majd a Báthoryak udvari orvosaként ismerkedett meg Dávid Ferencel, János Zsigmond udvari papjával, aki az erdélyi „sacramentáriusok” (antitrinitáriusok/szenháromságtagadók) vezéralakja volt. Az 1557-es tordai országgyűlés a négy bevett vallás egyikéként ismerte el („Mindenki olyan hitben éljen, amilyenben akar”). Ők Servet Mihály spanyol orvos nyomán tagadták Jézusnak az Úrral és a Szentlélekkel egyenrangú voltát. Az antitrinitáriusok is megosztottak voltak, s a Blandrata György vezette mérsékelt szárnyból (ők elfogadták Krisztus Istenné válását és a gyermekkeresztiséget) alakult ki az unitárius egyház, amely a természetjog racionalista elveit képviselő Socinus Faustus-féle szocianizmus tanait képviselte. Az unitárius valláshoz Kolozsvár lakossága és a székek nagy része is csatlakozott. Blandrata élete végén szakított egyházpolitikai és diplomáciai tevékenységével, és csak orvosi munkájának élt. (*A. Szála Erzsébet*)

BODOR Péter (Erdőszentgyörgy, 1788. június 22. – Kolozsvár, 1849. augusztus 6.) **mechanikus,** székelly ezeremester. A marosvásárhelyi kollégium alsó osztályainak elvégzése után eleinte erdélyi főurak szolgálatában állott, később kitanulta az asztalos-, órás-, kertész- és lakatosmesterséget. 1806-ban a bécsi Polytechnikumban tanult, utána a külföldet járta. 1815-ben visszatért Erdélybe és Bethlen Lajos udvarházában kezdett építészként és műszerészként dolgozni. A Bethlen-birtokon a kerlési udvarház köré díszkertet alakított ki szélhárítók, barlanggal. 1818-ban Marosvásárhelyen telepedett le. Megépítette a városnak a tisztán fából készült, vasszeg nélküli Maros-hidat. Sok eredeti gépet szerkesztett, önműködő guzsalyt, malmokat, vízvezetéseket, szőkötakat. Legismertebb a marosvásárhelyi piactéren 1820–1822-ben felállított (1911-ben lebontott) zenélő kútja vált, melynek mását a Margitszigeten újból felépítették (1936). Utolsó alkotása, a sokcsövű orgonaágyú láncos golyókkal, a szabadságharcból ismeretes. (*Aknai Katalin*)

BOGDÁNFY Ödön (Torda, 1863. december 18. – Budapest, 1944. március 13.) **vízépítő mérnök, hidrológus,** a szakma modern irányzatának magyarországi meghonosítója. Páratlan méretű és sokoldalú szakirodalmi tevékenységével a vízépítés és hidrológia legkorszerűbb eredményeinek közvetítője és továbbfejlesztője. A Műegyetemen 1891-ben szerzett magántanári fokozatot, két évre rá lett az Országos Vízépítési Igazgatóság munkatársa, a következő évtől kezdődően ő szervezte meg az árvizek előrejelzését. 1916-ban kinevezték a budapesti kultúr mérnöki hivatal vezetőjének, emellett a Műegyetem tanára lett, és közreadta három jelentős szakkönyvét: *Hidrológia* (1901), *Hidraulika* (1904), *A vízierő* (1914). Különösen a hidrológia és a hidrometeorológia terén végzett úttörő munkát: ő készítette el hazánk első hidrológiai és csapadéktérképét (1896), 1911-től 1916-ig a *Vízügyi Közleményeket* szerkesztette, majd a *Hidrológiai Közlönyt* alapította. Megszervezte a Magyarhoni Földtani Társulat Hidrológiai Szakosztályát. (*Láng Veronika*)

BOGNÁR Rezső (Hódmezővásárhely, 1913. március 7. – Budapest, 1990. február 4.) **kémikus, vegyész mérnök,** kétszeres Kossuth-díjas egyetemi tanár, akadémikus; az MTA 1982-ben munkásságát Akadémiai Aranyéremmel ismerte el. 1952 és 1963 között, valamint 1985 és 1990 között országgyűlési képviselő volt, utóbbi ciklusban az Országgyűlés Kulturális Bizottságának elnöke. 1950 és 1984 között a debreceni egyetemen a Szerves Kémiai Intézetet vezette, s ezzel párhuzamosan 1961-től kezdődően az akadémiai antibiotikum-kémiai tanszéki kutatócsoport vezetője is volt. Tudományos kutatásai középpontjában a gyógyszerkutatások álltak, és a Tiszavasvári Alkaloidával együttműködve oldotta meg a mák-alkaloidok izolálásának racionalizálását, továbbá az egyes alkaloidok értékesebb farmakonokká való átalakításának lehetőségét.

Több tanulmánya jelent meg a flavonoidok kémia-járól, majd több alkalommal, elsősorban Sztaricskai Ferencsel együtt, kötetet adott közre az antibiotikumok kémiajáról. (*Tömpe Péter*)

BÖZÖDI György (Bözöd, 1913. március 9. – Budapest, 1989. november 25.) író, újságíró, történész, az erdélyi magyar történeti szociográfiai irodalom jelentős alakja. Számos magyar lap munkatársa (*Ellenzék, Keleti Újság*), a marosvásárhelyi *Székely Szó* felelős szerkesztője, 1935-ben a kolozsvári *Hitel* főmunkatársa, 1942–1944 között a *Termés* szerkesztője. Dolgozott a kolozsvári egyetemi könyvtár tisztviselőjeként, az 1848–1849-es Történelmi Ereklye Múzeum őrkeként, majd Marosvásárhelyen akadémiai kutatóként is. A 1930-as években tűnt fel mint a Székelyföld múltjának és jelenének, társadalmának és népeletének gyakran radikális hangú ábrázolója. Legjelentősebb történeti-szociográfiai munkája a *Székely bánja* (1938), melynek kiadásától erőteljes hangvétele miatt több kiadó is elzárkózott. Állásából többször is elbocsátották, gyakran zaklatták házkutatásokkal. *Jónás Ninivében* című, kéziratban maradt regénye egyes, folyóiratokban publikált részletei miatt antiszemitizmussal vádolták, sőt az 1940-es évek végén koholt vádakkal börtönbüntetésre is ítélték. Művei közül csak kevés jelenhetett meg nyomtatásban, pedig szépíróként is több regény (például *Romlás*, 1940; *Nyugtalan pásztorok*, 1942) és elbeszéléscsokor (például *Rebi néni feltámadása*, 1945; *Hazafélé*, 1958) fűződik a nevéhez. Egyetlen verseskötete *Nap és árnyék* címen, 1979-ben jelent meg. (*Sléz Mariann*)

BUDAY Kálmán (Pécs, 1863. október 13. – Budapest, 1937. november 17.) **patológus**, egyetemi tanár, akadémikus, a Magyar Pathológusok Társasága és a Budapesti Orvosegyesület elnöke. Diplomája megszerzése után 1885-től a budapesti orvosi kar Kórbonctani Intézetében dolgozott, majd átkerült a Sebészeti Klinikára. Külföldi tanulmányútját követően lett magántanár a kolozsvári orvosi karon, 1896-tól pedig a kórbonctan és kórszövettan professzora. 1913-tól 1934-ig ismét Budapesten dolgozott, ahol az egyetem I. sz. Kórbonctani Intézetét vezette. Nevéhez fűződik a hazai rákstatisztika bevezetése. Jelentős kutatásokat végzett a kötőszövetes szontfejlődés zavara, a szájjüreg és tüdő üszkös gyuladása, a nyirokcsomó daganatok egyik csoportja és a tuberkulózis kórbonctana terén. Leírta a sebferőtözés egyik róla elnevezett kórokozó baktériumát. (*Kapronczay Katalin*)

CHUDY József (Pozsony, 1753. június 14. – Pest, 1813. március 4.) **zeneszerző, karmester, feltaláló**. Ő volt az első magyar opera, a *Pikkó hertzeg és Jutka Perzsi* szerzője. 1787-ben Pozsonyban egy szellemes távirószerkezetet tervezett, melynek leírását 1792-ben jelentette meg Budán. A mindössze 15 oldalas füzet két fejezetből áll, az egyikben az optikai, a másikban az akusztikai távjelzőt írja le. Az akusztikai jelzőrendszernek Chudy két típusát is kidolgozta. Az

elsőben egy mély és egy magasabb hangú dob adja a jelzéseket. Az optikai rendszerrel analóg módon a kivilágított ablaknak magas hang, a sötétnek pedig mély hang felel meg. A második akusztikus távjelző készüléknél egy harangot alkalmazott; itt a sötét ablaknak egy harangütés, a világosnak kettő felelt meg. A berendezés megvalósítására nem került sor. Chudy még operát is írt találmányáról *Der Telegraph oder die Fernschreibmaschine* címmel, melyet Budán és Pesten is bemutatottak. (*Gazda István*)

DÁVID Gyula (Kecskemét, 1913. május 6. – Budapest, 1977. március 14.) **zeneszerző**. Zeneszerzés-tanulmányait Siklós Albertnél és Kodály Zoltánnál végezte, utóbbi ösztönzésére a harmincas években népdalokat is gyűjtött. Anélkül, hogy idézetként felhasznált volna folklór-anyagot, műveit áthatja a népdal, népies muzsika, a magyar zenei hagyomány szelleme. 1949-ben a magyar zenészerzők közül elsőként komponált fúvósötösrre. Brácsaversenyért Erkel Ferenc-díjjal tüntették ki. Több mint 100 színpadi előadáshoz írt kísérőzenét. (*Szabó Ferenc János*)

DÉRI Miksa (Bács, 1854. október 27. – Merano, Olaszország, 1938. március 3.) **mérnök**, a budapesti és a bécsi műegyetemen szerzett diplomát. Kultúrmérnöki kérdésekkel és elektrotechnikai problémákkal foglalkozott, az utóbbi kapcsán lett 1882-ben a Ganz-gyár munkatársa, ahova Zipernowsky Károly hívta meg. Vele közösen dolgozta ki és szabadalmaztatta az öngerjesztésű váltakozó áramú generátort, amelyet 1883-ban kezdtek gyártani. 1883-tól Bécsben dolgozott a Ganz-gyár villamos osztályának ausztriai képviselőjeként. A fejlesztőmunkába Bláthy Ottó is bekapcsolódott, és együtt alkották meg a zárt vasmagú transzformátort, Dérinek pedig fontos szerep jutott a párhuzamos kapcsoláson alapuló villamos erőátviteli és -elosztó rendszer kidolgozásában (1884–1885). Tevékeny részt vállalt az új rendszerrel épült első erőművek (Róma, Milánó, Frankfurt) létrehozásában. Ő szervezte meg és rendezte be a bécsi villamos erőművet. 1898 és 1902 között kompenzált egyenáramú gépet tervezett. 1903–1904-ben dolgozta ki azt a kétkeferendszerű egyfázisú repulziós motort, amelyet Déri-motor néven ismerünk. Az 1900. évi párizsi világiállításán váltakozó áramú motorját nagydíjjal tüntették ki. (*Antal Ildikó*)

DIÓSZEGI Sámuel (Debrecen, 1760. december 29. – Debrecen, 1813. augusztus 2.) **botanikus**, református lelkész, tanár. Egyetemi tanulmányait Göttingenben végezte, 1803-tól Debrecenben szolgált lelkészként, esperesként, majd egyházi főjegyzőként. Sógorával, Fazekas Mihállyal együtt adta közre – Linné rendszerére építve – 1807-ben a debreceni füvészkönyvet (*Magyar Füvészkönyv*), amellyel igyekeztek megteremteni a leíró növénytan és az alaktan magyar szaknyelvét. E könyv értékes – bár kellően alig értékelt – függeléke az első magyar színonimaszótár, 1400-nál is több régi magyar növénynével. Diószegi botanikai munkásságát a brockhauseni (Westphalen) Természetrzaji Társulat levelező tag-

sággal tisztelte meg (1799). A magyar növényntani terminológia és nomenklatúra következetes, részletes megalkotása és közzététele Diószegiék elévülhetetlen érdeme. 1813-ban önálló munkájaként jelent meg az *Orvosi füvészkönyv*. (Perjámosi Sándor)

DOLESCALL Gábor (Losonc, 1813. február 13. – Miskolc, 1891. április 24.) **orvos, növényfiziológus**, orvosként vett részt a szabadságharcban, a Miskolci Orvosegyesület alapítója. Az első magyar nyelvű növényélettani munka írója. Nevéhez értékes, nyomtatásban megjelent orvosi napló is fűződik, amely a 19. század egyik fontos kordokumentuma. (Perjámosi Sándor)

DONÁTH Ferenc (Jászarokszállás, 1913. szeptember 5. – Budapest, 1986. július 15.) **politikus, agrártörténész**, nemzetgyűlési és országgyűlési képviselő. 1934-ben lett a kommunista párt tagja, de 1939-ben a Nemzeti Parasztpárt létrehozásában is részt vett. 1945-től számos politikai funkciót töltött be, 1951-ben azonban koncepciós perben elítélték. 1954-ben rehabilitálták, 1956. november 1-jétől az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának tagja. A Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként 12 évi börtönrre ítélték. 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult, majd a politikától visszavonulva agrártörténeti és agrárgazdasági kérdésekkel foglalkozott. Az 1970-es évektől az ellenzéki mozgalmak, többek között az 1985-ös monori találkozók egyik szervezője. A népi-urbánus ellentétek kiegyenlítésére törekedett. (Ujváry Gábor)

ECKHARDT Tibor (Makó, 1888. október 26. – New York, 1972. szeptember 3.) **politikus, ügyvéd, országgyűlési képviselő**. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Berlinben, Párizsban végezte, 1908-ban avatták az államtudományok doktorává. Közigazgatási pályára lépett, majd az aradi és a szegedi kormányokban, utóbb Teleki első kormányában is a miniszterelnökség sajtóügyeit irányította. 1922-ben nemzetgyűlési képviselő, az Ébredő Magyarok Egyesülete elnöke, a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt egyik vezetője, a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke. 1930-tól a Független Kiszagdapárt tagja, a párt elnöke (1932–1940), 1934–1935-ben Magyarország népszövetségi főmegbízottja. 1940-ben a kormány megbízásából az USA-ba ment, hogy a német orientáció ellenstílyozására kapcsolatokat építsen ki. Előadó lett a georgetowni egyetemen. A magyar politikai emigráció egyik vezéralakja, a Magyar Nemzeti Tanács egyik szervezője. (Csurgyai Horváth József)

EMÓD Tamás (Berekböszörmény, 1888. augusztus 11. – Nagyvárad, 1938. szeptember 22.) **költő, dramaturg, dalszerző**. Rangos helyét a magyar irodalom történetében az 1908-ban Nagyváradon megjelent első *A Holnap* költészeti antológiának köszönheti, amelyben hét verssel szerepelt – Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Juhász Gyula és Miklós Jutka mellett. Jogot tanult Nagyváradon, majd a *Nagyváradai Napló* munkatársa lett. Barátságot kötött

Adyval, akinek a személyes hatása még sok éven át verseinek tárgya volt. Mikor 1914-ben Pestre került, érdeklődése a kabaré felé fordult, amelynek alakulására dalok, szononok és egyfelvonásosok szerzőjeként döntő hatással volt. Az 1920-as években több budapesti színházban működött művészeti igazgatóként vagy igazgatóként. Nem sokkal halála előtt visszaköltözött Nagyváradra. (Schiller Erzsébet)

ENGEL Pál (Budapest, 1938. február 27. – Budapest, 2001. augusztus 21.) **történész**, nemzetközileg ismert középkorász, az MTA tagja. Az ELTE Egyetemi Könyvtárának tudományos munkatársa, 1968-tól a Magyar Posta Központi Szakkönyvtárának igazgatója. 1982-ben az Országos Széchényi Könyvtár tudományos főmunkatársa, majd az MTA Történettudományi Intézetében dolgozott, ahol 1988-tól a középkori osztály vezetője, 1991-től tudományos igazgatóhelyettes. Közben 1996–1997-ben tizenöt hónapon át az MTA Akadémiai Könyvtárának főigazgatója. Több egyetemen oktatott, számos történelmi szervezet tagja volt. Tudományos munkásságának középpontjában Magyarország 14–15. századi társadalom- és intézménytörténete állt. (Ujváry Gábor)

FITZ József (Oravicabánya, 1888. március 31. – Budapest, 1964. szeptember 12.) **könyv- és nyomdászattörténész**. 1906 és 1911 között a budapesti, a müncheni, a párizsi és a laussane-i egyetemen tanult. 1913-ban bölcsészdoktori oklevélet szerzett, majd a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa lett. 1930-tól a pécsi egyetemi könyvtár igazgatója, 1934-től 1945-ig pedig az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. 1957-ben az irodalomtudomány kandidátusa lett. Szakirodalmi munkássága igen jelentős, többek között az ő nevéhez fűződik a *Nemzeti Bibliográfia* újjászervezése. A róla elnevezett díjat 1989-től adományozzák az előző évben megjelent öt legkeresettebb, a könyvtárakban legtöbbet forgatott műnek. (Ajkay Alinka)

FORRAI Miklós (Magyarszék, 1913. október 19. – Budapest, 1998. december 27.) **karnagy**. 1941-től 1988-ig a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára, 1957 és 1963 között az ének tanszak vezetője volt. Főiskolás korától kezdve a Forrai Kórus, majd 1948 és 1978 között a Budapesti Kórus karigazgatója; 1973-tól a Liszt Ferenc Társaság főtítkára, 1991-től társelnöke. Karnagyai munkásságát számos hanglezem örökíti meg. Liszt-díjas, érdemes művész, a Pro Urbe Budapest díj kitüntetettje. (Szabó Ferenc János)

FÖLDES Andor (Budapest, 1913. december 21. – Herrliberg, Svájc, 1992. február 9.) **zongoraművész**. Csodagyerekként tűnt fel már a tízes évek végén, aztán 1929-től Dohnányi Ernő mesteriskolájának növendéke lett. 1933-tól Európa-szerte hangversenyezett, majd 1939-től az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. 1957-től ismét Európában élt (az akkori Német Szövetségi Köztársaságban;

Svájcban). Kiterjedt koncertkörútjain és hangfelvételein játéka könnyed virtuozitásával hódította meg a közönséget. Bartók műveinek felvételéért hanglemmezdíjat nyert. Emlékiratai magyarul is megjelentek (*Emlékeim*, 1995). (*Halász Péter*)

FÖLDVÁRY Tibor (Ötveny, 1863. július 5. – Budapest, 1912. március 27.) **műkorcsolyázó**. A siketnéma fiatalember a korcsolyázásban találta meg az önkifejezés módját. A BKE versenyzőjeként a műkorcsolyázást szórakozásból versenysporttá fejlesztette. 1892-ben Bécsben 2., 1894-ben ugyanott 3. helyezést ért el az Európa-bajnokságokon, 1895-ben pedig Budapesten megnyerte az első magyar Európa-bajnoki címet. Sikerei megindították a magyar műkorcsolyázás első aranykorát. Később versenybíróként kidolgozta a műkorcsolyázás első nemzetközi szabályait. Fogyatékkal élő sportolóként őt tekinthetjük az első magyar parasportolónak. (*Szabó Lajos*)

GESZLER György (Budapest, 1913. február 1. – Budapest, 1998. január 9.) **zeneszerző**. A Zeneakadémián Siklós Albert (zeneszerző) és Keéri-Szántó Imre (zongora) növendéke volt. Ígéretesen indult zongorista karrierjének egy korai baleset vetett véget, 1935-től 1975-ig budapesti zeneiskolákban tanított zeneelméletet és zongorát. Számos zenekari műve mellett elsősorban virtuóz zongoraműveket és kamarazenei kompozíciókat írt. Az 1970-es évektől nagy hatással volt rá Victor Vasarely művészete, több zeneművet is Vasarely alkotásai ihlették. (*Szabó Ferenc János*)

GIERGL Kálmán (Pest, 1863. június 29. – Nórádverőce, 1954. szeptember 10.) **építész**, a magyar reprezentatív historizáló és korai szecessziós építészlet jelentős alakja. A tiroli gyökerű, művészeti tevékenységéről már régóta ismert Györgyi-Giergl művészcsalád tagja. A pesti Műegyetemen, majd a berlini Kunstakademie-n végezte tanulmányait. Pályáját ugyanitt a Gropius és Schmieden cégnél kezdte. Hazatérése után Hauszmann Alajos tanársegédje lett a Műegyetemen, aki saját tervezőirodájában is jelentős munkákat bízott rá. Ekkoriban kezdett együtt dolgozni a Hauszmann-iroda másik tagjával, Korb Flórisssal (1860–1930). Hauszmann több fontos középület – az Alkotmány utcai törvényszéki épület, a New York-palota és az Igazságügyi palota – tervezésébe, és a Budavári Palota kibővítésébe is bevonta a fiatal építészeket. 1893-ban mindketten kiváltak a Hauszmann-irodából és közös irodát nyitottak. Első nagyobb szabású közös művük a *Pesti Hírlap* budapesti székháza volt. Fő művük az 1904–1907 között kivitelezett Liszt Ferenc Zeneakadémia épülete. Korb és Giergl 1914-ig dolgozott együtt. Giergl sokat utazott Európában, Amerikában, a Közel- és Távol-Keleten. Jelentős műgyűjteményének jegyzékét az Iparművészeti Múzeum őrzi. Főbb művei: New York-palota, Budapest (1894), Igazságügyi Palota; Klotild Palota, Budapest (1901), Királybérház, Budapest (1902), Luxus Áruház, Budapest

(1911); Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár (1906–1907). (*Aknai Katalin*)

GOBBI Hilda (Budapest, 1913. június 6. – Budapest, 1988. július 13.) **színész**. 1932-ben elsőre vették fel a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, utána a Nemzeti Színházhoz szerződött, amelynek két évtizeden át volt tagja. 1945 előtt a munkásszínjátszás területén próbálta ki magát, és egyaránt részt vett az ellenállási és az illegális munkásszervezetekben. A háború után – elkötelezett baloldalként, kommunistaként, Kádár János barátjaként – tevékenyen közreműködött Budapest és főleg a Nemzeti Színház újjáépítésében. 1952-ben kezdeményezte a Bajor Gizi Színészmúzeum létrehozását és a színinövendékek számára a Horváth Árpád Kollégiumot, az idősebb színészeknek a Jászai Mari és Ödly Árpád Színészotthont. A színházi szakszervezeti mozgalom jelese, az 1956 utáni konszolidációs idők egyik legbefolyásosabb színházi szakemberének számított. Híres volt rendkívüli humoráról és karikírozó képességéről, egészen egyedi, eszköztelen, mégis elmélyült színészi játékáról. Az 1960-as években a József Attila Színház, majd újra a Nemzeti, 1982-től halálig pedig a Katona József Színház társulatának lett tagja. Kiváló színészi alakításaiért (főleg munkás- és öregasszonyok) Kossuth-díjat, valamint érdemes és kiváló művész elismerést kapott, több mint 70 film- és tévés szerepe mellett a Magyar Rádió *Szabó családjában* haláláig dolgozott, s ezek az ország egyik leghíresebb és legelismertebb színészévé emelték. Végrendeletében megalapította az Aase-díjat, és alapot hozott létre rászoruló, idős színészek támogatására. Szobrát a mai Nemzeti Színház előtti parkban állították fel, melynek felépítéséért sok-sok évvel korábban ő kezdeményezett gyűjtési akciót. (*Kiss Nóra*)

GULYÁS Pál (Budapest, 1881. január 5. – Budapest, 1963. május 30.) **bibliográfus, könyvtáros, könyvtörténész**. A Budapesti Tudományegyetemen végzett francia–magyar szakon, 1903-ban. 1898 és 1913 között népkönyvtárosok részére szervezett képzéseket, ahol bibliográfiai ismereteket tanított. 1908-ban könyvtárosi kinevezést kapott az Országos Széchényi Könyvtárban. 1916-tól a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének előadója lett. 1923-ban az OSZK főkönyvtárosának, 1934-ben igazgatójának nevezték ki, de még ebben az évben nyugalmazták. 1912–1924 közt a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője, 1920-tól a nemzeti bibliográfia szerkesztője. A Magyar Tudományos Akadémiának 1932-ben lett levelező, 1946-ben rendes tagja. Ettől a címétől 1949-ben, a „fokozott éberség” korszakában – osztályidegenségre hivatkozva – megfosztották, s csak 1989-ben posztumusz rehabilitálták. 1912-ben Gulyás, „a magyar lexikonírás megújító klasszikusa” egy újfajta cédularendszer kidolgozását kezdte meg, mivel Szinnyey József *Magyar írók élete és munkái* című, óriási bibliográfiai munkáját kívánta folytatni, a tömörség és a tárgyilagoság elvei szerint. A több évtized alatt gyűjtött anyag – ahogy kortársai mondták –: „pótolhatatlan értékű nemzeti kincs-

nek” számító, több száz doboznyi cédulaanyagának csak egy kis része (6 kötetnyi) jelent meg életében, a rossz állapotú kéziratos cédulaanyag digitalizálása napjainkban zajlik. (*Kiss Nóra*)

GUYON Richárd (Bath, Anglia, 1813. március 31. – Hárem Iszkeleszi, Oszmán Birodalom, 1856. október 12.) **honvédtábornok**. 1834–1840 között a cs. kir. hadseregben szolgált. Feleségül vette Splényi Mária grófnőt, s Magyarországon telepedett le. 1848 szeptemberétől egy önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj őrnagyaként szolgált, részt vett a pákozdi és a schwechati csatában. Kossuth ezután ezredessé nevezte ki. Novembertől dandár-, 1849 januárjától hadosztályparancsnok Görgei hadtestében. Legnevezetesebb fegyverténye a Branyiszkói-hágó bevétele volt. 1849 márciusában vezérőrnaggyá léptették elő és kinevezték a komáromi vár parancsnokává. Július elején átvette a délvidéki IV. hadtest parancsnokságát és július 14-én Kishegyesnél vereséget mért Jellasics csapataira. A temesvári vereség után emigrált, áttért a mohamedán hitre, és tábornok lett a török hadseregben. Részt vett a krími háborúban. Valószínűleg mérgezés áldozata lett. (*Hermann Róbert*)

GYURKOVICS Mária (Budapest, 1913. június 19. – Budapest, 1973. október 28.) **operaénekes**. Zeneakadémiai tanulmányai után 1937-ben debütált az Operaházban, ahol rövid idő alatt a társulat vezető koloratúrszopránja lett. Hangjának árnyalatgazdag melegsége, játékának kifinomult líraisága és virtuóz technikája képessé tették a szerepek zenei és drámai karaktereinek rendkívül összetett és kifejező megformálására. 1968-ban vonult vissza a színpad világtól, hangját számos hanglez-, rádió- és televíziófelvétel őrzi. Kossuth-, Liszt-díjas, érdemes és kiváló művész. (*Szabó Ferenc János*)

HAHN István (Budapest, 1913. március 28. – Budapest, 1984. július 26.) **ókortörténész, hebraista**, az MTA tagja. 1957-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatója, 1963-tól 1983-ig tanszékvezető egyetemi tanára. Az ókori birodalmak és a görög-római történelem és vallástörténet szinte minden korszakával behatóan foglalkozott, különösen fontosak a zsidóság múltjával kapcsolatos munkái. A magyar ókortudat meghatározó tudósaként tisztelték. Kitűnő és szemléletes egyetemi előadásai révén a hallgatók egyik kedvenc oktatója, tanítványok sokaságát nevelve iskolateremtő professzor volt. (*Ujváry Gábor*)

HAJNAL Antal (Makó, 1838. szeptember 1. – Fiume, 1907. január 17.) **mérnök**, a fiumei kikötő tervezője és építésvezetője, majd az egész Magyarországhoz tartozó tengerpart kikötőépítési és fenntartási munkáinak gondozója. A kiegyezés évtől kezdődően a Közmunka- és Közlekedésiügyi Minisztériumban dolgozott. Tíz évre rá megbízást kapott a fiumei kikötő tervezési és építési munkálatainak vezetésére. Tervét az 1885. évi budapesti országos kiállításon rajzok, makettek és modellek

segítségével mutatták be. Ekkor készült el fő szakirodalmi műve, a *Fiume és kikötője*, amely részleteiben elemezte a kikötő fejlesztésének programját. 1889-ben Baross Gábor – az erők összefogása érdekében – a kikötőgépészeti hivatalat a tengerészeti hatósággal összevonta, amelyet azután Hajnal Antal irányított, haláláig. (*V. Molnár László*)

HARANGI Imre (Nyíradony, 1913. október 16. – Budapest, 1979. február 4.) **ökölvívó**. 1929-től előbb a Herminamezei AC, majd a MÁVAG Gépgyári SE ökölvívója volt. Könnyűsúlyban 1933 és 1938 között megszakítás nélkül magyar bajnok, 1934-ben Európa-bajnoki ezüstérmes, 1936-ban olimpiai bajnok volt. A MÁVAG utánpótlás-edzőjeként is dolgozott. Nevét szülőhelyén sportszarnok viseli. Tölgyfája ma is él, Hajdúsámszonban viselik gondját. (*Szabó Lajos*)

HATVANY-DEUTSCH Sándor báró (Arad, 1852. november 17. – Nagysurány, 1913. február 18.) **nagybirtokos, gyáros, közgazdász**. Meghatározó szerepe volt unokatestvérével, Hatvany-Deutsch József báróval (1858–1913) abban, hogy a magyarországi élelmiszeripar nemzetközi hírnévre tett szert. Kiemelkedett a cukor-, a malom- és a söriparban végzett munkássága. Alapító elnöke a Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesületének, és egyik kezdeményezője a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége létrehozásának. Jelentős volt kultúrátámogató és karitatív tevékenysége. (*Estók János*)

HUNFALVY (Hunsdorfer) **János** (Nagyszalók, 1820. június 9. – Budapest, 1888. december 6.) evangélikus **lelkész, földrajztudós, statisztikus**, egyetemi tanár, akadémikus. A földrajz első egyetemi tanára hazánkban (megírta a földrajz történetét is), a Magyar Földrajzi Társaság alapítója, egyben a Magyar Statisztikai Hivatal egyik alapítójának tekinthető. 1860-ban Darmstadtban jelenik meg a *Magyarország és Erdély eredeti képekben* című háromkötetes műve. Az Akadémia megbízásából 1862–1865 között megírta élete fő művét, az ugyancsak háromkötetes *Magyarország természeti viszonyairól* című munkáját, amely az ország első földrajzi leltárának tekinthető. Ő adta ki Magyar Lászlónak Afrikából, illetve Xantus Jánosnak Észak-Amerikából hazaküldött úti jegyzeteit. A Fővárosi Kézmunkatanács vezetőjeként nagy szerepe volt az egyesített Budapest távlati fejlesztési tervek kidolgozásában és megvalósításában. Nevét őrzi a Hunfalvy-hágó, a Hunfalvy-völgyecske és a Hunfalvy-menedékház. (*V. Molnár László*)

HUNYADY Jenő (Pest, 1838. április 28. – Budapest, 1889. december 26.) **matematikus**, akadémikus, 1869-től az Ipartanoda, majd a Műegyetem professzora, a *Műegyetemi Lapok* egyik alapító szerkesztője. Tudományos tevékenysége elsősorban geometriai tárgyú, de a geometriai vizsgálatok során nagy sikerrel alkalmazta az algebra eszközeit. A 19. század első felében az algebra és az analitikus geometria egy hatalmas segédesszközzel gyarapodott, a determi-

nánsokkal. Hunyady ezeknek volt mesteri kezelője. Irányát legjobban *A kúpszeleten fekvő hat pont föltételi egyenletének különböző alakjairól* című értekezése jellemzi, melyet 1883-ban az MTA nagydíjjal tüntetett ki. Számos olyan tétel őrizi nevét, amely a determinánssok elméletében ma is fontos szerepet játszik. Ezek közül legismertebb az ún. Hunyady–Scholtz-tétel. A lineáris algebraiban végzett vizsgálatai nagy hatással voltak a magyarországi matematika kutatási irányaira. (Szabó Péter Gábor)

IHÁSZ Dániel (Dém, 1813. szeptember 17. – Collegio al Baraccone, Olaszország, 1882. április 10.) **honvéd alezredes.** Jogot hallgatott, majd 1832-től hadapród, 1845 végétől hadnagy volt a cs. kir. hadseregben. 1848. június 13-án honvéd főhadnaggyá, szeptember 27-én századossá nevezték ki. November 25-től őrnagy rangban az 55. honvédszázalój parancsnoka volt. Részt vett az erdélyi harcokban, Bem 1849. március 28-án alezredessé és a vöröstoronyi dandár parancsnokává nevezte ki. Április 8-án megkapta a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát. Július 20-án Lüders gyalogsági tábornok csapatai Havasalföldre szorították dandárjával együtt, és Kimiennél letette a fegyvert a török csapatok előtt. Előbb Törökországban, majd 1851-től Angliában élt. 1859. június 24-én ezredessé és az olaszországi magyar légió 1. gyalogdandárának parancsnokává nevezték ki. 1861–1862-ben az újabb olaszországi magyar légió parancsnoka lett. Később haláláig Kossuth személyi titkára volt. (Hermann Róbert)

ISTVÁNNFFY Miklós báró (Kisasszonyfa, 1538. december 8. – Vinica [ma Horvátország], 1615. április 1.) **történetíró.** Múvelt családban született, apja Istváni Pál is humanista képzettséggel rendelkezett. A padovai egyetemen folytatott tanulmányokat (1552–1556), hazatérve Szigetvárra került „vitési iskolába”, majd Oláh Miklós esztergomi érsek titkára lett. Innen a Magyar Kancellárián keresztül vezetett útja a királyi tanácsosi rangig, majd 1581-től a nádori helytartói tisztségig. Részben Pázmány Péter biztatására, részben mert maga is elégedetlen volt kora hazai történetírásával, megírta *A magyarok dolgairól írt históriák 34 könyve* (*Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*) című nagy történeti művét, amely először 1622-ben Kölnben jelent meg, és ma is elsőrangú forrása a 16. századi magyar történelemnek. (Oborni Teréz)

JAGAMAS János (Dés, 1913. június 8. – Kolozsvár, 1997. szeptember 15.) **zenetudós, népzenekutató.** Kolozsvári tanulmányai után 1941-től 1944-ig a budapesti Zeneakadémián tanult. 1949 és 1976 között a kolozsvári zenekonzervatórium tanára és a kolozsvári Folklór Intézet munkatársa. Számos erdélyi tájegységen és a csángók körében mintegy 6000 népdalt gyűjtött és jegyzett le. 1993-ban Széchenyi-díjjal tüntették ki. Írásainak gyűjteménye: *A népzene mikrokozmoszában* (Bukarest, 1984). (Halász Péter)

JÉKELY Zoltán (Nagyenyed, 1913. április 24. – Budapest, 1982. március 19.) **költő, író, műfordító.** Áprily Lajos költő fia. 1929-ben családjával Budapestre költözött, itt érettségizett, majd az Eötvös Collegium tagjaként elvégezte a bölcsész-kart. 1941-ben Kolozsváron telepedett le, 1942-ben feleségül vette Jancsó Adrienne színésznőt. A *Nyugat* harmadik nemzedéke költőjeként indult. Első verseskötete 1943-ban jelent meg *Mérföldek, esztendőök* címmel. A háború után visszaköltözött Pestre. 1949-ben hallgatásra kényszerítették, ebben az időben műfordítással foglalkozott. 1957-től haláláig többféle műfajban publikált, de lírája mindvégig jelentősebb maradt, mint regényei, drámái, egyéb írásai. Elégikus hangulatú versei változatos formában az európai költői hagyomány számos vonását őrzik. (Schiller Erzsébet)

JUSTH Zsigmond (Pusztaszentonya, 1863. február 10. – Cannes, 1894. október 9.) **író, irodalom-szervező.** Őt tekinthetjük a magyar naturalizmus elindítójának. Felvidéki földbirtokos, arisztokrata családból származott. *A kiválás genezise* címmel tervezett egy szövevényesen szerkesztett, sajátosan értelmezett naturalista regényfolyamot, melyben a megfáradt arisztokrácia vérfrissítését az egészséges magyar parasztok révén kívánta a nemzet megmentésére és vezetésére újra alkalmassá tenni. Az irány-műből csak három kötet készült el: *A pénz legendája*, 1893; *Fuimus*, 1895; *Gányó Julesa*, 1895. 1884-ben Reviczky Gyula segítségével publikálta első írásait. Egy Reviczkynek megküldött korai verse kapcsán robbant ki a magyar irodalmi közelet ún. pesszimizmus-vitája az 1880-as évek második felében. Reviczky nyílt levélben, majd több versében is figyelmeztette, hogy kerülje el a csak megaláztatást és éhbért nyújtó irodalom tájékát is. Justh első novelláskötete, a *Káprázatok* 1887-ben jelent meg. Bár írásaiban rendszerint zsánerképeket festett, cselekményvezetésük nem elég ügyesen bonyolított, alakjai sokszor inkább papírmásé-figurák, mégis személyisége, társasági és irodalmi próbálkozásai, újító kísérletei erős hatással voltak a korszak irodalmi életére. Békési birtokán parasztszínházat állított fel. (Császtvay Tünde)

KALMÁR Sándor [Alexander Ritter von Kalmár] (Sopron, 1838. december 11. – Bécs, 1919. augusztus 28.) **altengernagy.** 1853–1856 között a trieszti haditengerészeti iskola hallgatója. Kadétként részt vett a *Novara* fregatt Föld körüli expedícióján (1857–1859). (Magyar hajózó társa volt Semsey Gusztáv és Máriássy Mihály kadét, valamint Gaál Béla sorhajóhadnagy, a Novara navigációs tisztje.) Kalmár Sándor 1865-től tanár, majd a csillagászati-geodéziai osztály igazgatója a bécsi Katonai Földrajzi Intézetben. Részt vett az Adria (az olasz haditengerészettel közösen végzett) térképezési és hidrográfiai munkálataiban. (Sipka László)

KARINTHY Frigyes (Budapest, 1887. június 25. – Siófok, 1938. augusztus 29.) **író, költő, műfordító.** Bővebben: *Nemzeti Évfordulóink 2012.*

KÁRMÁN Tódor [Theodore von Kármán] (Budapest, 1881. május 11. – Aachen, Németország, 1963. május 7.) **gépészmérnök,** az aerodinamika világhírű művelője. A budapesti Műegyetemen szerzett diplomát, majd annak tanársegéde lett, s emellett a Ganz-gyárban volt tanácsadó, 1912-től Selmezbányán tanított rövid időn keresztül az alkalmazott mechanika professzoraként. 1913-tól Aachenben dolgozott, ahol repüléstechnikai kísérleteket végzett, figyelme a turbulencia jelenségére, a légellenállás fő okozójára összpontosult. Tanácsaival a repülőgépek tervezéséhez szükséges szélcsatornák építését segítette Amerikában és Japánban is. 1929-ben a kaliforniai műegyetem meghívta a Guggenheim Repüléstudományi Laboratórium megszervezésére és vezetésére. Fő kutatási területe a hangsebesség feletti repülés elismerésítése, a rakétechnika kutatása, továbbá a sugárhajtással segített felszállás program alapelveinek kidolgozása lett. A második világháború utáni időszakban vett részt a Jet Propulsion Laboratory, a nagy hatótávolságú ballisztikus rakétafegyverek, valamint az űrhajózási hordozórakéták kifejlesztésével foglalkozó intézmény létrehozásában, amely az űrkísérletek első amerikai központja lett. Munkássága elismeréseképpen 1956-ban megkapta a Szabadság Díjat, a legmagasabb amerikai polgári kitüntetését. (*Antal Ildikó*)

I. (Anjou) KÁROLY (Nápoly, 1288 k. – Visegrád, 1342. július 16.) **magyar király.** Nápolyban született Árpád-házi Mária unokájaként. Hosszas küzdelemben sorra győzte le a hatalmát el nem ismerő oligarchákat. A Magyar Királyságot ténylegesen csak 1323-ra tudta birtokba venni. 1323-ban királyi székhelyét Temesvárról Visegrádra helyezte át. A teljes hatalom birtokában lehetősége adódott az ország rendjének helyreállítására. 1325 körül firenzei mintára aranyforintot kezdtek verni az országban. Uralkodásának második felét külpolitikai sikerek kísérték. Elsimította a cseh–lengyel ellentéteket, aminek eredményeként 1335-ben Visegrádon a három király szövetségre lépett egymással. 1339-ben örökösödési szerződést kötött III. Kázmér lengyel királlyal, ami később a magyar–lengyel perszonalunióban realizálódott. (*Weisz Boglárka*)

KELEMEN Lajos (Marosvásárhely, 1877. szeptember 30. – Kolozsvár, 1963. július 29.) **levéltáros, történész, művelődéstörténész,** a 20. századi erdélyi tudományos élet meghatározó jelentőségű személyisége. 1896–1901 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem történelem–földrajz szakos hallgatója. 1902-ben került az Erdélyi Múzeum-Egyesület Könyvtárába, utóbb az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) Kézirattárában dolgozott, 1908-tól 1921-ig az EME titkára. 1918-tól az Erdélyi Múzeum Levéltára munkatársa lett, s a román impériumváltozás után továbbra is a levéltár munkatársa ma-

radt 1938-as nyugdíjazásáig. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárát közel egymillió darabot számláló állománnyá bővítette, amely az erdélyi középkori történelem páratlan kincsestára. Ma ez a Kolozsvári Állami Levéltár. 1938-ban az MTA kultágga választotta; 1949-ben ezt a címét visszavonták, majd 1962-ben újból tag lett. Több mint négyszáz írása jelent meg, elsősorban Erdély művelődéstörténetéről és művészetéről. Munkássága Erdélyben mai napig példaadó iskolát teremtett. (*Kerny Terézia*)

KERÉNYI Miklós György (Budapest, 1913. február 7. – Budapest, 1988. augusztus 15.) **énekművész, énektanár.** Énektanulmányait Berlinben, Milánóban, majd Budapesten végezte, 1949-től haláláig a Bartók konzervatórium tanszékvezető énektanára volt. 1955-től a Zeneművészeti Főiskola tanárképző szakán is tanított. Anatómiai tanulmányokat folytatott a hangszalagok és a gégefő működésének minél mélyebb megismerése végett. *Az éneklés művészete és pedagógiája* című könyve 1959-től napjainkig több kiadást is megért. (*Szabó Ferenc János*)

KMETY György (Felsőpokorágy, 1813. május 24. – London, 1865. április 25.) **honvédtábornok.** Főhadnagyként szolgált a cs. kir. hadseregben. 1848 októberétől honvéd százados, október 30-tól őrnagy, a 23. honvédszázalaj parancsnoka. December 20-tól alezredesként, dandár-, majd 1849. február közepétől hadosztályparancsnokként szolgált a fel-dunai, aztán a VII. hadtestben, április 14-től ezredesi rangban. Május végétől a 15. önálló hadosztály parancsnoka, június 26-tól vezérőrnagyi rangban. Június 13-án győzelmet aratott Csornánál, június 27-én vereséget szenvedett Ihási-pusztánál. A szabadságharc után emigrált. Iszmail pasa néven török tábornok lett. 1851–1853 között az angliai magyar emigráció egyik vezetője. 1853–1861 között ismét török szolgálatban állt, és 1854–1855-ben részt vett Kársz erődjének védelmében, majd 1860-ban a szíriai hadjáratban. 1861-ben kérte nyugdíjazását, majd Londonban élt. (*Hermann Róbert*)

KOLBÁNYI Géza (Budapest, 1863. december 13. – Budapest, 1936. április 13.) **repülőgépmotor-tervező,** nevéhez hat konstrukció megvalósítása fűződik. Legismertebb motorja a 60 lóerős, hathengeres, léghűtéses, legyező henger elhelyezésű motorja volt, amelynek porlasztója sikeresen oldotta meg a benzin és a levegő arányának megfelelő beállítását, s jobban sikerült, mint a külföldi konstrukcióké. Motorja gyűjtéséhez elsőként ő használt akkumulátort, amelynek segítségével megbízható működést ért el. Az általa tervezett monoplán elsőként az 1912. évi Szent István-napi repülőversenyen, majd több bemutatón is szerepelt, ennek módosított változata pedig 1914-ben a *Háromszáz éves ember* című első magyar játékfilmben is sikerrel repült. (*V. Molnár László*)

KOLOSSVÁRY Endre (Veszprém, 1858. december 24. – Budapest, 1938. december 13.) **gépészmérnök,** a Baross Gábor miniszter kezdeményezé-

sére létrehozott postamérnöki szolgálat első tizenkét mérnökének egyike, negyven évig a hazai távközlési szolgálat egyik meghatározó személyisége. A Posta Kísérleti Állomás alapítója (1891) és első vezetője (a British Post Office hasonló intézménye után egy évvel, ez volt a második postatechnikai kutatóintézet). Javaslataira rendezték meg a világ távíró- és távbeszélő mérnökeinek első kongresszusát Budapesten, 1908-ban. Ennek nyomán hozták létre később a Nemzetközi Távközlési Uniót. A *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 1939 januárjában emlékezett meg róla (halálozási éveként több lexikonban – tévesen – az 1939-es évszám szerepel). (*Sipka László*)

KOMPOLTHY Jób (Budapest, 1879. január 23. – Budapest, 1938. december 26.) **tengerészkapitány**, világutazó, **útirajzíró**. 1896-ban egy kereskedelmi vitorlásan körbehajózta a Földet, s erre még egy alkalommal volt lehetősége, így ő az egyetlen magyar tengerésztiszt, aki vitorlás hajóval kétszer is megkerülhette a Földet. 1900 és 1902 között az Osztrák-Magyar Monarchia kereskedelmi flottájában szolgált kapitányként. A következő évtől kezdve Kínában élt, az ottani nemzeti posta munkatársa lett, majd számos földrajzi leírást készített Kínáról, amelyekben részletesebben is bemutatta a kínai életformát és a népszokásokat. Hazatérve több, Kínáról szóló művet jelentetett meg. (*V. Molnár László*)

KORÁNYI Frigyes báró (Nagykálló, 1827. december 10. – Budapest, 1913. május 19.) **belgyógyász**, egyetemi tanár, akadémikus (levelező tag: 1884), a főrendiház tagja volt 1891-től. 1908-ban bárói címet kapott; az orvosképzés megreformálója, a közegészségügyi törvény egyik kidolgozója, a budapesti klinikai telep építésének szakmai irányítója, 1891-től az Országos Közegészségügyi Tanács elnöke, az Igazságügyi Orvosi Tanács másodelnöke (1880-tól), majd elnöke volt (1892-től). Elnöke volt a Budapesti Királyi Orvosegyesületnek (1888-tól) és az Országos Közegészségügyi Tanácsnak is (1892–1900), valamint alelnöke a Tüdőbetegek Szanatóriumi Egyesületének. Számos külföldi tudós társaság tagja. Medikusként részt vett a szabadságharcban, ezt követően 1849–1850-ben Bécsben, majd Pesten tanult, orvosi oklevelét 1851-ben szerezte meg. Bécsben műtőnövendék, de a bécsi radikális körökkel való kapcsolata miatt szülővárosába, Nagykovácsra száműzték. 1852-től gyakori orvos, 1861-től Szabolcs várménye főorvosa, a Nagykovácsban működő megyei kórház alapítója. 1864-ben Pesten előbb a járványkórház, 1865-től a Rókus Kórház főorvosa. 1866-tól az orvosegyetemen a belgyógyászat professzora. Az I. sz. belklinikai igazgatója. A magyar belgyógyászati iskola megteremtőjeként elsősorban mellkasi és szívbetegségekkel foglalkozott, s kutatta a betegségek és a társadalmi körülmények kapcsolatát. Ő volt hazánkban a tuberkulózis elleni küzdelem megszervezője. Kezdeményezte a budakeszi Erzsébet Királyné Tbc-szanatórium (1901) létrehozását, emellett szorgalmazta a gyógyfürdők fejlesztését. Emlékét Nagykovácsban múzeum őrzi. (*Kapronczay Károly*)

KOROMZAY Dénes (Arad, 1913. május 13. – Boulder, USA, 2001. július 15.) **brácsaművész**. A budapesti Zeneakadémián végzett tanulmányai után 1935-ben a Magyar Vonósnégyes alapító tagja lett. Az 1938-tól Hollandiában, majd 1950-től az Amerikai Egyesült Államokban működő együttes évtizedekig a világ egyik vezető kvartettje volt, amely évi 100–150 hangversenyt adott és számos hanglemezt készített, és különösen Beethoven- és Bartók-előadásai vált elismertté. A Magyar Vonósnégyes feloszlása (1972) után Koromzay amerikai egyetemeken tanított, és fiatal magyar muzikusokkal is együttműködött. (*Halász Péter*)

KÖLESÉRI Sámuel (Szendrő, 1663. november 18. – Nagyszében, 1732. december 24.) **természettudós, orvos, teológus, tudós könyvgyűjtő**. 1700-tól kezdve az erdélyi bányák főfelügyelőjeként működött, munkássága eredményeként Erdély nemesfémbányászata fellendült, és újra virágkorát élte. 1717-ben könyvet írt az erdélyi aranybányászat történetéről. A korai német felvilágosodás egyik legnagyobb hatású közvetítője, amit az általa közreadott mintegy negyven munka is igazol. Ezekben a filozófia, a teológia, a descartes-i fizika, az orvostudomány, a történelem, a jog, a nyelvészet és a bányászat kérdéseivel foglalkozott. Műveiben a teológia hatása alól felszabadult iskola- és művelődéspolitikát sürgette. A londoni Royal Society első magyar tagja volt (1729), s tagjává választotta a német Academia Caesarea Leopoldino-Carolina. Tudományos levelezését 2012-ben kezdte el közreadni az Erdélyi Múzeum-Egyesület. (*V. Molnár László*)

KÖNIG Gyula (Győr, 1849. december 16. – Budapest, 1913. április 8.) **matematikus, műegyetemi tanár, akadémikus**, 1894-től az MTA matematikai-fizikai osztályának titkára; kétszer is elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmát. Heidelbergben és Berlinben tanult, 1874-től volt a Műegyetem matematikaprofesszora, 1891–1894 között az egyetem rektora. 1876-tól kezdődően tanártársaival (Hunyady Jenő, Kruspér István, Szily Kálmán, Sztoczek József, Wartha Vince) együtt szerkesztette a *Műegyetemi Lapokat*. 1882-től kezdve ő szerkesztette az MTA *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* elnevezésű periodikáját. 1891-ben Eötvös Loránddal együtt alapító tagja volt a Matematikai és Fizikai Társulatnak és folyóiratuknak. Rátz Lászlóval együtt részt vett a középiskolai matematikai tantervek kidolgozásában. Legjelentősebb kutatási eredményeit a halmazelmélet és a matematikai logika területén érte el. Nevét viseli a halmazelmélet König-féle egyenlőtlensége, az axiómarendszerek abszolút ellentmondástalanságának eldöntésére szolgáló „értékelési módszer”, valamint a nem-euklideszi geometriák szemléltethetőségét lehetővé tevő egyik legkorábbi modell is. Sokat tett a Bolyaiak életműve megismertetése érdekében. 1904-ben elvállalta a Franklin Könyvkiadó vezérigazgatói posztját. 1917 óta nevét viseli a König Gyula-díj, 1930 óta pedig egy jutalomérem. (*Szabó Péter Gábor*)

LÁNG Adolf Ferenc (Pest, 1795 – Nyitra, 1863. november 23.) **botanikus, gyógyszerész,** akadémikus, az első magyar nyelvű gyógyszerész-szaklap megalapítója. 1834-től Nyitra város tanácsnoka, városi kapitány, a vármegye táblabírája, majd vármegyei pénztárnok. 1832-ben Nyitrán saját gyógyszer-tárat nyitott, és azt 1858-ig vezette. Botanikusként utazásai során 60 ezer lapból álló herbáriumot gyűjtött össze. Több új magyarországi növényfajt írt le. Tanulmányozta az emberi bőr növényi parazitáit, és zoológiával is foglalkozott. Gazdag csiga-, kagyló- és ásványgyűjteménye volt. A *Gyógyyszerész Hírlap* 1848. augusztus 15-től 1848. november 15-ig az ő szerkesztésében jelent meg Nyitrán. 1856–1857-ben Nagy Józseffel együtt szerkesztette a *Magyarhoni Természetbarát* című folyóiratot, amely német nyelven is megjelent. (*Láng Veronika*)

LEIBITZER János (Lőcse, 1763. június 1. – Lőcse, 1817. július 5.) **kertész, pomológus.** Először a pedagógusi pályát választotta, de 1798-ban felhagyott a tanítással és a kertészetnek szentelte minden idejét. Legfőbb célja a magyarországi kertészet elmaradott színvonalának, jóvedelmzőségének emelése volt. Német kortársainak műveit felhasználva írt két részletes kertészeti monográfiát német nyelven, *A konyhakertészet teljes kézikönyvét* és *A gyümölcsfatermesztés teljes kézikönyvét.* A gyümölcsök fajtáinak leírásával addig Magyarországon szinte senki sem foglalkozott. Leibitzer fajtaleírásai, meghatározásai mintául szolgáltak az őt követő, nagyobb ismertségnek örvendő Entz Ferenc, Tamássy Károly és Bereczki Máté munkásságának. Tőle származik többek között a nyári borízú alma, a nemes magyar szilva, vagyis a besztercei szilva, a boszmánalma, a nagy cukorszilva és a sötétbarna szívcserecsnye első szakszerű leírása. Külön monográfiában dolgozta fel a törpefák nevelését, és elsőként szentelt hazánkban egy könyvet a takarmányrépa művelésének és felhasználásának. A cukorrépa első hazai leírása is a nevéhez fűződik. A faiskolájában nevelt gyümölcsfák a gyakorlatban is terjedtek szepesi polgártársainak kertjeiben, gyümölcsöseiben, ezzel is előremozdítva a hazai gyümölcsstermesztés ügyét. Könyvei, írásai úttörő jelentőségűek voltak a magyar gyümölcsstermesztés és kertészet területén. (*Szabó László*)

LENHOSSÉK Mihály (Pest, 1863. augusztus 28. – Budapest, 1937. január 26.) **anatómus, antropológus, barlangkutató,** egyetemi tanár, akadémikus, a hazai anatómia első nemzetközi hírnevű képviselője. Külföldi egyetemi magántanárságát követően 1899-től 1934-ig az I. sz. Anatómiai Intézet vezetője Budapesten, és az anatómia nyilvános rendes tanára. 1914 és 1925 között az antropológiát is előadta. 1906–1908 között az orvosi kar dékánja, 1914–1915-ben az egyetem rektora. Az *Orvosi Hetilap* főszerkesztője az 1905–1922 közötti években. Számos hazai és külföldi tudós társaság tagja, tisztségviselője, kiüntette volt. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja 1897-től, rendes tagja 1903-tól, és másodelnöke: 1934–1937 között. Felsőházi képviselő

1927-től 1933-ig. Fő kutatási területe az idegrendszer szövettana volt. Nemzetközi viszonylatban is a neurontan megalapozójának tekinthetjük. Számos részletet tisztázott a köztiagy sejteinek egyik csoportja magvaival, a gerinccben lévő és az idegi dúcokkal, az idegsejt és az állati érzékszervek összehasonlító anatómiájával kapcsolatosan. Jelentősek az ivarsejtek képzésére, a csillókra vonatkozó kutatásai. A 19–20. század fordulóján mindinkább elfordult az idegrendszeri kutatásokkal, mivel nem akart az Apáthy István által képviselt új irányzattal vitába szállni. Több új elnevezést (astrocyta, lemnoblast, tigroid) vezetett be a szövettani szaknyelvbe. Jelentősek antropológiai kutatásai. (*Kapronczay Katalin*)

LISZNYAI SZABÓ Gábor (Budapest, 1913. december 8. – Budapest, 1981. május 22.) **zeneszerző, egyházkarnagy, orgonaművész.** A budapesti Zeneakadémián Siklós Albert és Dohnányi Ernő zeneszerzés-tanítványa volt. 1942–1956 között a Terézvárosi főplébániatemplom, 1950 és 1971 között a Dohány utcai zsinagóga orgonistája volt. Egyházzenei és kamaraművei franciás eszményeket követnek. (*Halász Péter*)

LUPPIS János (Fiume, 1813. január 27. – Torrigia, 1875. január 11.) **fregattkapitány** elgondolásai alapján és közreműködésével dolgozták ki Robert Whitehead angol származású tervező és hajógyáros fiumei üzemében, az 1860-as években, a sorozatgyártásra alkalmas torpedót (a név az elektromos rája spanyol elnevezéséből származik). Obry Lajos arzenáli művezető és Gesztesy János sorhajóhadnagy meghatározó fontosságú alkatrészek fejlesztésével járult hozzá a sikerhez. Luppis János találmányáért magyar nemességet kapott. (*Sipka László*)

MAKRISZ Agamemnon (Pátra, Görögország, 1913. március 14. – Athén, 1993. május 26.) görög származású magyar **szobrász.** Tanulmányait 1933–1938 között az athéni képzőművészeti főiskolán folytatta. 1945-től 1948-ig a francia kormány ösztöndíjasa volt. Hazájába politikai okok miatt nem térhetett vissza. Művészetére nagy hatást gyakoroltak a párizsi évek és az itt megismert Medgyessy Ferenc művészete. 1950-ben – az ekkor már emigrációban, Párizsban élő művészt – megválasztották a Béke Világtanács tagjának. Ezt követően kiutasították Franciaországból. Magyarországra jött, és mint szobrász és kiállításrendező a művészeti és politikai élet ismert alakjává vált. A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége vezetőségi tagja volt. 1956–1957 között Képzőművészeti kormánybiztos. Egyik kezdeményezője volt a Derkovics-ösztöndíjnak. Szellemisége mindvégig megőrizte a klasszikus görög hagyományokra épülő, elsősorban a kubizmus hatását mutató, modern formakezelést. Magyarországon felállított jelentős számú köztéri szobrában leginkább a görög hagyományokat tükröző allegorikus kifejezés mód fedezhető fel. Ennek legszebb példája a Péccsett felállított *Niké* (1974), amely eredetileg *Felszabadulási emlékmű.* Portrészobrászata is jelentős. (*Aknai Katalin*)

MARÓT Károly (Arad, 1885. március 2. – Budapest, 1963. október 27.) **klasszika-filológus**. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol 1907-ben bölcsészdoktori, majd görög–latin szakos tanári oklevelet szerzett. 1917-ben a kolozsvári egyetemen magántanárrá habilitálták. 1924-től a szegedi, 1947-től 1962-ig a budapesti egyetemen tanított. Az Ókortudományi Társaságnak 1958-tól haláláig elnöke volt. Előbb az MTA levelező, majd 1956-ban rendes tagja lett, Kossuth-díjat 1962-ben kapott. Jelentős irodalmi munkássága, amelynek középpontjába a homéroszi eposzokat állította. A görög epika, etnográfia és vallástörténet volt fő kutatási területe. Rendkívüli igényesség jellemezte tudósként és tanárként is. (*Ajkay Alinka*)

MELICH János (Szarvas, 1872. szeptember 16. – Budapest, 1963. november 20.) **nyelvész**. A kolozsvári, bécsi és budapesti egyetemen folytatott tanulmányait követően a budapesti egyetem szláv filológiai tanszékének tanára; 1919–1922 között az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. A Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1935-től I. Osztályának elnöke. Szlavistaként és nyelvtörténészként egyik legfontosabb kutatási területe a magyar nyelv szláv kapcsolatainak feltárása volt (például *Szláv jövevényszavaink*, 1903–1905; *Nyelvünk szláv jövevényei*, 1910), de a magyar nyelv és helyesírás történetének, valamint a hely- és személynévkutatásnak is kiemelkedő alakja, akinek munkái a mai nyelvtörténeti és névtudományi kutatásoknak is megkerülhetetlen alapművei. Egyik legjelentősebb vállalkozása a Gombocz Zoltánnal közösen készített, sajnálatosan félbemaradt *Magyar etymologiai szótár* (1914–1944), mely évtizedekig a szótörténeti kutatások fő támaszává, majd a ma is mérvadó TESz (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1967–1976) egyik legfontosabb alapjává vált. Könyvtárigazgatóként nevéhez fűződik többek között a Trianon után elcsatolt területek hungarikumainak gyűjtése, a kurrens nemzeti bibliográfia munkálatainak és a külföldi könyvtárközi kölcsönzésnek a megindítása, valamint a könyvtár könyvkötő- és restaurátóműhelyének megalapítása. (*Slúz Mariann*)

MOÓR Emánuel (Kecskemét, 1863. február 19. – Mont Pélerin sur Vevey, Svájc, 1931. október 20.) **zongoraművész, zeneszerző**. Budapesti és bécsi tanulmányai után a 19. század végén koncertzongoristaként járta Európát. Nevéhez fűződik a *Duplex-Coupler Grand Pianoforte* (avagy Pleyel–Moór-zongora) megtervezése, amelyen – egymás felett elhelyezett két klaviatúrájának köszönhetően – nagyobb ugrások, virtuóz oktavfutamok valósíthatók meg, s így új hanghatásokra is lehetőséget nyújt. Zongoraművei mellett operákat, zenekari és vokális műveket is írt. (*Szabó Ferenc János*)

MOÓR Gyula (Brassó, 1888. augusztus 11. – Budapest, 1950. február 3.) **jogfilozófus**, korának neves, szintézisre törekvő tudósa, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1945–1946-ban ideig-

lenes elnöke (tagságától 1949-ben megfosztották). A szegedi, majd a budapesti tudományegyetem tanszékvezető tanára, 1945 és 1947 között parlamenti képviselő. Fő kutatási területe a jogbölcsélet és a szociológia. Legismertebb és legnagyobb hatású műve a *Bevezetés a jogfilozófiába* (1923). Meghatározása szerint a jog a társadalmi szabályok összessége, amelynek érvényesülését akár fizikai erőszakkal is kikényszeríti a legerősebb társadalmi hatalom. (*Ujváry Gábor*)

NÁDLER Róbert (Pest, 1858. április 22. – Budapest, 1938. június 7.) **festő, iparművész**. Münchenben és Bécsben építészetet tanult, majd Emil Schindler bécsi tájképfestőnél dolgozott, bejárta Európát és Egyiptomot. Részt vett a Budapest főváros által a városi látképekre kitűzött pályázaton, és meg is nyerte az első díjat. 1889-től a Mintarajziskola tanára. Az 1900-as párizsi világiállításon látottak vezették a rajzoktatás reformjára is. Ekkor indult országos jelentőségű pedagógiai munkássága. Az addigi bevált mintalapok és gipszmásolatok rajzolása és másolása helyett, amerikai mintára, az önállóságot, a természet után és képzelet alapján való festést hangsúlyozta. 1915-től az Iparművészeti Iskola vezetője, 1917-től 1929-ig a Műegyetemen az ornamentális rajz tanára. A *Díszítőművészet* című folyóirat szerkesztője, a Magyar Képzőművészek Egyesületének elnöke. Naturalista város- és életképekkel vett részt a tárlatokon. 1925-ben nagy állami aranyérmert kapott. 1928-ban gyűjteményes kiállítása volt a Múcsarnokban. (*Aknai Katalin*)

ORMÓS Zsigmond (Pécska, 1813. február 20. – Budapest, 1894. november 17.) **művészettörténeti író**, az MTA levelező tagja (1861). Jogi tanulmányai után részt vett az országgyűlési ifjúság mozgalmában, 1848-ban képviselő, a szabadságharcban való részvétele miatt kilenchravi börtönre ítélték. Kiszabadulása után visszavonult a politikai élettől, s egy ideig Itáliában élt. Hazatérte után 1867-ben Temes vármegye alispánja, 1871-ben főispánja lett. A Dél-Magyarországi Múzeumegylet alapítója és elnöke volt. Több regényt, tanulmányt és cikket írt. Legjelentősebb műve *Árpádokori művelődésünk története* címmel 1881-ben jelent meg, és korabeli sikerét bizonyítja, hogy két év múlva olcsó kiadásban is kiadták. (*Aknai Katalin*)

PAPP Bertalan (Tiszaföldvár, 1913. szeptember 7. – Budapest, 1992. augusztus 8.) **vívó, sportvezető**. 1945 után a Toldi Miklós SE, a Csepeli MTK, majd a Budapesti Honvéd vívója. 1948-ban és 1952-ben a kardcsapat tagjaként olimpiai bajnokságot nyert. 1954-től vívómesterként dolgozott, legismertebb tanítványa Nébald György olimpiai és világbajnok kardozó. Sportvezetőként is tevékenykedett, legfontosabb munkái a vívó és a cselgáncs szövetséghez kötődnek. 1975 és 1990 között hivatásos kaszkadőrként dolgozott, több mint nyolcvan filmben szerepelt. Szülővárosában sportszarnok és iskola viseli a nevét. (*Szabó Lajos*)

PAPP Károly (Tápióság, 1873. november 4. – Tápióság, 1963. június 30.) **geológus**, egyetemi tanár, akadémikus. 1895-től a Műegyetem oktatója. 1898-tól részt vett Déchy Mór VI. kaukázusi expedíciójában. 1900-tól a Magyar Királyi Földtani Intézet munkatársa, ennek keretében készítette el az Erdélyi-érchegység és a Bihar-hegység földtani térképét. 1908-ban ő tárta fel Európa akkori legnagyobb földgázlelőhelyét, a kissármási földgázmezőt, amelyről a *Földtani Közleményben* számolt be 1910-ben. 1915-től a Budapesti Tudományegyetem földtani-öslénytani tanszékének professzora. 1916-ban jelent meg összefoglaló munkája *A Magyar Birodalom vas- és kőszén-készlete* címmel. 1922-ben tudós kollégáival együtt jelentette meg Magyarország geológiai térképét. (*A. Szála Erzsébet*)

PEKÁR Imre (Rozsnyó, 1838. december 8. – Budapest, 1923. július 12.) **gépészmérnök**; az általa 1876-ban szabadalmaztatott, majd az egész világon elterjedt eljárás még ma is a legegyszerűbb, leggyorsabb módszer az őrlés eredményének, a liszt tisztaságának megállapítására. A módszer lényege, hogy a lisztfeleségek néhány grammját fekete fatáblácskákra helyezik és elsimítják. A színkülönbség megmutatja a liszt korpamentességét, tisztaságát. A lisztvizsgálat ezen eljárása kidolgozójának neve számos nyelvben – pekározás, Pekár-próba néven – megtalálható. Így például az angolban: „Pekar test”; a franciában: „essai Pekár”; a németben: „pekarisieren; Pekár-Probe”; az oroszban: „прибор Пекара”. Tagja volt az 1878. évi párizsi világkiállítás gabona- és lisztfélékért értékelő bizottságának. Páratlan nagyságrendű sikérvizsgálatait *Földünk búzája és lisztye a tudomány, a fogyasztó, a molnár és a termelő szempontjából* címmel tette közzé 1881-ben. Pekár művét több mint húsz nyelvre fordították le. A Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank vezető tisztségviselőjeként jelentős tevékenységet fejtett ki a magyar közraktári rendszer kiépítése és a folyami szállítás föllendítése terén. Az MTA tiszteletbeli tagjává választotta 1921-ben. (*Estók János*)

PETZ Aladár (Győr, 1888. december 10. – Győr, 1956. február 27.) **sebész**, kórházi igazgató főorvos, 1936-tól a Magyar Sebész Társaság elnöke, műgyűjtő. A budapesti egyetem orvosi karán szerzett diplomát. Pályáját a budapesti I. és II. sz. sebészeti klinikán kezdte, 1922-ben lépett Győrben apja örökébe, s vette át az ottani kórház sebészeti osztályvezetői és igazgatói tiszteit (1950-ig volt igazgató), a sebészeti osztályt haláláig vezette. Két évtized alatt elérte, hogy a győri sebészet az ország egyik legkiválóbb és legjobb felszerelt osztálya lett. 1920-ban már alkalmazta az általa kifejlesztett, később világszerte elterjedt, ma is használható gyomor-bélvarrógépet, amely a Hüttl-féle gyomorvarrógép korszerűbb változata. A ma alkalmazott, különböző korszerű gyomorvarrógépek mindegyike lényegében az általa konstruált gép működési elvén alapul. Ennek fogalma oly mértékben kapcsolódik a mai napig is nevéhez, hogy német nyelvterületen a Petz névből ígét

képeztek: „durchgepetzen” – ami annyit jelent: gépi káposccsal elvarrni a belet. A törések kezelésére izomlazító készüléket szerkesztett, a kórházi statisztikák korszerűsítése érdekében számkód-rendszert dolgozott ki. A második világháború idején megsérült és mártírhálált halt Apor Vilmos püspök életéért folytatott sebészi küzdelem is Petz nevéhez fűződik. Az Országos Közegészségügyi Tanács tagja; titkára, majd alelnöke (1931–1944) a Magyarország Klinikáinak és Kórházainak Szövetsége elnevezésű szervezetnek. (*Kapronczay Katalin*)

PÉTERFY Sándor (Nemescsó, 1841. augusztus 5. – Pándorfalu, 1913. augusztus 10.) **pedagógus**, tanügyi író, **neveléstörténész**. Győrben, majd Pesten élt. A Magyar Pedagógiai Társaság, majd a Tanítóképző Tanács Országos Egyesületének az elnöke volt. Létrehozta a magyar tanítók két főiskolai internátusát (1899, 1904), és az ösztöndíjakat odaítélő Eötvös-alapot. Néhány éven át szerkesztette a *Népkövelők Lapját*. Korának egyik legtermékenyebb tankönyvírója volt. Jelentős pedagógia-történeti szakkönyve, *A magyar elemi iskolai népkövelők története* című kétkötetes munkája, és könyve jelent meg *Az 1848-iki tanügyi kongresszusról* címmel. (*Fehér Katalin*)

PFÁFF Ferenc (Mohács, 1851. november 19. – Budapest, 1913. augusztus 2.) **építész**. Tanulmányait a budapesti Műegyetemen végezte Steindl Imre irányításával. Néhány kisebb épület (például a Svábhegyi római katolikus templom) tervezése után a MÁV szolgálatába lépett, ahol a magasépítési osztály vezetője lett. Több pályaudvar felvételi épületeinek tervezője, ezek egyik legkiforrottabb példája a kaposvári, mely célszerűsége miatt típusstervvé is vált. Méltóságtelejes megjelenésű, arányos kivitelezésű pályaudvarokat tervezett; a győri, a kassai és a miskolci-tiszai pályaudvart átépítette. Egyéb jelentősebb munkái az 1885. évi budapesti országos képzőművészeti kiállítás Stefánia úti csarnoka, mely a második világháború befejezéséig a Fővárosi Múzeum otthona volt, továbbá az 1896. évi millenniumi kiállítás közlekedési csarnoka a Városligetben, mely ma átépített formában a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum. (*Aknai Katalin*)

PLÓSZ Béla (Budapest, 1863. május 19. – Budapest, 1945. január 6.) **állatorvos**, a modern állatorvosi sebészet megalapozója. Apja, Plósz Lajos orvos a szabadságharc idején a nagykanizsai honvédkórház főorvosa és Kossuth Lajos háziorvosa volt. Az állatok, főleg a lovak iránti szeretete miatt az Állatorvosi Tanintézetbe jelentkezett. Azary Ákos, Thanoffer Lajos és Nádaskay Béla mellett sajátította el ismeretét. Már harmadéves korában tanársegédi teendők ellátásával bízták meg, így szinte természetes volt, hogy az Állatorvosi Tanintézetben maradt dolgozni. 1894-ben nyilvános rendkívüli tanári címet nyert, 1897-től a sebészet nyilvános rendes tanára lett. Szűkebb szakterületén kívül törvényszéki állatorvostant és szülészetet is oktatott. Tanszékvezetői kinevezése után

nyílt lehetősége megreformálni az állatorvosi sebészet oktatását. Új épületet építtetett, amelyben a műtőterem egyben előadóteremként is szolgált. A sebészeti kutatómunkához szükséges helyiségeket, laboratóriumokat is a kor követelményeinek megfelelően átalakította. Sokoldalú gyakorlati és elméleti képzésre törekedett. Tankönyvei az állatorvosi sebészet, operálástan köréből elsőként foglalták össze hazánkban a legújabb külföldi ismereteket és a hazai eredményeket. 1897 és 1912 között jelent meg a *Sebészeti műtéttan*, *Általános sebészet*, *Sebészeti operálástan* és a *Részletes sebészet* című tankönyve. 1925-ben a Földművelésügyi Minisztériumban hívták lótenyésztési főigazgatónak. Tevékenységével hozzájárult ahhoz, hogy növekedjen a magyar lóexport és a loállomány megfeleljen az újabb igényeknek. Támogatta a lovassport egyesületeket és a lóversenyeket is. Az állatorvosi sebészetben és a lótenyésztés szervezésében egyaránt maradandót alkotott. (Szabó László)

PONORI THEWREWK Emil (Pozsony, 1838. február 10. – Budapest, 1917. február 24.) a modern magyar klasszika-filológia egyik legfontosabb alakja, Ábel Jenővel együtt magyarországi megalapítója. Az MTA tagja. Számos ókori remekíró munkájának (például Anakreón, Homérosz) fordítását ő adta ki. Emellett tankönyvírással is foglalkozott. Egyik alapműve *A hang mint műanyag* című kötete. 1877-től a budapesti egyetemen is tanított. Ő alapította 1874-ben a Philologiai Társaságot, melynek elnöke volt, és szerkesztette a társaság máig fennálló szaklapját, az *Egyetemese Philologiai Közlönyt*. (Ujváry Anna)

POSTA Sándor (Pánd, 1888. szeptember 25. – Budapest, 1952. november 4.) vívásban, Italo Santelli és Gerentsér László tanítványaként, a MAFC színeiben 1922-ben és 1924-ben bajnoki címet szerzett. Az 1924-es párizsi olimpián megnyerte a kardversenyt, ezüstérmes volt a kardcsapatban és a tőrscapat tagjaként bronzérmes szerzett. Sokoldalúságát bizonyítja, hogy a szájszabó és a vívás mellett sportújságírással, sportkarikatúrával, sőt zeneszerzéssel is foglalkozott. 1932-ben jelent meg *A sport és az orvos* című könyve. Nevét a bajai sportcsarnok viseli. (Szabó Lajos)

RÁDAY Gedeon gróf (Ludány, 1713. október 1. – Pécel, 1792. augusztus 6.) író, költő, műfordító, politikus. Nógrád megyei protestáns köznémes családban született, apja, Ráday Pál II. Rákóczi Ferenc kancellárja volt. Pozsonyban, Bécsben, Frankfurtban tanult teológiát, filozófiát, irodalmat, történelmet, jogot. Tevékenyen részt vett a közéletben, többször is volt országgyűlési képviselő. 1782-ben bárói, majd 1790-ben grófi rangot kapott. Jelentős összegeket fordított a magyar kultúra támogatására, könyv- és folyóirat-kiadásra. A felvilágosodás irodalmának egyik kimagasló egyénisége volt, kapcsolatban állt a kor más íróival, költőivel, köztük például Kazinczy Ferencel. Költőként ő alkalmazta először nyugati mintára a rimes-időmértékes versformát. Kézirati hagyatékának nagy részét sajnálatos módon fia el-

égette, megmaradt viszont és kiadásra vár kiterjedt levelezése. Írói munkásságát jelentőségében felülmúlja könyvgyűjtői tevékenysége. Pécelen kastélyt építtetett, melynek könyvtárát folyamatosan gyarapította, gyűjtötte a régi kiadványokat, de a legfrissebben kiadott műveket is igyekezett beszerezni. 12–15 ezer kötetes könyvtárat hozott létre, melyben az összes tudományterülethez tartozó könyvek megtalálhatók, köztük sok régi magyarországi nyomtatvány, így Sylvester János 1541-es *Újtestamentuma* és más értékes editio princepsok. Ráday könyvtárát látogatták barátai, írók, költők is, akik részére rendszeresen kölcsönözött köteteket. Halála után a család többeknek is felajánlotta eladásra a gyűjteményt, melyet a református egyház vásárolt meg. A könyvtár anyagát Budapestre szállították, sokáig a Kálvini téri templom helyiségeiben tárolták, majd mai helyére, egy Ráday utcai egyházi épületbe került. A 20. század elejétől áll az olvasóközönség rendelkezésére. (Lengyel Réka)

RÁTZ László (Sopron, 1863. április 9. – Budapest, 1930. szeptember 30.) matematikatanár, a modern szemléletű matematikai tanterv egyik kidolgozója és megvalósítója; részt vett az 1924. évi középiskolai matematikai tanterv és a hozzákapcsolódó utasítások megalkotásában is. A budapesti Tudományegyetemen szerzett diplomát, majd 1890-től kezdve tanított a Budapesti Evangélikus Főgimnáziumban. Az iskola 1904-től kezdve működött a Fásorban, ahol 1909-től kezdődően ő töltötte be az igazgatói posztot öt éven át. Tagja volt az Országos Tanáregyesület választmányának és igazgatóságának, valamint az Evangélikus Tanáregyesületnek. 1896-tól 1914-ig szerkesztette az Arany Dániel által megindított *Középiszkolai Matematikai Lapokat*. Tanártársa és barátja, a fizikatanár Mikola Sándor így emlékezett erre a korszakra: „Nagy éleslátással mindenkor fel tudta ismerni az igazi tehetségeket, úgyhogy méltán dicsekedhetnék azzal, hogy mindazok, akik az egyetemeken és a főiskolákon mint kiváló matematikusok kiténtek, majdnem kivétel nélkül az ő lapjának szűkebb gárdájából kerültek ki.” Nagy tisztelettel emlékezett Rátz tanár úrra tanítványa, a Nobel-díjasa lett Wigner Jenő, akárcsak egykori gimnáziumi társára, Neumann Jánosra. Wigner írja Neumannról: „Valódi csodagyerek volt a matematika terén, ami nemcsak rendkívüli tehetséget, hanem odaadó szorgalmat is igényelt. Rátz felismerte Jancsi intelligenciáját és a matematika iránti szenvedélyét, ezért felajánlotta, hogy különórákat ad neki.” A 20. század egyik legnagyobb matematikusa Neumann lett, pályáján Rátz László indította el. A tanár úr nevét napjainkban életműdíj is őrzi. (Szabó Péter Gábor)

REINER Frigyes (Fritz) (Budapest, 1888. december 19. – New York, 1963. november 15.) karmester a budapesti Zeneakadémián – többek között – Bartók zongoratanítványa volt. 1911-től 1914-ig a Népopera karmestere, ahol Wagner *Parsifaljának* magyarországi bemutatóját irányította. 1914–1921 között Drezdában operakarmester, majd 1922-től az Amerikai Egyesült Államokban több jeles zenekart

vezet. 1948-tól 1953-ig a New York-i Metropolitan Opera karmestere, 1953–1963 között a Chicagói Szimfonikus Zenekar vezetője. Hangfelvételeit kivételes precizitás és virtuozitás jellemzi. (*Halász Péter*)

REITTER Ferenc (Temesvár, 1813. március 1. – Budapest, 1874. december 9.) **mérnök**, akadémikus. 1833–1839 között az Országos Építészeti Főigazgatóság mérnöke, részt vett a Tisza és a Maros térképezési és szabályozási munkálataiban, valamint a Pozsony–Nagyszombat közötti vasútvonal építési munkálataiban. 1844-től a Helytartótanács, 1851-től a Budai Építészeti Hatóság főmérnöke. Vezetésével épült ki az 1850–1860-as években a budai és a pesti rakpart. 1870–1874-ig a Fővárosi Közmunkák Tanácsának egyik vezetője, a Főváros egészére vonatkozó szabályozási terv egyik kidolgozója, s élete végéig irányította a nagy városrendezési munkálatok, köztük a Nagykörút átalakításának, a mai Andrásy út kiépítésének és Pest-Buda csatornázásának tervezését és részbeni kivitelezését. Terveket dolgozott ki a Duna fővárosi szakaszának szabályozására, megállapította, hogy sem védtöltésekkel, sem a város szintjének felemelésével nem lehet védekezni a jeges árvizek ellen, hanem mindenképpen szükséges a Duna Budapest alatti medrének szabályozása. Erre életében már nem került sor, az 1876-os nagy árvíz azonban szükségessé tette az ő és mérnök kortársai terveinek megvalósítását, köztük az új Duna-hidak és a szennyvízlevezető gyűjtőcsatornák megépítését. (*V. Molnár László*)

SAUER Ignác (Veszprém, 1801. október 2. – Pest, 1863. november 17.) **belgyógyász**, egyetemi tanár, akadémikus. Pest-Budán és Bécsben tanult, utóbbi helyen 1826-ban orvosdoktori, 1827-ben szülésmesteri oklevelet szerzett. Bécsben működött, majd 1831-ben a kolerajárvány miatt az Udvari Haditanács Galíciába küldte. A járványt követve innen Bécsbe, majd Csehországba került. 1833-ban visszatért Bécsbe, ahol 1841-ig dolgozott. Hazatérve 1843 és 1860 között a pesti orvosi karon a különös kór- és gyógytan tanszékének professzora. Ő volt az első hazai orvosprofesszor, aki magyar nyelven tartotta a beiktatási beszédét. 1848-ban országos főorvossá nevezték ki, majd a felelős magyar kormány megalakítása után a nemzetőrség és a honvédség igazgató főorvosi tisztét is ellátta. Ezért 1849-ben egy évre elvesztette tanszékét. 1862-ben egy évre ismét országos főorvossá nevezték ki. Érdemeket szerzett két orvosi diagnosztikai eljárás: a kopogtatás és hallgatóság meghonosítása terén. (*Kapronczay Katalin*)

SCHÖNVISNER István (Eperjes, 1738. december 15. – Nagyvárad, 1818. szeptember 26.) jezsuita **történész**, **régész**, egyetemi tanár. 1756-ban lépett be a jezsuita rendbe, a rend feloszlását követően bölcsészettan tanult. 1778-tól a pesti egyetem érem- és régiségtan-professzora, 1794-től a könyvtár igazgatója, 1802-től nagyváradi kanonok. Schönvisner végezte Magyarországon az első tudományos régészeti feltárást (Aquinum, 1778), az ottani romok

főlé emelt védőépületét a hazai műemlékvédelem kezdetének tekintjük. Kutatta Savaria római emlékeit, publikált a limes útvonaláról, várostörténeti monográfiát írt Szombathelyről. A tudományos igényű numizmatika egyik első hazai képviselője: ő készítette Széchényi Ferenc éremgyűjteményének leírását, katalogizálta Erdély és Magyarország összegyűjtött pénzeit. Főbb művei: *De rudibus Laconici Caldariiue Romani...* (Budae, 1778); *Commentarius geographicus In Romanorum iter per Pannoniae...* (Budae, 1780); *Antiquitatum et historiae Sabariensis...* (Pestini, 1791); *Notitia Hungaricae rei numariae...* (Budae, 1801). (*Bubryák Orsolya*)

SCHVARCZ Gyula (Székesfehérvár, 1838. december 7. – Budapest, 1900. január 31.) **történész**, **kulturpolitikus**, egyetemi tanár. Egyetemi tanulmányait Pesten, Münchenben és Berlinben folytatta. 1864-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1887-ben rendes tagjává választották, de számos nemzetközi tudományos szervezetnek is tagja volt. Államtudományi és kulturpolitikai írásai mellett – melyek elsősorban a görög államintézményekkel foglalkoztak – országgyűlési képviselőként politikai szerepet is vállalt, és közoktatási kérdésekben is megjelentek írásai. 1894-től a budapesti egyetemen ókori történelmet tanított. Gratz Gusztáv így emlékezett róla: „...egyike a legkiválóbb eszmékben fölötte gazdag magyar tudósoknak, akiknek értékes és gyakorlatias eszméi és kezdeményezései, amelyek közül igen sok megvalósult, rendkívül termékenyítőleg hatottak a magyar közéletre”. (*Csurgai Horváth József*)

SÍK Sándor (Budapest, 1889. január 20. – Budapest, 1963. szeptember 28.) **költő**, **irodalomtörténész**, **pedagógus**. Gimnáziumi éveiben belépett a piarista rendbe. A budapesti bölcsészkaron magyar–latin–görög szakon végzett. 1929 végén kinevezték a szegedi egyetem irodalom tanszékére, itt nagy hatással volt tanítványára, Radnóti Miklóstra. Az asszimiláns zsidó családból származó szerzetes-költő keresztelte meg 1943-ban Radnótit. Verseinek hangja a himnuszokat, zsoltárokat idézi, időkori líráján Arany hatása érződik, de nyomat hagyott rajtuk a korai nyugatos költészet is. Imádságoskönyvek, tankönyvek, irodalomtörténeti munkák szerzője, szerkesztője. 1947-től piarista rendfőnök. 1946-tól haláláig a *Vigilia* szerkesztője. Az *Aldás* című utolsó kötetében „a modern magyar líra számára a lelkiismeret előtte ismeretlen területét sikerült föltérképeznie” – írta róla Pilinszky János. (*Schiller Erzsébet*)

SIMOR János (Székesfehérvár, 1813. augusztus 23. – Esztergom, 1891. január 23.) **esztergomi érsek**. 1836. október 28-án szentelték pappá. Tanított a pesti egyetemen, majd a bécsi Pázmáneumban, közben történettudományból doktori fokozatot szerzett. 1846-tól az esztergomi papnevelde tanára. 1848-ban az érseki hivatal titkárának nevezték ki. 1850-től Bécsben tanított, 1851-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban osztálytanácsosként a magyar egyházi ügyeket irányította. Az 1855-

ős konkordátum híve, 1857. február 20-tól győri püspök. Számos iskolát alapított és restauráltatta a székesegyházat. 1867. január 20-án az uralkodó esztergomi érsekké nevezte ki. Az MTA tagja. 1873. december 22-től bíboros. Prédikációi és teológiai munkái nyomtatásban is megjelentek. (*Zakar Péter*)

SÓTÉR István (Szeged, 1913. június 1. – Budapest, 1988. október 7.) **esszéista, író, irodalomtörténész.** A szegedi piarista gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti Eötvös Collegiumban tanult, 1935-ben szerzett magyar–francia–német szakos tanári diplomát. A következő évben a párizsi École Normale Supérieure ösztöndíjasa, doktori disszertációja (*A XVII. századi francia retorikák stílus-elmélete*, 1936) franciául is megjelent. Regényeiben gyakran feltűnnek ezek a helyszínek (*Fellegjárás*, 1939; *Két iskola*, 1944; *Kísértet*, 1945). 1948-tól a szegedi, 1952-től a budapesti egyetem tanára. 1957-től 1984-ig az MTA Irodalomtörténeti (később: Irodalomtudományi) Intézetének igazgatója. 1954-ben Kossuth-díjat, 1985-ben József Attila-díjat kapott. Írói és tudósi pályája párhuzamosan alakult. Regényei nagyon zártak: az iskolai keretben játszódóak ideje egy-egy tanév, a *Bűnbeesés* (1947) 8-10 hónap, a *Hídszakadás* (1948) néhány hét. A regények szerkezete a francia klasszikus tragédiákra hasonlít. Tudósként leginkább a 17. századi francia irodalom kutatója, de igen jelentős irodalomtörténeti monográfiákat és tanulmányokat írt a 19. századi magyar irodalomról is (*Eötvös József, Jókai Mór, Romantika és realizmus, Nemzet és haladás*). Az összehasonlító irodalomtudomány egyik megteremtője. Jelentősek műfordításai is: többek között Emily Brontë, Graham Greene, Dickens, Hemingway, Thackeray, Wilder regényeit fordította. (*Ajkay Alinka*)

SZABÓ Árpád (Budapest, 1913. október 16. – Budapest, 2001. szeptember 13.) **klasszika-filológus, ókortudós, Széchenyi-díjas matematika-történész, csillagásztörténész,** egyetemi tanár, akadémikus, a Magyar Tudománytörténeti Intézet alapító elnöke (1994). 1940-ben lett a debreceni egyetem klasszika-filológia professzora, a tanszék 1948-ban megszűnt, ezt követően a budapesti tudományegyetemen tanított, emellett oktatója volt az Eötvös Collegiumnak is. Az 1956-os forradalom idején a bölcsészkar munkástanácsának elnöke volt, 1957-ben elbocsátották. Ezt követően az ókori irodalom és filológia kutatása helyett az ókori matematika és csillagászat történeti kérdéseivel foglalkozott, s vált a szakma világhírű tudósává mint az MTA Matematikai Kutató Intézetének munkatársa. Több külföldi akadémia is tagjává fogadta. Tudománytörténeti szakkönyveit számos egyetemen alapműként oktatják, különösen a görög matematika története témakörében írt, számos új kutatási eredményt tartalmazó, egyedi szemléletmódú könyveire. (*Gazda István*)

SZABÓ István (a nagyatádi előnevet választókerülete után kapta) (Erdősokonya, 1863. szeptember

17. – Erdősokonya, 1924. november 1.) **kisgazda politikus, pártvezér, miniszter.** 1908-ban kisgazda programmal választották országgyűlési képviselővé, 1919–1924 között több kormányban töltött be miniszteri tisztséget, többek között földművelésügyi miniszter volt. 1909-től az Országos 48-as Függetlenségi Kisgazdapárt, majd az Országos Kisgazda- és Földműves Párt, végül a kormánypárt, az Egységes Párt elnöke. 1924. október 14-én lemondásra kényszerült, majd váratlanul elhunyt. Nevéhez kötődik az 1920. évi XXXVI. törvény cikk *a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről*, amely házhelyek és kishaszonbérletek juttatását tette lehetővé. (*Csurgyai Horváth József*)

SZAKASITS Árpád (Budapest, 1888. december 6. – Budapest, 1965. május 3.) **újságíró, politikus,** 1948–1949-ben köztársasági elnök, majd 1949–1950-ben a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke. Faszobrásznak, majd kőfaragónak tanult. Már tizenöt éves korától részt vett munkásmozgalomban. A Tanácsköztársaság alatt a Belügyi Népbiztosság osztályvezetője. 1927–1928-ban a Szociáldemokrata Párt ügyvezető titkára, 1938-tól főtitkára, 1928-tól 1938-ig a Magyar Építőmunkások Országos Szövetségének elnöke. 1940-től a német megszállásig a *Népszava* főszerkesztője. 1945–1947-ben államminiszter, 1947–1948-ban miniszterelnök-helyettes. A kommunistákkal való együttműködés híve, 1948-tól a Magyar Dolgozók Pártjának első elnöke. 1950-ben letartóztatták. 1956-ban szabadult, majd rehabilitálták. 1956 végétől ismét vezető funkciókat töltött be, haláláig az MSZMP Központi Bizottságának tagja. (*Ujváry Gábor*)

SZÁNTÓ Piroška (Kiskunfélegyháza, 1913. december 7. – Budapest, 1998. augusztus 2.) **festő, grafikus.** Kezdetben iparművészetet tanult, de 1932-ben átiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, ahonnan baloldali politikai tevékenysége miatt kizárták. Ezután magániskolában képezte magát. 1934-ben csatlakozott a Szocialista Képzőművészek Csoportjához. 1937-ben Bálint Endre hívására ment Szentendrére, ahol a Vajda Lajos és Korniss Dezső köré csoportosuló fiatalok között dolgozott, majd a helyi művészeti élet aktív szereplője lett. 1945-től az Európai Iskola tagja volt. Az 1940-es évek elejétől Vajda Lajos képi szürrealista műveinek hatására találta meg képi gondolkozásának egyik ciklikusan visszatérő arculatát, a szürrealisztikus, antropomorfizált növény- és állatábrázolásokat. A természettel kialakított bensőséges kapcsolat a stiláris változások ellenére mindvégig művészetének egyik alapvető jellemzője maradt. Az 1950-es években szépirodalmi művekhez készített illusztrációkat. Életművét a Szombathelyi Képtárnak ajándékozta. Irodalmi értékű elbeszélései fontos kordokumentumok is egyben. (*Aknai Katalin*)

SZERVÁNSZKY Péter (Kispest, 1913. szeptember 24. – Budapest, 1985. március 27.) **hegedűművész.** A budapesti Zeneakadémián Hubay Jenő

tanítványa volt. 1935-ben rövid ideig részt vett az Új Magyar Vonósnyegyesben, majd a Székesfővárosi Zenekar koncertmestere lett. Nevéhez fűződik Bartók *Hegedűversenyének* magyarországi bemutatása (1943-ban Kolozsvárott, majd 1944. január 5-én Budapesten). 1946-tól Olaszországban, majd 1949-től Peruban élt. Élete utolsó éveit ismét Budapesten töltötte. (*Halász Péter*)

SZÉKÁCS Elemér (Pest, 1870. szeptember 23. – Budapest, 1938. május 16.) **mezőgazdász, növénynevelő.** A növénytermesztést az óvári gazdasági akadémia professzorától, Cserháti Sándortól tanulta. A tiszavidéki tájfajtaira alapozott (és azt az Alföldről kiszorító) rozsdraelálló búzafajtákat nemesített. Közülük a Székács-1055, az 1230 és az 1242 államilag törzskönyvezett fajta lett. Számos területen ért el kimagasló eredményt, köztük az árpa, a rozs, a zab, a kukorica, a kender és a lucerna nemesítésével. A Gazdatisztek Országos Egyesületének elnöke, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és az Országos Gazdasági Szakoktatási Tanács elnöke, a Mezőgazdasági Kísérletügyi Tanács vezetőségi tagja, az Állami Növénynevelő Telepek (Kompolt, Bálolna, Mezőhegyes) főfelügyelője volt. Szakcikkekkel és a rádióban is népszerűsítette a korszerű gazdálkodási ismereteket. (*Estók János*)

SZÉKELY Mihály (Jászberény, 1901. május 8. – Budapest, 1963. március 22.) **énekművész.** 1923-tól 1963-ig az Operaház tagja volt, 1946-tól az Operaház örökös tagja. 1946 és 1950 között a New York-i Metropolitan Operaház és a Glyndebourne-i Ünnepi Játékok állandó vendége. Hangjának különleges mélysége, zengő tónusa, valamint kimagasló színészi képességei a 20. század legjelentősebb basszistáinak sorába emelték. Elsősorban Mozart, Verdi, Wagner és Richard Strauss operáiban volt sikeres, de különösen emlékezetes Kékszakállú-alkítása is. Kétszeres Kossuth-díjas, kiváló művész. (*Szabó Ferenc János*)

SZÉNÁSSY Barna (Ungvár, 1913. december 11. – Debrecen, 1995. november 12.) **matematikatörténész,** egyetemi tanár, az első átfogóbb, a matematikát a 20. század elejéig bemutató magyarországi matematikatörténeti monográfia szerzője. A debreceni tudományegyetemen doktorált, témavezetője a jeles Bolyai-kutató, Dávid Lajos volt. 1975-ben lett az egyetem professzora. Kutatásaival jelentősen gyarapította Segner János András, Hatvani István, Bolyai Farkas, Bolyai János, Hunyady Jenő, König Gyula, Vályi Gyula, Geőcze Zóárd és más magyar matematikusok életére és munkásságára vonatkozó ismereteinket. 1956-ban Beke Manó emlékdíját, 1994-ben a magyar matematika történetének kutatásában végzett egyedülálló munkásságáért az MTA Eötvös József-koszorú díját kapta. (*Szabó Péter Gábor*)

SZILÁGYI Domokos (Nagysomkút, 1938. július 2. – Kolozsvár, 1976. november 2.) **költő, író,**

műfordító. A romániai magyar költészet egyik legkiemelkedőbb alakja, 1958–1959-ben az *Igaz Szó*, 1960–1970 között az *Előre* munkatársa. Első versei az *Utunkban* jelentek meg 1956-ban; első verseskötete az *Alom a repülőtéren* (1962). Költészete az avantgárd jegyében indult: a kispolgári lét biztonságának megvetése, a humánus győzelmeinek és a technikai fejlődés pozitívumainak hirdetése, valamint a líra nyelvi kifejezőeszközeinek megújítására, a rögtönzésre, a nyelvi játékoságra való törekvés jellemezte. A lét értelmének a folyamatos küzdelmet tartotta; eszményét Bartókban találta meg, az ő zenéje ihlette nagy rapszodikus és szimfonikus költeményeit (például *Bartók Amerikában*, *Haláltánc-szvit*). Másik végletként azonban megtalálhatók művészetében az ősi népi kultúra nyomai, a ráolvasások, siratók és archaikus népi imádságok hatásai is. A kisebbségben töltött évtizedek megrendítették bizalmát és lobogó hitét a humánumban; versei hangvétele elkomorult. Élete vége felé már legfőképp rekviemeket írt, formailag is visszakanyarodva a hagyományos lírai eszközök felé. Műfordítóként leginkább román kortársainak, valamint Walt Whitmannek a verseit ültette át magyarra. Tudós költő voltát bizonyítja Arany Jánosról írt kismonográfiája (1969). (*Sliz Mariann*)

SZILY Kálmán (Izsák, 1838. június 29. – Budapest, 1924. július 24.) **mérnök, nyelvész,** a termodinamika tudósa, műegyetemi tanár, akadémikus, főrendiházi tag. A Műegyetem rektora, egyben a *Műegyetemi Lapok* egyik szerkesztője volt. A Természettudományi Társulatot felvirágoztató elnök, később az MTA főtitkára, majd főkönyvtárosa. Alapítóként vett részt a Magyar Mérnök-Egylet munkájában és szaklapjuk megindításában is. Nevéhez fűződik a *Természettudományi Közlöny* megindítása 1869-ben, továbbá a Természettudományi Társulat könyvkiadójának alapítása 1872-ben. Javaslatára hozták létre a Magyar Nyelvtudományi Társaságot 1904-ben, és ő indította útjára szaklapjukat, a *Magyar Nyelvet*. Kétkötetes nyelvújítási szótárt állított össze. Mindkét, általa indított folyóiratot az elmúlt években Magyar Örökség-díjjal jutalmazták. (*A Szála Erzsébet*)

SZOBOTKA TIBOR (Budapest, 1913. március 19. – Budapest, 1982. február 26.) **író, műfordító, irodalomtörténész.** Angol–német–művészettörténet szakon végzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1935-ben. Ezután Angliába utazott, hazatérve angol–német levelezőként helyezkedett el. Zárkózott, sértett és el nem ismert emberként távol tartotta magát az irodalmi közélettől. Ez az élménye irodalmi műveiben is visszatérően megjelent: a felesleges ember sok művében főszereplő, és sokszor már-már a társadalmat is veszélyezteteti (*Tükör, Hazugság*). 1945-ben a Magyar Rádióban kapott munkát, majd műsor-főtitkárrá lett, de 1950-ben elbocsátották. Dolgozott nyomdai korrektorként, majd általános iskolai tanárként. (Csak 1957-ben kérte és kapta meg a Magyar Rádiótól rehabilitálását.) 1954-től az ELTE kari titkárságán, 1957-től a széles műveltségű irodalmár a világirodalmi tanácséken adjunktusként, később docensként dolgozott.

A Pen Club egyik alelnöke volt, és rendszeresen írt a korabeli irodalmi lapokba (*Élet és Irodalom, Kortárs*). Műfordítóként többek között George Eliot-, James Joyce-műveket fordított. Munkáinak nagy része életében nem jelent meg, életműsorozatát csak 1983-ban kezdték kiadni. Műveinek témái általában erősen korhoz és egy-egy történelmi korszak morális kérdéseire kötődnek, a látszatlét problematikáját és az újradefiniálási lehetőségeit boncolgatják (*Zűzű vendégei*), a magánéleti útkeresés, a boldogság megtalálásának intellektuális kérdéseit kutatják (*Menyasszonyok, vőlegények*), de a választ nem találják. Ahogy utolsó írásai egyikében írta: a lét „már olyanná vált, hogy nyugodt biztonságát csupa rejtély övezi”. Életrajzi írását – naplóból és feljegyzéseiből – már csak felesége, Szabó Magda fejezhette be *Megmaradt Szobotkának* című regényében. (Kiss Nóra)

SZÓKEFALVI-NAGY Béla (Kolozsvár, 1913. július 29. – Szeged, 1998. december 21.) **matematikus**, akadémikus, a szegedi egyetem neves professzora, kétszeres Kossuth-díjas, 1978-ban az Állami Díjjal, 1987-ben az Akadémiai Aranyéremmel tüntették ki, több egyetem díszdoktora. Édesapja is a szegedi egyetemen tanított, matematikaprofesszorként. Diplomáját Szegeden szerezte, ahol 1937-ben doktornak avatták. Legjelentősebb tudományos eredményeit a funkcionálanalízis, az operátorelérték, valamint a valós és komplex függvénytan területén érte el. Első könyve 1942-ben jelent meg Berlinben a lineáris operátorokról. Mesterével, Riesz Friggyessel közösen írt francia nyelvű funkcionálanalízis monográfiájuk a 20. század egyik nagyon fontos matematikakönyve volt, több nyelvre is lefordították. Sokat idézett műve a Ciprian Foiaşszal közösen kiadott kötetük is a Hilbert-terek operátorelértékének analíziséről. 1946 és 1982 között a szegedi *Acta Scientiarum Mathematicarum* főszerkesztője volt. Emlékére 2000 óta a szegedi Bolyai Intézet Szókefalvi-Nagy Béla-éremmel tüntet ki minden évben egy-egy olyan matematikust, aki a szegedi *Actában* több fontos matematikai eredményt publikált. (Szabó Péter Gábor)

TIHANYI Lajos (Budapest, 1885. október 19. – Párizs, 1938. június 11.) **festő**, a Nyolcak modernista művészcsoport tagja. Bővebben: *Nemzeti Évfordulóink 2009*.

TÓTH Mike Mihály (Ór, 1838. szeptember 25. – Kalocsa, 1932. október 3.) jezsuita **természettanár**, **mineralógus**. Több helyen tanított, de élete nagy részében Kalocsán. A *fényképezést titkai* című könyve (Szatmár, 1875) a tárgykőről szóló első magyar munka. Az egykori híres kalocsai jezsuita gimnáziumban a Kárpát-medence szinte teljes ásványkincsét bemutató, nemzetközi viszonylatban is páriát ritkító iskolai ásványtárat hozott létre (saját és diákjaival közös gyűjtés alapján). A tárlok minden elemét (az egyes ásványokhoz tartozó cédulákig) vagy ő maga készítette, vagy legalábbis tervezte. (Sipka László)

TÓTH Zoltán (Budapest, 1888. december 9. – Budapest, 1958. június 12.) **fegyver- és hadtörténész**. 1912-ben a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában helyezkedett el, utóbb a hadtörténelmi gyűjtemény vezetését látta el. Egyik legfontosabb munkája a *Mátyás király idegen zsoldos serege* című műve (1925). 1928-ban az MTA levelező tagjává választották. Ezt követően a pécsi tudományegyetemen oktatott, majd 1940-ben a Nemzeti Múzeum történelmi osztályára tért vissza és a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. (Csurgai Horváth József)

TÖRÖK József (Alsóvárad, 1813. október 14. – Debrecen, 1894. március 14.) **orvos**, **sebész**, **természettudós**, tanár, akadémikus. Pesten működött orvosként, emellett a Természettudományi Társulat másodtitkára volt. A szabadságharc alatt a debreceni főiskolán a vegy-, növény- és ásványtan tanárként dolgozott, 1849 januárja és áprilisa között a két debreceni táborig kórház főorvosa volt, májustól pedig a Belügyminisztérium egészségügyi osztályára került. A szabadságharc bukása után visszatért Pestre, ahol a törvényszéki orvostan és közegészségtan professzora lett. A balneológia egyik magyarországi úttörője, mint természettudós, a magyarországi meteorit hullásokról írott tanulmánya máig fontos forrásmunka. Részt vett a szakszavakra vonatkozó nyelvújítási törekvésekben (Bugát Pál munkáját segítve), emellett munkatársa volt a Czuczor-Fogarasi-féle szótárnak. Tudományos munkásságát a Debrecenben 1998-ban megjelent, Szállási Árpád által írt könyv elemzi részletesen. (Petrovics Alice)

Maximilianus TRANSYLVANUS (Erdélyi Mike vagy Miksa) (Erdély, 1490 k. – Németalföld, 1538 k.) humanista tudós, a Föld körülhajózásának első leírója. A Magellán-expedíció egyetlen megmaradt hajója, a *Victoria* hazaérkezése után a kapitány, Sebastian Elcano számolt be az expedíció viszontagságos útjáról. Az expedíció létrehozásában, finanszírozásában és a beszámoló közreadásában kulcsszerepet vállalt az erdélyi származású, és akkor V. Károly spanyol király szolgálatában álló Maximilianus Transylvanus. Az általa Sevillában papírra vetett beszámoló az expedíció 1519. augusztus 10. és 1521. szeptember 6. közötti útjáról szól, s 1523-ban Kölnben jelent meg. Az expedíciónak ez a hajója Sevillából dél felé, onnan az egész nyugati és déli féltekén végighaladva jutott el keletre, majd tért vissza kiindulási helyére. Az expedícióról ez az egyetlen hiteles, egykorú beszámoló maradt meg. (Gazda István)

TREFORT Ágoston (Homonna, 1817. február 7. – Budapest, 1888. augusztus 22.) **művelődéspolitikus**, **miniszter**. Jogi tanulmányait és külföldi utazásait követően főként a bank- és a vasúttüggyel, továbbá a városok reformjának kérdéseivel foglalkozott; az ún. centralista csoporthoz tartozott. Az MTA tagja, 1885-től elnöke. 1848-ban földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi államtitkár. 1850-től visszavonultan élt birtokán. 1860-ban Békés vármegye alispánja, 1861-től országgyűlési képviselő. A kiegyezéstől kor-

mánypárti politikus. 1872. szeptember 4-től haláláig vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1876-tól 1878-ig földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter is. Bevezette a középiskolákban a német nyelv kötelező oktatását. Az 1883: XXXIII. törvénycikk, elhatárolva a középiskolák két alaptípusát, meghatározta a *gimnáziumok*, illetve a *reáliskolák* képzési feladatait. A reáltanodák a gazdaság és a polgárosodó társadalom igényelte természetudományi, műszaki ismeretek és a modern idegen nyelvek átadásához járultak hozzá. Trefort közreműködött a Zeneakadémia, az Iparművészeti Múzeum és az Országos Rabbiképző Intézet megalapításában. (*Zakar Péter*)

TURÓCZI-TROSTLER József (Moskóc, 1888. október 1. – Budapest, 1962. április 6.) **irodalomtörténész.** A budapesti egyetemen szerzett tanári oklevelet, majd 1913-tól a temesvári főreáliskolában tanított. A Tanácsköztársaság idején a budapesti egyetem világirodalmi tanszékére nevezték ki, majd 1919 augusztusában állásától megfosztották. A *Nyugat* munkatársa, valamint a *Pester Lloyd* kritikusa, majd 1922-től ismét középiskolai tanár lett. Az egyetemre 1945-ben nevezték ki újra, a világirodalmi tanszék tanára, ugyanekkor beválasztották az MTA levelező, majd 1947-től rendes tagjai közé. 1958-ban Kossuth-díjat kapott. Kutatási területe a klasszikus német irodalom, a magyar–német irodalmi kapcsolatok, a magyar és a világirodalom összefüggései. A német irodalomból Goethe, Heinrich Heine, Nikolaus Lenau és Thomas Mann életművével foglalkozott behatóan, valamint elemezte a nagy művészeti korszakokat (barokk, klasszicizmus, romantika) az európai és a magyar irodalom kapcsán. Sokat tett Petőfi Sándor költészetének német nyelvterületen való megismertetéséért. (*Ajkay Alinka*)

VASS Imre (Rozsnyó, 1795. június 4. – Sárospatak, 1863. március 20.) Gömör megye hites **földmérője**, az 1848–1849-es szabadságharcban **hadmérnök**ként vett részt. 1825-ben megkezdte az aggteleki Baradla-barlang feltárását és térképezését, ő tekinthető a barlang első jelentős, tudományos kutatójának. Nemcsak felférte a barlangot, hanem alaprajzi és hosszszmetzeti térképet is készített róla s adott közre 1831-ben magyar és német nyelven. Ez volt az első tudományos igényű hazai barlangtérkép és -leírás. Az általa leírt barlang további tudományos kutatását és feltárását csak száz évvel később folytatták. (*V. Molnár László*)

VASZARY János (Budapest, 1899. január 10. – Madrid, 1963. november 20. [?]) **író, rendező, színházi szakember** lett, híven a családi hagyományokhoz (mindkét testvére hasonló hivatást választott). A két világháború közötti időszak ünnepelt, népszerű irodalmi és színházi alakja. Regényeiben a szerelem, a kaland és a humor találkozik szerencsésen és roppant szórakoztatóan (*Kaland a vörös hajú lánnyal, Szajna-part kaland*). A színpadon is a könnyű műfaj értő művelője volt, kabaréjeleneteit nagyon kedvelte a korabeli közönség. Tizenhét évesen

önként vonult be katonának, majd Párizsban *Az Est* tudósítója volt – közben színházi rendezést tanult. 1924-ben a Vígszínház, később a Magyar Színház rendezője, majd igazgatója lett. Rengeteg darabját állították színpadra, de filmeket is írt és rendezett. 1945-ben feleségével, Muráti Lili színésznővel az itthoni megaláztatás és az oroszok bejövetele után Nyugatra szöktek. Ennek kalandos történetét a *Zörgetik az ajtót* című, korjellemző emlékiratában örökítette meg. Párizsban, később Madridban telepedtek le, ahol az ottani Magyar Rádió műsorában is közreműködtek. (*Ujváry Anna*)

VAYER Lajos (Budapest, 1913. június 30. – Budapest, 2001. március 31.) **művészettörténész.** A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett. 1935–1946 között a Szépművészeti Múzeum munkatársa. 1946-tól egyetemi magántanár, 1947-ben a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasa. 1949–1955 között a Szépművészeti Múzeum főigazgató-helyettese. 1955–1983 között az ELTE Bölcsészettudományi Kar művészettörténeti tanszékének vezetője, egyetemi tanár. 1957–1988 között az *Acta Historiae Artium* főszerkesztője, 1958–1978 között a Velencei Biennálé magyar miniszteri biztosa. 1969–1973-ban az UNESCO Nemzetközi Művészettörténeti Bizottságának elnöke, majd tiszteletbeli tagja, 1975-ben a Princeton Egyetem meghívott professzora. Fő kutatási területe a régi európai reneszánsz művészet, az ikonográfia és ikonológia, a grafika, a 19. és 20. századi magyar művészet. 1990-től az MTA levelező, 1991-től rendes tagja. 1964-ben akadémiai, 1968-ban Herder-, 1993-ban Széchenyi-díjjal tüntették ki. 1993-ban kiállítást rendeztek tiszteletére a Magyar Nemzeti Galériában. (*Aknai Katalin*)

VÁLYI Gyula (Marosvásárhely, 1855. január 25. – Kolozsvár, 1913. október 13.) **matematikus**, egyetemi tanár, akadémikus. Középiskolai tanulmányait a marosvásárhelyi református kollégiumban végezte, egyetemi tanulmányait pedig Berlinben, ott doktorált 1881-ben. Erdélybe visszatérve Kolozsvárot 1884-től az elméleti fizika, a következő évtől pedig az elemi matematika professzora volt. A számelmélet és a komplex függvénytan kiemelkedő tudású egyetemi oktatója volt, sokat foglalkozott Bolyai János életművének megismertetésével is. Jelentősek a háromszögekre és a tetraéderekre, valamint a projektív geometriára vonatkozó kutatásai. Egész életében súlyos szembetegségével küzdött. Szülővárosában 2012-ben szobrot állítottak emlékére. (*Szabó Péter Gábor*)

VÁMBÉRY Ármin [Wamberger Hermann] (Szentgyörgy, 1831/1832. március 19. – Budapest, 1913. szeptember 15.) **orientalista, turkológus, utazó, nyelvész, szótáríró.** A magyarországi török etnikai és nyelvkutatások, valamint az ázsiai mohamedán kultúrakutatás úttörője szegény zsidó családba született. Már egészen fiatal korában kitűnt kivételes nyelvteltségével. Pozsonyi középiskolai évei alatt az európai nyelvek többségét, majd a törököt is megtanulta. 1857-ben Eötvös József támogatásával jutott

el Konstantinápolyba, ahol megismerkedett a török vallási, társadalmi és etnikai szokásokkal. Magas körökbe lett bejáratos, s többéves ott-tartózkodása alatt tudományos munkák sorát készítette el és adta ki, melyekért a Magyar Tudományos Akadémia 1860-ban levelező tagjának választotta. Ekkor kérelmezte, hogy az Akadémia támogassa keleti körútját és kutatásait, hogy a magyar nép rokonait felkutassa. Útjára 1000 forintot szavaztak meg neki, bár a török-magyar nyelvrokonság elmélete ekkor óriási vitákat kavart a Budenz József és Hunfalvy Pál vallotta finnugor nyelvrokonsággal szemben. 1863-ban indult útnak mint Resid efendi, dervis-álruhában, és Bokharáig jutott el. Londonban a Royal Geographical Societyben előadást tartott bokharai útjáról és óriási ünneplésben lett része. 1865-ben a pesti egyetemen a keleti nyelvek magán-, majd 1870-től rendes tanára. Nyelvészeti elméleteinek jó része nem igazolódott be, egyes tételait később önmaga is helyesbítette. A Magyar Földrajzi Társaság alapító tagja. Számos külföldi földrajzi és néprajzi társaság választotta tiszteleti tagjává. Megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét és jó néhány külföldi rendjelet. Kalandos életének emlékeit, kutatásainak történetét magyar nyelven *Küzdelmeim* címmel 1905-ben adta ki. (*Császtray Tünde*)

VIGYÁZÓ (Büttel) János (Budapest, 1888. március 5. – Budapest, 1962. október 13.) a hazai turizmusozgalmat úttörője, **jogász**, a MÁV ügyésze. A Magyar Turista Szövetség társelnöke, a Magyar Sí Szövetség megalapítója, a Magyar Hegymászók Egyesületének egyik alapítója. Részt vett az Alpinista Szövetségek Nemzetközi Uniója (UIAA) megalakításában, s ezt követően egyik nemzetközi bizottságának elnöki tisztét töltötte be. A hazai turisztikai mozgalom jelentős periodikájának, a *Turistaság és Alpinizmus*nak felelős szerkesztője és kiadója volt 1935-ig, a lap megszűntéig. Technikai és részben tudományos szerkesztője volt az 56 kötetnyi *Részletes Magyar Útikalauzok* könyvsorozatnak. Emellett számos írása látott napvilágot a *Turistaság és Alpinizmus*, a *Turista Közöny* és más lapok hasábjain. (*Gazda István*)

WAGNER Sándor (Pest, 1838. április 16. – München, 1919. január 19.) **festő**. Eleinte Weber Henrik növendéke, majd Bécsben, és a müncheni akadémián tanult Pilotynál. Korai művei (*Dugovics Titusz*, 1859, vagy a maga litografálta *Izabella búcsúja Erdélytől*, 1862) a romantikus történeti festészet szellemében fogantak. Történeti tárgyú festményei fő jellemzője a biztos kompozíció és a rajzos jelleg. 1866-tól harmincnégy éven keresztül a müncheni Képzőművészeti Akadémia tanára volt; nála tanult többek között Munkácsy, Gyrfás Jenő, Szinyei Merse Pál is. A pesti Vigadó számára készítette a *Mátyás legyőzi Holubárt* című falképét. Shakespeare

drámáinak német nyelvű kiadása az ő illusztrációival jelent meg Berlinben 1875-ben. Művei közül több található a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében. (*Aknai Katalin*)

WEINEK László (Buda, 1848. február 13. – Prága, 1913. november 12.) **csillagász** magyarországi német családból származott. Doktori értekezésében a fotografikus csillagászati pozíciómérések korlátait tárgyalta. 1874-ben a Kerguelen-szigeteken a Vénusz-átvonulást észlelő német expedíció fényképező munkáját, majd a felvételek feldolgozását irányította. 1883-tól a prágai Károly Egyetemen a csillagászat tanára, egyben a csillagvizsgáló igazgatója. Prágában kezd el foglalkozni a Hold megfigyelésével, részletes és pontos rajzokat készít a holdfelszínről. Kidolgozza a holdfényképek és holdrajzok együttes felhasználásával készített holdtérképezés módszerét, kutatásai összegzéseként 1897-ben kiadja nagy holdatlaszát. 1889-ben Prágában kezdi meg a sarkmagasság-ingadozásra vonatkozó méréseit. Tiszteletére Fauth 1936-ban elnevezett róla egy holdkrátert: a Weinek-krátert, valamint nevét viseli a (7114) Weinek kisbolygó. (*Zsoldos Endre*)

ZSIGMONDY Vilmos (Pozsony, 1821. május 14. – Budapest, 1888. december 21.) **bányamérnök, geológus**, akadémikus, a magyarországi geotermikus kutatások úttörője. 1865-ben adta közre magyar nyelvű bányaműveléstanát. Nevét elsősorban sikeres artzikut-fúrásaival tette ismertté. Az elsőt 1865-ben fúrta Harkányban, 1866–1867-ben a margitszigeti, majd a lipiki és alcúti fúrásokat vezette. 1868-ban kezdte meg a városligeti kút fúrását, amely legjelentősebb alkotása volt. A 970,58 méter mélységű artézi kút az ismert artézi kutak közt az addigi legmélyebb volt. Kivitelezéséről *A városligeti artézi kút Budapesten* című művében számolt be. Az 1879-ben befejezett petrozsényi fúrásokkal gazdag kőszéntlepeket tárt fel. (*A. Szála Erzsébet*)

ZSILINSZKY Mihály (Békéscsaba, 1838. május 1. – Budapest, 1925. október 4.) evangélikus **egyház-történész, politikus**. 1861-től helyettes, majd rendes tanárnak választották Szarvason. 1875-től 1887-ig, 1896-tól 1904-ig, majd 1910-től ismét országgyűlési képviselő. 1889-ben Csongrád vármegye, 1892-ben Zólyom vármegye főispánjának nevezték ki. 1895 elejétől vallás- és közoktatásügyi államtitkár, 1905-ben vonult nyugalomba. A Békési, majd az Arad-békési egyházkerület, végül a Bányai egyházkerület felügyelője, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság és a Luther Társaság tagja, utóbbinak 1907-től elnöke. 1903-tól 1910-ig a Magyar Történelmi Társulat alelnöke, 1878-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1899-től rendes tagja. Számos egyháztörténeti könyv és tanulmány szerzője. (*Zakar Péter*)

BETHLEN Gábor (iktári) (Marosillye, 1580. november 15. – Gyulafehérvár, 1629. november 15.) Bethlen Gábort Erdély legnagyobb **fejedelmeként** tartja számon a magyar történelmi köztudat. A trónra lépése után kezdődő időszakot Erdély aranykorának nevezzük, amely még az őt követő két Rákóczi György uralkodása alatt is tartott. Bethlen fejedelemségét Erdélyben a belső béke és gyarapodás jellemezte, az európai nagypolitika színterén pedig rangos helyre emelkedett az ország.

Bethlen Gábor apja Bethlen Farkas, anyja a székely családból származó gyergyószárhegyi Lázár Druziána volt. A kisfiú születése után nem sokkal elveszítette édesapját, majd alig múlt tízéves, amikor édesanyja is elhunyt. Ekkor került nagybátyjához, Lázár Andrásához öccsével, Istvánnal együtt. „Mogorva és vad nagybátyjuk, Lázár András főember nevelte őket fel, a székelyek szigorú fegyelmeiben, de kevésbé oktatta tudományokra” – írta a fejedelem gyermekkoráról udvari történetírója, Bojti Veres Gáspár. Bethlen Gábor testvére, az inkább békés, visszahúzódó természetű István csak akkor lépett a nagypolitika színterére, amikor bátyja távozott az élők sorából. „Gábor viszont kora ifjúságától kezdve magasabbra nézett, ékészülő, merész, magabiztos, semmit lehetetlennek nem tartó ifjú volt” – jellemezte az idősebb testvért ugyancsak Bojti Veres. Az ifjú Bethlen tizenhárom évesen került Báthory Zsigmond fejedelem udvarába, ahol apród lett, megismerhette a fejedelmi udvar világát. Főként katonaszkodásra, kardforgatásra tanították, hamarosan részt is vett a tizenöt éves háború csatáiban.

Bethlen 1605-ben vette feleségül Károlyi Zsuzsannát, a szatmári birtokos Károlyi László leányát. A feljegyzések szerint két gyermekük született, István és Kata, akik azonban gyermekkorukban meghaltak. Zsuzsanna a kálvinista hitelvek szerint nevelkedett, és ezen elvek szerint élő, puritán aszszony hírben állt. Fennmaradt levelek viszont arról tanúskodnak, hogy Bethlennel kötött frigye szerelmi házasság volt. A fejedelemszony férje távollétében az udvar gazdálkodását vezette, a kisebb-nagyobb uradalmak ügyeit intézte. Szorongó, mélabúra hajlamos személyisége mindazonáltal nem minden tekintetben illett a fejedelemhez, akiről az a hír járta, hogy felettébb szerette a muzsikát, a vendégséget, a táncmulatságokat, amintohgy szerette a jó bort is, de nem élt vele mértéklenül.

Bethlen már a 17. század elején bekapcsolódott az erdélyi politikai életbe, és trónra segítette elődjét, Báthory Gábort, akivel később sýulos összeütközésbe került. Erdélyből elmenekülve a Portán keresett támogatókat Báthory leváltásához, majd 1613 őszén komolyabb oszmán katonai erő kíséretével tért oda vissza. A rendek az 1613. október 23-án, Kolozsvárott tartott országgyűlésükön – miként az eseményt megörökítő Nagy Szabó Ferenc gúnyosan megjegyezte – „féltekben libere eligálták”, azaz fél-tükben szabadon megválasztották az új fejedelmet. Bethlen ugyan megválasztását az oszmán hadak támogató jelenlétének köszönhette, később azonban bebizonyította, hogy méltó volt a fejedelmi rangra.

Bethlen Gábor
Id. Matthaeus Merian rézmetszete, 1620-as évek
MNM

A fejedelemség megszerzését követő öt-hat esztendőben Bethlen Gábor hatalma megerősítésével, az országon belüli béke megteremtésével, a gazdálkodás rendbehozatalával és a kiegyensúlyozott külkapcsolatok megőrzésével foglalkozott. Ez utóbbi téren nem volt könnyű dolga. A Porta követelésére 1616 nyarán Lippa várát és a hozzátartozó falvakat oszmán fennhatóság alá kellett adnia, hogy egy esetleges katonai akción kivédjen. A bécsi magyar királyi udvar ellenséges viszonyult az új fejedelemhez, mert az oszmánok kiszolgálójának, kormányzójának tartotta, aki erőszakkal szerezte meg a trónt. Katonai fellépést fontolgattak ellene, remélve, hogy ily módon a Partiumot, sőt talán még Erdélyt is sikerül kimenteni az oszmán uralom alól.

Bethlen Gábor azonban trónra lépte után azonnal igyekezett fölvenni a diplomáciai kapcsolatot a magyar királlyal, hiszen elődei példájából jól tudta, hogy uralmát a szultán támogatása mellett a másik birodalom uralkodójával is el kell fogadtatnia. Sok nehézséggel és nézetkülönbséggel járó, mégis tárgyalássorozat eredményeképpen született meg a nagyszombati megállapodás (1615), amely egyrészt lecsendesítette a határ menti katonai-politikai viszályokat – ezzel elhárította egy nagyobb fegyveres összecsapás veszélyét –, másrészt egy időre, Bethlen 1619. évi Habsburg-ellenes támadásáig, meghatározta Erdély és a Magyar Királyság közjogi viszonyát. A fejedelem a szerződés titkos pontjaiban elfogadta azt az – elődei által is több ízben tolerált – közjogi elvi alapelvet, miszerint Erdély a Magyar Korona ré-

sze, és fejedelme a terület fölötti uralmat a magyar király jóváhagyásával bírja.

Bethlen Gábor valláspolitikáját a bevett vallásfelekezetek jogainak tiszteletben tartása jellemezte. Támogatta a román lakosság református hitre térítését – ennek érdekében a Biblia román nyelvre fordítását –, de nem alkalmazott kényszert. Erdély Bethlen uralkodása alatt „befogadó országgá” vált, a fejedelem ugyanis szívesen várta az Erdélybe különböző tájakról érkező kereskedőket, mesterembereket, tudósokat, művészeket, építészeket. Bethlen hívására német földről bányászok, pénzverőmesterek érkeztek, de letelepedhettek itt a morvaországi anabaptisták, más néven habánok is.

Tudatosan, átgondoltan szervezte meg az ország gazdaságát, oly módon, hogy abból minél nagyobb jövedelmet húzzon a fejedelmi kincstár. Haszná azonban nemcsak a kincstárnak volt, de az egész ország is gyarapodásnak indult. Megélénkült a kereskedelem és vele együtt a pénzforgalom, „áros emberek” jöttek-mentek szerte a fejedelemségben. Bethlen a legnagyobb várakat és uradalmakat megszerezte a kincstár számára (például Huszt, Kóvár, Szamosújvár, Várad, Gyalu, Déva, Gyulafehérvár, Kolozsmonostor, Fogaras, Görgény, Karánsebes, Lugos). Ezekhez sok száz falu, bányák és harmincadhelyek tartoztak, a kincstári bevételek nagy része is innen származott. A fejedelem legnagyobb jövedelemforrásai mégis a kereskedelmi monopóliumok voltak, amelyeket a legjobban eladható árucikkekre vetett ki. Ez azt jelentette, hogy a méz, a viasz, az élő szarvasmarha és a ló, a marhabőr, a gabona, a higany és az egyéb bányakincsek árusítására csak Bethlen megbízottjainak volt joga.

A fejedelmi kincstárát a mezei hadsereg, az erdélyi udvari hadak és a kormányzati személyzet fenntartásának költségei terhelték meg leginkább. Bethlen azonban – aki közismert volt pompakedveléséről – uralkodása második felében rengeteg luxuscikket vásároltatott külszági piacokon, elsősorban Konstantinápolyban, Velencében, de Pozsonyban és Nagyszombatban is. Udvartartása különösen fényűzővé vált második felesége, Brandenburgi Katalin Erdélybe érkezése után.

Hadvezetési és politikai-diplomáciai manőverező képessége akkor bontakozhatott ki teljességében, amikor bekapcsolódott a harmincéves háborúba. Hadjáratai jelentősen emelték Erdély rangját és tekintélyét az európai országok között. Amikor 1619. szeptember 20-án bevonult Kassára, az ott összegyűlt magyar rendek „előjárójuknak és fő gondviselőjüknek”, majd 1620. január 8-án Magyarország fejedelmének, az 1620. június 20-án Besztercebányán megnyílt országgyűlésen pedig királlyá választották. Bethlen azonban sohasem koronáztatta meg magát, s hogy miért nem, azt sokáig nem értették hívei a saját korában, és azután nem értették a későbbi évszázadokban sem. Ő maga így írt erről: „Ha én magamat megkoronáztattam volna, soha énnálam bolondabb, de nyo-

morultabb fejedelem nem lött volna, mert [a Porta] mindjárt az országnak végházeit éntőlem megadatni kívánta volna, melyet ha nem cselekedném, azontúl avval fenyegetne, hogy ellenem támad a német mellé.” Az 1622. január 6-án, a morvaországi Nikolsburgban aláírt békeszerződésben Bethlen lemondott a magyar koronáról, helyett német birodalmi hercegi címet kapott. Haláláig azonban megtarthatta uralma alatt a hét felső-magyarországi vármegyét (Abauj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zemplén), valamint egyebek mellett Munkács, Tokaj és Ecsed uradalmait mint magánbirtokait is. Bár nem végzett komolyabb tanulmányokat, Bethlen tudta, hogy iskolákra, a tudomány művelésére minden országnak nagy szüksége van. Erdélyben nem volt azelőtt felső szintű oktatási intézmény, míg 1622-ben meg nem teremtette a gyulafehérvári Akadémiát. Könyvtárát és nyomdát is felállíttatott, és számos külföldi tudóst igyekezett Erdélybe csábítani. Kifejezetten támogatta az erdélyi diákok peregrinációját, azaz külföldi egyetemjárását.

1625-ben nyerte el György Vilmos brandenburgi választófejedelem húgának kezét. Házassága egyértelműen politikai célokat szolgált; a protestáns országokkal való szövetségét erősítette. Katalin díszes kísérettel, 255 emberrel és 39 kocsival indult útnak Berlinből. Az esküvőt Kassán, 1626. március 2-án tartották, amelyen követekkel képviseltette magát a császár és a szultán, a svéd, a dán, a spanyol és a lengyel király, valamint a bajor herceg és a szomszédos román vajdák.

Életének utolsó éveiben Bethlen folytatta a főváros, Gyulafehérvár kiépítését. A közeli hegyekből vízvezetékét építtetett a városba. Mindezekhez itáliai építőmestereket hívatott, de a fejedelmi építkezések sok székelyföldi és szász mesterembernek is munkát adtak Erdély-szerte. Fogarason, Váradon és Vajdahunyadon is építkezett, de Radnót, Alvinc és Balázsfalva kastélyait is megszépítette. Példáját az erdélyi főurak is követték, akik saját kúriáik, kastélyaik építésében jeleskedtek. 1629 elején Bethlen már betegeskedett, fulladási rohamai voltak, és vesebajjal küszködött. Kemény János visszaemlékezései szerint már halála előtt fél évvel azon igyekezett, hogy az országot, egyházát, feleségét, atyjafiait s jámbor szolgáit minél jobb állapotban hagyja hátra, és végrendeletben gondoskodik rólok. Fejedelmi utódjául feleségét, Katalint jelölte ki, és ehhez a rendek beleegyezését és a Porta jóváhagyását is megszerezte.

A nagy fejedelem halálát a gyönyörű magyar nyelven író Kemény János így örökölte meg: „Talan tyukmony sültni idő alatt meghala ez nagy fejedelem, kihez hasonló magyar Mátyás királytól fogva, és István királyon [Báthory István] kívül nem halhatott, nem is reménlhetni; [...] az magyar nemzetet elhíresítette vala. Ó, vajha reménlhető volna valaha más! Ó vajha, avagy ne született, avagy örökké élt volna!” (*Oborni Teréz*)

800 ÉVE TÖRTÉNT

1213. szeptember 28-án Gertrúd királyné magyar főurak egy csoportja által elkövetett merénylet áldozata lett. IV. Bertold merániai herceg lánya, Gertrúd (latinosan: Gertrudis, németül: Gertrud von Andechs-Meran, 1185–1213) II. András első felesége volt. Öt gyermekük született, köztük a későbbi IV. Béla és Szent Erzsébet. II. András 1205-ben bátyja, Imre király fiának, a gyermek III. Lászlónak halála után került a trónra; egyesek Gertrúd mesterkedésével hozták összefüggésbe a gyermek halálát. II. András felesége hatására népszerűtlen intézkedéseket hozott: a magyar előkelőket háttérbe szorítva fontos tisztségeket és területeket adott külföldi nemeseknek, köztük Gertrúd rokonainak. A királyné ezzel magára vonta a főurak haragját, akik 1213-ban összeesküvést szerveztek ellene. Köztük lehetett Sándor szlavóniai bán, Simon bán és Péter csanádi ispán. Szeptember 28-án Gertrúd Pilisszentkeresztre tartott egy IV. Lipót osztrák herceg tiszteletére rendezendő ünnepségre, amikor az összeesküvők, kihasználva, hogy II. András idegenben háborúzott és a királynét nem kísérte a testőrsége, az erdőben feltartóztatták a kocsját és leszúrták Gertrúdot. A király a pilisi cisztercita kolostorban temettette el (a síremlék maradványait a Magyar Nemzeti Galéria őrzi); fia, IV. Béla később birtokelkobzásokkal bosszulta meg anyja halálát. A merénylet történetét Valkai András írta meg először egy német történeti mű és a *Képes Krónika* (bécsi képes krónika) alapján. Később ez a leírás szolgált alapjául Katona József *Bánk bán* című drámájának és Erkel Ferenc azonos című operájának, melyek a magyar irodalom- és zenetörténet kimagasló alkotásai. (*Lengyel Réka*)

525 ÉVE TÖRTÉNT

1488. március 20-án jelent meg Brűnben Thuróczi János *Chronica Hungarorum* című műve, a magyar korai történetének egyik legértékesebb írásos összefoglalása, a *Budai Krónika* után a második, melyet kinyomtatnak. Thuróczi János (1435 k. – 1489 k.) felvidéki birtokos köznemesi családban született. Kora egyik kiváló jogtudósa volt, az országbírói hivatalban működött. Az 1480-as évek elejétől dolgozott nagy művén, melyben a magyar történelem eseményeit örökítette meg. Krónikája első felét korábbi történeti források felhasználásával készítette el: az adatokat részben itáliai történetírók (például Aeneas Sylvius Piccolomini) munkáiból, részben a *Képes Krónikából* és a *Budai Krónikából* vette át. A II. Károlyról szóló rész egy itáliai verses mű átdolgozása, az I. Lajosról szóló fejezet Küküllői János munkája. Az 1386–1470 közötti időszak történéseit saját kutatásai, eredeti oklevelek, dokumentumok alapján dolgozta fel. A krónika függelékeként közölt mű, Rogerius mester *Carmen miserabile* (Síralmas ének) című munkája, melynek szövegét csak innen ismerjük. Az 1488-ban, Brűnben nyomtatott kötet 168 fólió terjedelmű, hatvanhat fametszetet tartalmaz, melyeket azonban az üresen hagyott inicálékhoz hasonlóan később sem színezték ki. Díszesebb kiállítású az ugyanabban az évben, Augsburgban megjelent másik kiadás, melyben a kiadó Mátyás királynak szóló ajánlása is olvasható. Ennek legtöbb példányában az újrametszett

képek színesek; a királynak egy olyan pergamenkötetet készítettek, melyet aranyfestékkel is díszítettek. Ezt a kiadást politikai okok miatt két változatban jelentették meg: az egyikből kimaradt a királyi címer és az események leírásából Bécs elfoglalása. (*Lengyel Réka*)

475 ÉVE TÖRTÉNT

1538. február 24-én írták alá a váradi békét. Váradon (ma Nagyvárad, Oradea – Románia) Szapolyai (I.) János és Habsburg (I.) Ferdinánd magyar királyok megegyeztek az ország felosztásáról. A Mohács óta folyó küzdelemben egyikük sem tudta a kizárólagos uralmát biztosítani, így a fennálló hatalmi helyzet alapján döntöttek. János megígérte, hogy halála után az országrésze Ferdinándra száll, cserébe családja kárpótlást kap. János a következő évben megházasodott, majd 1540-ban – halála évében – fia született, így a váradi béke érvényét veszítette. E megegyezés foglalta először írásba az ország két részre szakadását, ezért számos későbbi, az Erdélyi Fejedelemség és a Magyar Királyság közötti megállapodásnak szolgált alapjául. (*Oborni Teréz*)

1538-ban kezdte meg működését az egyik legmagasabb magyarországi tanintézmény, a Debreceni Református Kollégium, és 1588-tól ismerjük folyamatosan a beiratkozott tanulók névsorát. 1536-ban Debrecen a református enyingi Török Bálint birtokába került. Neki köszönhető, hogy 1538-ban református vezetés vette át a városi iskolát, melyet ettől kezdve folyamatosan fejlesztettek, hogy a reformáció terjesztésének egyik legfontosabb központja lehessen Magyarországon. Az iskolát hivatalosan az 1704. évi törvényekben nevezték először „kollégium”-nak. A 18. század közepétől közösen irányítják az egyházi és a városi előjárók. A színvonalas oktatás elengedhetetlen feltétele volt a könyvtár megléte. Fenntartásának költségeihez az erdélyi fejedelmek, magyar nemesek, de a városi polgárok is hozzájárultak. Az 1700-as években Svájcból és Angliából is érkezett anyagi támogatás. A korábbi iskolaépület helyén a 17. században nagyobb emeltek, majd amikor ez 1802-ben leégett, 1803 és 1816 között készült el az új épület, melyet a későbbiekben részben átépítettek. A Kollégium fontos történelmi eseményeknek is hely adott: 1849 januárja és májusa között itt ülésezett a magyar országgyűlés; később, amikor a második világháború után Debrecen egy időre fővárosi rangot kapott, 1944 decemberében e falak között alakult meg az ideiglenes nemzetgyűlés. Diákjai nagy része a szegényebb paraszti-polgári rétegből került ki, akiket a legalacsonyabbtól a legmagasabb fokig oktattak. Az itt végzett tanárok, papok, értelmiségiek később tevékenyen részt vettek a műveltség terjesztésében, munkájuk eredményeként iskolák, templomok épültek, magyar nyelvű könyvek jelentek meg. 1797-től a felsőfokú intézmények közül elsőként itt vezették be a magyar nyelvű oktatást. Híres tanára volt a 18. században a külföldön is ismert Hatvani István, a „magyar Faust”. Íróink, költőink közül sokan tanultak a Kollégiumban, köztük Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Móricz Zsigmond. Itt játszódik Móricz *Légy jó mindhalálig* című regénye. (*Lengyel Réka*)

450 ÉVE TÖRTÉNT

450 éves az osztrák jezsuita rendtartomány. Az 1540-ben alapított jezsuita rendből elsőként Juan de Vitoria, a bécsi kollégium rektora lépett magyar földre 1553-ban. Ő segítette Oláh Miklós esztergomi érseket a jezsuiták 1561. évi nagyszombati letelepedésének előkészítésében. Az osztrák provincia **1563-ban** jött létre, és szinte a teljes Habsburg Monarchia területét magába foglalta. A rövid életű nagyszombati később a vágsellyei kollégium megalapítása (1589) követte, ahol olyan jelentős személyiségek tanultak és tevékenykedtek, mint Esterházy Miklós nádor és Pázmány Péter esztergomi érsek. A rend meglepedése és az osztrák rendtartomány alapítása olyan kulturális fellendülést hozott, amely a három részre szakadt Magyar Királyságban is érezte termékeny hatóerejét az építéset, festéset, irodalom, zene, tudomány területén. Az osztrák jezsuita rendtartomány 450 éves jubileumával azt a sokszínű hozzájárulást ünnepeľjük, amellyel a jezsuiták gazdagabba tették a magyar kultúrát is. (*Mihalik Béla Vilmos*)

250 ÉVE TÖRTÉNT

1763-ban Szencen (Pozsony vm.) piarista szerzetesek vezetésével **gazdasági főiskola (Collegium Oeconomicum) alakult**, gazdasági, ipari és pénzügyi szakemberek képzése céljából. Az Esterházy Ferenc kancellár által létrehozott alapítvánnyal ellátott és a Helytartótanács felügyelete alatt álló intézmény növendékeit kamarai és műszaki szolgálatra készítették fel. Az iskolát maga a királynő is támogatta: alapítványt tett húsz diák támogatására. Az itt oktatótt tantárgyak: geometria, építéset, kereskedelmi számtan, könyvvitel, gazdaságtan, fizika, német nyelv és kereskedelmi levelezés. Az intézmény s annak nagy könyvtára 1776-ban légegett, az iskolát ekkor Tatára helyezték át, ahol Studium Cameraticum néven működött, és 1780-ban szűnt meg. (*Gazda István*)

Komáromban 1763. június 28-án keletkezett a Magyarországon valaha kipattant legnagyobb földrengés. A földrengés következtében 63-an meghaltak, 120-nál több volt a sebesült, s a város egyharmada elpusztult. A legnagyobb károk a Duna bal partján keletkeztek. Az ezt követő időszakban – mintegy húszévente – ismét rengések pattantak ki Komárom térségében, de 1850 után az aktivitás csökkent. (*V. Molnár László*)

A tallói kastélyban nyílt meg az **első magyar állami árvaház.** A „királyi árvaház” alapítólevelét Mária Terézia adta ki **1763. július 18-án** Bécsben, miután Esterházy Ferenc főkancellár Tallóson levő kastélyát a hozzátartozó épületekkel örökös alapítványként felajánlotta erre a célra. Az árvaházat 75 fiú és 25 lány részére rendezték be. Az intézménybe eleinte csak a főnemesek és köznemeselek elárult gyermekeit fogadták be, de később elérhetővé vált a szegényebb rétegekből kikérült árvák számára is. 1780-ban az árvaházat áthelyezték Szencre. (*V. Molnár László*)

Egerben 1740-ben kezdte meg működését a katolikus jogi fakultás, vagyis egy akadémiai jogi kar, amelyet 1744-ben bölcséleti karral egészítettek ki. A kétfakultásos akadémiát **1763-ban gróf Eszterházy Károly egri püspök négy karból álló egyetemé kívánta fejleszteni.** Az építkezés meg is indult. Az egyetemi fejlesztési terv részeként 1769-ben nyílt meg Egerben, Markhot Ferenc doktor jóvoltából, a Scola Medicinalis, vagyis az első magyarországi orvosi iskola. Az uralkodó azonban 1769-től kezdve királyi felségjognak nyilvánította a felsőfokú intézmények alapítását, s a nagyszombati mellett egyelőre más egyetem alapítását nem engedélyezte. Ekkor a püspökök által fenntartott felsőbb fokúknak tekinthető intézményeket – köztük az egri főiskolát is – a liceumok közé rangsorolta. (*Fehér Katalin*)

225 ÉVE TÖRTÉNT

A Magyar Museum megindulása (1788. július–augusztus – 1793). Ez volt az első magyar nyelvű, egyben a kor legnépszerűbb folyóirata. Előfizetőinek száma az (akkor jelentős) 600–800 főt is elérte. A német példára születő folyóirat alapja egy írói kör, a Kassai Magyar Társaság összefogása volt, melynek tagjai a kor meghatározó íróalakjai, Batsányi János, Kazinczy Ferenc és Baróti Szabó Dávid. A lap programja a honi nyelv és poézis „csinosítását” tűzte ki. A második számtól Batsányi egyedül szerkesztette a lapot, mivel Kazinczy – Batsányival való koncepcionális vitája miatt – megvált a szerkesztéstől. A lap így elsősorban irodalmi, verseket közlő folyóirat lett. Batsányi előszeretettel foglalkozott politikai kérdésekkel is. A *Magyar Hírmondó* című újság 1793. augusztus 2-i számában Batsányi bejelentette, hogy a kiadást „bizonyos okokra és tekintetekre nézve... egy ideig elhalasztja”. A cenzúra a folyóiratban közölt *A franciaországi változásokra* című verse miatt elítélte, s így a magyar sajtótörténet e fontos orgánuma a cenzúra szigora miatt szűnt meg. Összesen 8 füzete jelent meg. (*Ujváry Anna*)

Kempelen Farkas 1788. július 17-én két találmányt jelentett be az általa tűzgépnek, illetve reakciós (gőz)gépnek nevezett berendezésekre. Az első egy cilinderrrel és dugattyúráddal volt ellátva, s kiáltéppen olyan környéken volt érdemes alkalmazni, ahol a régi típusú gépekkel történő tüzelés már nem volt költséghatékony. A másik gép egy horizontálisan vagy vertikálisan járó cilinderről (hengerből) állt, amelyet pusztán a gőz kiáramlása, azaz a reakció hajtott, ez tehát egy ún. reakciós gőzgép volt. (*A. Szála Erzsébet*)

200 ÉVE TÖRTÉNT

Fazola Frigyes (1774–1849) vezetésével felépült az újmassai vasolvasztó. Hazánkban Mária Terézia uralkodása idején, 1770–1772-ben Fazola (Fassola) Henrik (1730. k. – 1779) wüzburgi származású lakatosmester Ómassán hívta életre az akkor korszerűnek számító vasolvasztót. Később már kevesnek bizonyult az üzem kapacitása, és gyakoriak voltak az olvasztó műszaki problémái is. Ekkor újabb olvasztó

építése vált szükségessé, színhelyéül Újmassát választották. Az újmassai kohó építését már Fazola fia, Frigyes irányította: a kohó építését 1804-ben kezdték el, és 1813-ra készült el. Az Ómassán lévő kohót ekkor végleg leállították. 1870-ben új nagyolvasztó épült, de már Diósgyőrben. (A. Szála Erzsébet)

175 ÉVE TÖRTÉNT

1838. március 13. és 18. között zajlott le a pest-budai nagyárvíz. 1838 telén a szokatlanul hideg tél és a sok csapadék következtében a Duna a folyó egész magyarországi szakaszán beállt. Március elején Bécsnél, majd Pozsonynál megkezdődött az olvadás. A sekély medrű, zátonyokkal és szigetekkel teli Dunán a víztömeg nem talált megfelelő utat. A kisorozsi, illetve vaci jégtorlasz mögött összegyűlt víz március 13-án szabadult el és zúdult Pest városára. A hevenyészve épített gátak még aznap este átszakadtak, a jeges víz több irányból öntötte el a várost. Amikor március 18-án az ár elvonult, a város 4200 háza közül 2200 összeomlott, 438 ember vízbe fulladt. A hatóságok nem készültek fel a katasztrófára. A mentésben, beteggyárból felkelve, napokon át kiemelkedő szerepet játszott Wesselényi Miklós báró, a reformkor neves politikusa. (Hermann Róbert)

1838-ban Sina György szerződést kötött Pest tanácsával a Lánchíd építésére és a munkálatokhoz szükséges kisajátításokra. Széchenyi István 1832. február 10-én alakította meg a Pestet Budával összekötő állandó híd létrehozására a Hídegyletet. A híd építését az 1836. évi XXVI. törvénycikk rendelte el. A törvényhozás Országos Küldöttséget választott a híd ügyeinek intézésére, amelynek elnöke Széchenyi lett. Széchenyi felkérte Sina György bankárt, hogy vegye kézbe az építkezés pénzügyeinek intézését. Később a vállalkozáshoz a Wodianer Sámuel és Fia bankház is társult. A szerződés a Sina által alapított Lánchíd Részvénytársaságot felhatalmazta a híd megépítésére, egyben kimondta, hogy a részvénytársaságnak két mederpillérű lánchídat kell építenie. A részvénytársaság ennek alapján szerződött Pest város tanácsával az építkezéshez szükséges területek kisajátítására és az építkezésre. (Hermann Róbert)

1838-ban megalakul Pesten a mai Veres Pálné utcában a Tökölyanum, a görögkeleti szerb alapítványi nevelőintézet. Alapítója Tököly-Popovics Száva aradi földbirtokos volt. A hatalmas, Gönczy Lajos szobrász szép reliefjeivel díszített, azóta is fennálló épületet Fellner Sándor tervezte. Az épület ma Pest belvárosának értékes szerb műemléke. (Fehér Katalin)

Vidats István 1838-ban készítette el országos hírnevet szerző ekéjének első változatát. A hoheneimi ekéből kiindulva szerkesztette meg ekéjét. Az ún. Vidats-ek a fordítás gyorsasága, a porhanyítás és a kezelhetőség szempontjából felvette a versenyt a legjobb külföldi gyártmányokkal. Ugyanakkor kevesebb vonóerőt igényelt, szerkezetének javíthatósága és a felszántott terület felszíne is megfelelőbb volt. A Vidats-ek sikerét bizonyítja, hogy még a század-

fordulón is gyártották, szabályozható taligával, különféle elnevezésekkel. (Estók János)

150 ÉVE TÖRTÉNT

A Hon megjelenése 1863. január 1-jén. A gazdasági-politikai napilap a Határozati Párt tőkésével a párt közlönyeként indult, és hamar mintegy 3000-es előfizető tábora lett. Alapító szerkesztőnek a Magyar Sajtóból elcsábított Jókai Mórt nyerték meg. A lapkiadási kérelemben fő feladatként a „hazai köz- és nemzetgazdaságot” előmozdítására hivatkoztak. Kezdetben a passzív rezisztencia elvét vallva tartózkodtak a napi politikai események kommentálásától, és főleg közgazdasági témákról írtak. A lap – bár nem Deák érveit hangoztatta – szerepet játszott a „kiegyenlítés”, azaz a kiegyezés előkészítésében, és 1867-től, mikor a Balközép Párt újságja lett, reggeli és esti kiadást is megjelentetett. 1875-ben a pártfűzión során Tisza Kálmán mellé állt, és 1882-es megszűnéséig (pontosabban ekkor az Ellenőrrel egyesült és Nemzet címmel jelent meg) a Szabadelvű Párt politikai tényezőnek számított, legelkötelezettebb orgánuma volt. Legfőbb munkatársai Csernátóny Lajos, Ivánka Imre, Kubinyi Lajos, P. Szathmáry Károly, Hegedűs Sándor, György Aladár, Mocsáry Lajos, Törzs Kálmán voltak; törzshelyük a Kammon kávéház. Tárcarovatában számos elsőrangú regényt közöltek. (Császtvay Tünde)

1863. október 25-én ünnepélyes körülmények között, a királyi helytartó Pálffy Mór gróf jelenlétében felavatták a Cathry Szaléz mérnök-vállalkozó által épített Sió-zsilipet, amely először tette lehetővé a Balaton vízszintjének szabályozását. A zsilip 13,3 méter széles, egyszerű faszerkezet volt, hét nyílással. Minden nyílásnak kettős, egy felső és alsó részből álló, láncsal mozogatható rekesztő táblája volt. A Sió-zsilip üzembe helyezésével megszűnt a Balaton természetes vízjárása, és mesterségesen szabályozott vízállású tó lett belőle. (Fejér László)

Feszli Frigyes 1863-ban kapott megbízást a kőbányai Dreher-gyár épületeinek a tervezésére. A schwechati (Ausztria) központú Dreher sörgyár terjeszkedni kezdett a Habsburg Birodalom országaiban: először Csehországban, majd Triesztben és 1862-ben Magyarországon vásároltak sörfőzdét. Idővel a Dreher-vállalatok kőbányai gyáranak irányítását ifjabb Anton Dreher fia, a Magyarországra települt Jenő kapta meg. A kőbányai Dreher-gyár már az első világháború előtt évi egymillió hektoliter sör előállítására volt képes. Főismerték a malátatermelésben rejlő üzleti lehetőséget is: a sörárpát tisztítva és malátának földolgozva Európa nagy sörgyártó országai- ba, például Ausztriába, Németországba és a tengerentúli országokba is (az Amerikai Egyesült Államokba, Ausztráliába) jelentős mennyiségben szállították. (Estók János)

1863-ban megkezdte munkáját Pesten a Markusovszky Lajos alapította Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat elnevezésű könyvkiadó, amely

1948-ig állt fenn mint az ország legnagyobb orvosi könyvkiadója. Ez alatt az idő alatt közel 200 nagy orvostudományi és orvostörténeti művet adtak ki, közte Semmelweis összegyűjtött műveit németül és magyarul is, valamint Magyar-Kossa Gyula négykötetes magyar orvostörténetét és Szumowskinak az egyetemes medicina történetéről írt, eredetileg lengyel nyelvű munkáját. Lényegében minden akkori magyar nyelvű orvosi alapmű, egyetemi kézikönyv ebben a könyvsorozatban jelent meg. (*Gazda István*)

1863-ban Schmidthauer Antal komáromi gyógyszerész megkezdte az – előző évben Nagyigmánd község közlegelőjén általa felfedezett – „**Igmándi**” keserűvíz palackozását. Az *Igmándi* néven híressé vált igen jó minőségű magnézium-szulfátos gyógyvíz kitermelése és palackozása az 1980-as évek végén – a környezet szennyező hatása következtében – megszűnt. (*Fejér László*)

1863-ban fejeződött be az újpesti kikötő 1858-ban megkezdett építkezése, és az Újpest és a Népliget közötti Duna-ágban létesült kikötőt átadták a forgalomnak. Építésének elsőrendű célja az volt, hogy a Duna zajlása idején a vízi járművek itt téli menedéket találjanak. Bejárójánál található az angyalföldi hajógyár javítóműhelye is. (*Fejér László*)

125 ÉVE TÖRTÉNT

1888-ban megalakult a Magyar Testgyakorlók Köre (MTK). Egy engedély nélkül megrendezett atlétikai verseny eredményeképpen az NTE kötelékéből kivált ifjak 1888. november 16-án Szekrényessy Kálmán távúszó bajnok lakásán új egyesületet alapítottak, amelynek több sportág meghonosítása, bajnokságok rendezése, a nők sportjának támogatása fűződik a nevéhez. Magyarország egyik legsikeresebb sportegyesületeként, versenyzői 24 olimpiai bajnoki cím, megszámlálhatatlan világ- és Európa-bajnoki cím és érmes helyezés bírókai. Vezetői közül kiemelkedik Brüll Alfréd. A három legsikeresebb szakosztály az asztalitenisz, a labdarúgó és a sakk volt. Stadionja a Hungária körúton található és az Aranycsapat legendás játékosának, Hidegkuti Nándornak a nevét viseli. (*Szabó Lajos*)

1888-ban Lów Immanuel felavatta az esztergomi zsinagógát. Esztergomban már az Árpád-kortól jelentős, zsinagógát fenntartó zsidó közösség élt. A reformkorban növekedett ismét az itt élő zsidók száma, akik 1858-ban a mai zsinagóga helyén emeltek imaházat. 1888-ban Weisz Ignác esztergomi és Lów Immanuel szegedi főrabbi avatták föl az új zsinagógát, amely Baumhorn Lipót tervei alapján késő romantikus-mór stílusban épült. Miután az esztergomi zsidóság nagy részét elhurcolták és az épület is bombatalálatot kapott, 1945 után már nem szolgált eredeti rendeltetésének. Jelenleg az önkormányzat tulajdona, kulturális rendezvényeknek és konferenciáknak ad otthont. (*Ujváry Gábor*)

100 ÉVE TÖRTÉNT

1913. június 21-én jött létre az Országos Testnevelési Tanács (OTT), amely több mint tízéves, politikai küzdelmekkel tarkított folyamat végén kezdte meg működését. Mint az első, a sport területén működő állami szerv, a VKM véleményező és tanácsadó szervezet, az iskolai testnevelés szakfelügyeletét, illetve a társadalmi sportegyesületek gazdasági, politikai törekvéseinek összehangolását kapta feladatul. Javaslatai alapján ítélték oda a vele egyidejűleg létrejött Testnevelési Alap forrásait. (*Szabó Lajos*)

Hevesy György és Friedrich Paneth Bécsben 1913-ban kidolgozták a radioaktív indikáció módszerét. Ezen alapul az izotópok mindenfajta tudományos és gyakorlati alkalmazása. Hevesy ezért kapta meg az 1943-as év kémiai Nobel-díját. (*Sipka László*)

1913-ban kezdődött meg Győrben, a Magyar Wagon és Gépgyárban a Praga típusú személy- és tehergépkocsik gyártása. Az itt készült autók e típusok esetében **kapták először** a (ma is használt) **Rába márkanév**et. (*Sipka László*)

A magyar pszichoanalitikai iskola legfőbb szervezője az a Ferenci Sándor (1873–1933) volt. 1908-ban találkozott Freuddal, és szoros barátság szövődött közöttük. Kapcsolatuk adott indítást Ferencinek ahhoz, hogy 1910-ben megalapítsa a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületet, majd 1913-ban a **Magyar Pszichoanalitikus Egyesület**et. Ettől fogva Bécs után Budapest lett az egyik legnagyobb pszichoanalitikus szellemi és terápiás központ, amelynek művelői sajátos analitikus szemléletüknek köszönhetően Budapesti Iskola néven önálló iskolát alkottak. A háborút követően, az ellenséges politikai légkör hatására, a nagy múltú Magyar Pszichoanalitikus Egyesület feloszlani kényszerült. 1989-től ismét újra önálló tagegyesületté válhattak. (*Fehér Katalin*)

A Wolf Emil és Kereszty György vegyészmérnökök által 1910-ben alapított **ALKA Vegyészeti Gyár 1913-ban vette fel** a kinin szóból kialakított „**Chinois**” nevet. Az első világháború után a gyár termékei teret nyertek a balkáni és a közel-keleti piacokon, s leányvállalatot létesítettek Ausztriában és Jugoszláviában is. Ipari méretekben valósították meg a papaverin teljes szintézisét (1932). Kísérleteik eredményeként született meg a világ egyik első szulfonamid-készítménye. Az 1930-as években jelentős teret nyertek termékeik a francia és a mexikói piacokon is. Az 1940-es évek végétől a gyár a hazai penicillin-előállítás egyik központja lett. 1948-ban átalamosították. (*Petrovics Alice*)

A fővárosi gázművek első vezérigazgatója, Heltai Ferenc javasolta egy **új budapesti légszeszgyár** építését. A tervek kidolgozását a zürichi városi gázzgyár igazgatójára, Albert Weissre bízta. A már működő budapesti légszeszgyárak addigra elérték teljesítőké-

ességük határát. Az építkezés 1911-ben kezdődött, a gyárat – a hozzátartozó tisztviselői és munkáslakóteleppel, valamint a kiszolgáló épületekkel együtt – **1913. október 18-án adták át Óbudán**, s azonnal megkezdték a városi gázzolgáltatást. A maga idejében az óbudai a legkorszerűbb gázgyárak egyike volt. Napi 250 ezer m³ termelésre kalibrálták, területén tíz kilométernyi vágány kanyargott, amelyet a budai körvasútra kapcsoltak. A telep a békeidők utolsó nagy fővárosi beruházása volt. A gyár 1984-ben, a földgázra való átállással veszítette el funkcióját. (*Láng Veronika*)

1913. október 10. és 31. között valósult meg az első magyar Adria-kutató expedíció a Magyar Adria Egyesület szervezésében. A Magyar Adria Egyesületet 1910-ben alapította Gondá Béla, ennek keretében szervezték meg az Adria-kutató Bizottságot, Kövesligethy Radó vezetésével. A Bizottság titkára Leidenfrost Gyula lett. Utóbbi vezetésével – Réthly Antal meteorológus, Koch Nándor hidrológus, Kormos Tivadar és Szilber József geológusok, Hankó Béla, Soós Lajos biológusok közreműködésével – az expedíció rossz időjárási viszonyok között 2230 km-es utat tett meg. A kutatók 45 főponton és 17 egyéb ponton 6332 meteorológiai és hidrográfiai mérést végeztek, emellett vizsgálták a felszíni és mélységi vizek állat- és növényvilágát. (*Láng Veronika*)

75 ÉVE TÖRTÉNT

1938 Székesfehérvár ünnepi éve – a Szent István halálának 975. évfordulójához kötődő ünnepsorozat előkészületei 1932-re nyúlnak vissza. Az ezt követő években jelentős fejlesztések indultak meg, melyek az egykori koronázó templom feltárásában, a Szent István-mauzóleum kialakításában, középítkezésekben, parkosításokban, bérházépítkezésekben, közúti szobrok állításában nyilvánultak meg. Az új Városháza kialakításához és a Szent István-mauzóleumhoz kapcsolódóan Aba-Novák Vilmosnak több seccója készült el. Az ünnepi év kiemelkedő eseménye volt a székesfehérvári országgyűlés, ekkor nyilvánították nemzeti ünnepé augusztus 20-át, Szent István napját (1938. XXXIII. tc.). (*Csurugai Horváth József*)

Magyarországon – a világon elsőként, egy egész országra kiterjedően – **kötelezően bevezették a différia elleni aktív védőoltást 1938-ban**. (*Sipka László*)

Nemes Tihamér mérnök egy alapjaiban új és irányító mutató rendszert dolgozott ki **1938-ban a színes távolbalátásra**. A rendszerrel az adó- és vevőoldalon a három alapszint szinkronikusan váltakozva szűrte. A színszűrés váltakozása nem mechanikus, hanem villamos úton, ún. Kerr-cellával történt. Szabadalma a színes televíziózás megvalósításának egyik alapja lett. (*Gazda István*)

A Philips budapesti leányvállalatánál dolgozó **Frank Gábor** mérnök **1938-ban** szabadalmi bejelentést tett „Eljárás és berendezés testkeresztmetszeteknek rönt-

gensugarakkal való leképezésére” címmel, amelyben **leírta egy mai CT (computer tomograph) képalakításának elvét**. Ez ennek az elgondolásnak legelső ismert megfogalmazása. Digitális eszközök (számítógép) hiányában a megvalósításhoz a feltaláló analóg eszközöket és megoldásokat javasolt. A németországi szabadalmi bejelentést a Philips ottani vállalata tette 1938. június 28-án. A dokumentumot 1985-ben találták meg a cég archívumában. (*Sipka László*)

Somogyi Mihály, a budapesti Műegyetemen végzett és itt doktori fokozatot szerzett vegyész-mérnök, biokémikus 1922-től az USA-ban élt. Több mint harminc évig a St. Louis-i Jewish Hospital fő biokémikusa volt. Részt vett a cukorbetegség akkori kezdeti inzulinos kezelésének kidolgozásában. Ennek során figyelte meg és mondta el, illetve írta le – először 1938-ban, majd később is, különféle formában – azt a tapasztalatát, hogy inzulin-túladagolásnál az éjszaka alacsony vércukorszint reggel magasra ugorhat. Ezt a jelenséget, amelynek figyelembevételével alapvetően módosítani kellett a vércukor-beállítás módszereit (lényegesen csökkentve a felhasznált inzulin mennyiségét), napjainkig **Somogyi-effektusként tartja számon a cukorbetegséggel foglalkozó szaktudomány**. (*Sipka László*)

Győrben **1938-ban** megkezdték a **Rába-Botond** elnevezésű, Winkler Dezső tervezte, 1,5 tonnás, 3 terepelyes, négykerék-meghajtású, igen korszerű terepjáró sorozatgyártását. A típusból – két változatban – összesen mintegy 3300 darab készült (Győrben és Budapesten, a MÁVAG gyárban). A győri gyár és az ott dolgozó emberek életében, megmentésében (a világháború alatt és után) meghatározó szerepet játszott Pattantyús Ábrahám Imre, aki 1941–1949 között a vállalat igazgatója, majd a miskolci egyetem oktatója volt. (*Sipka László*)

1938. november 2. az első bécsi döntés. A sikertelen, komáromi magyar–szlovák tárgyalások után Ribbentrop német és Ciano olasz külügyminiszter döntőbíráskodásával Bécsben, a Felső-Belvedere palotában hirdették ki, a magyar revíziós törekvések első sikereként, egyben a külpolitika kényszerpályára kerülésének biztos jeleként. A lényegében etnikai alapú határvonal a mai Kárpátalja déli részeivel együtt 11 927 km² (majd kiigazításokkal 12 012 km²) Trianonban elcsatolt területet juttatott vissza Magyarországnak, 869 ezer fős lakossággal, amelynek 86,5%-a volt magyar anyanyelvű. 1944–1945-ig így újra magyar fennhatóság alá került olyan városok, mint például Ungvár, Munkács, Beregszász, Kassa, Rozsnyó, Rimaszombat, Érsekújvár, Komárom, Léva és Losonc. (*Ujváry Gábor*)

50 ÉVE TÖRTÉNT

1963: a Kádár-rendszer konszolidációja. A Kádár-kormányzat külpolitikai mozgásterét az 1956-os forradalom leverése után kizárólag a szovjet érdekszféra országaira, Kínára és részben Jugoszláviára, majd 1957 őszétől a „fejlődő országokra” korlátozódott.

Az ENSZ közgyűlésén állandó téma volt a „magyar kérdés”, ami a rendszer el nem ismerésével volt azonos. Magyarországon 1960-ban a hat évnél rövidebb szabadságvesztésre ítélték amnesztiájára, az internálások megszüntetésére és az utazási korlátozások szerény enyhítésére került sor. 1962 novemberében Kádár János bejelentette, hogy a kormány kész a magyar–amerikai viszony rendezésére, illetve azt, hogy a politikai elítéltek 95%-át már elbocsátották, és e téren további lépések várhatóak. 1962 decemberében így a „magyar kérdés” lekerült a világszervezet napirendjéről, aminek következtében a magyar Elnöki Tanács 1963 márciusában – a fegyveres felkelők és a gyilkossággal vádoltak kivételével – általános közkegyelmet hirdetett a politikai elítélteknek. Az ENSZ mandátumvizsgáló bizottsága ezután fogadta el a magyar küldöttség megbízólevelét, aminek egyik fontos következménye a Kádár-rendszer nemzetközi és hazai konszolidációja, a „gulyáskommunizmus” vezető gazdasági fejlődés megindulása lett. *(Ujváry Gábor)*

Wigner Jenő 1963-ban fizikai Nobel-díjat kapott az atommagok és az elemi részecskék elméletének fejlesztéséért, elsősorban az alapvető szimmetriaelvek felismeréséért. *(Sipka László)*

Pusztai Ferenc, a Magyar Optikai Művek (MOM) geodéziai főkonstruktor **Kossuth-díjat kapott 1963-ban** műszerfejlesztő munkásságáért, különösen a **pörgettyűs teodolit-családjáért**. (Feltaláló- és munkatársai Tarcsafalvi András, Hollai Kornél, Kisfalusi Gábor és mások.) Ezeket az eszközöket mind a polgári életben, mind a haditechnikában alkalmazták. A giroteodolitok különféle típusaiból, összességében több ezer darabot gyártottak – e termékcsoport világmértékben legnagyobb szállítója a MOM volt (például a GT-12 típust még az 1990-es évek elején Dél-Afrikába is szállították). Időszerű lenne feltámasztanunk egykor virágzó műszeriparunkat! *(Sipka László)*

A MOGÜRT (Gépjármű Külkereskedelmi Vállalat) Nyugat-Afrikába szervezett próbatúrákat két Ikarus autóbusszal és két Csepel 344 típusú teherautóval 1963-ban. Az expedíció a szenegáli Dakarból indult és nyolc országon áthaladva – Szenegál, Mali,

Felső-Volta (Burkina Faso), Niger Köztársaság, Dahomey (Benin), Nigéria, Togo és Ghána –, hat hónap múlva érkezett meg végcéljához, a ghánai Accrába. Összesen 20 000 km-t tettek meg, sokszor olyan vidéken, sivatagon keresztül, ahol autóbusszt még nem is láttak az ott élő emberek. A próbatúra, a műszaki tapasztalatok mellett, üzleti kapcsolatot is eredményezett három országgal (Szenegál, Nigéria, Ghána). Az utat Körmendy Ágoston, a MOGÜRT főmérnöke szervezte és vezette. *(Sipka László)*

Vértess László régész 1963-ban Vértesszőlősen rábukkant az előembernek az ősi karsztforrások által évszázadezrek alatt lerakott mésztufarétegeibe ágyazott, közel félmillió éves településének nyomaira. Két év múlva ugyanitt sikerült kiásnia a Sinanthropusszal egyidős vértesszőlősi előember tarkócsontmaradványát, végül egy páratlan tudományos értékű lábnyomos felületet tárt fel. Itt látta beteljesülni – az eszközkészlet és a településviszonyok tanulmányozása révén – a szárazmokat kigondoló és készítő ősember igazi megismerésének lehetőségét. Megállapította, hogy „a vértesszőlősi ősember, a Homo (erectus seu sapiens) paleohungaricus már nemcsak elejtette, hanem a maga kezdetleges módján eszközökkel darabolta fel az állatot, ismerte és zsíros csontdarabokkal őrizte, táplálta is a tüzet.” Sikerült elérnie, hogy a vértesszőlősi Őstelepet, az előember feltárt telepét, konzerválva, védett területként bemutathatóvá tették. *(V. Molnár László)*

1963. november 12-én Bécsben felavatták a Collegium Hungaricum új épületét. Az 1760 és 1918 között a magyar királyi nemesi udvari testőrség otthonául szolgáló bécsi Testőr- vagy Trautson-palotába 1920-ban költözött a Bécsi Magyar Történeti Intézet, majd 1924-ben itt alapították a klebelsbergi kultúrpolitika eredményeként a Collegium Hungaricumot (CH). 1948-ban a Történeti Intézet megszüntette működését, a CH azonban jogilag tovább működött. A mind elhanyagoltabb állapotba került épület hosszas viták utáni, bűnös módon történt eladására végül 1961-ben került sor (jelenleg az osztrák igazságügyi minisztérium székhelye). Kiváltására építették föl 1963-ra a Hollandstrasse 4. szám alatt a magyar kultúra bécsi közvetítésére a CH új otthonát (1999-ben átalakították). *(Ujváry Gábor)*

Kitekintés

BULGÁRIA

100 éve született Ljubomir Georgiev ILIEV (1913–2000) bolgár matematikus. Maradandót alkotott a matematikai statisztika, a matematikai modellezés, az optimalizálás és a valószínűség-számítás területén is. Nagy figyelemmel fordult a számítástechnika felé. Ő vezette azt a csoportot, amely megalkotta az első bolgár számítógépet. Haláláig az MTA Matematikai Tudományok Osztályának tiszteleti tagja volt.

CSEHORSZÁG

1150 éve, 863-ban érkezett Cirill és Metód a morva fejedelem udvarába. A két szláv nyelven jól beszélő szerzetes Rasztyiszláv fejedelem kérésére III. Mihály bizánci császár küldte a tértitútra. Megalkották a szláv (glagolita) ábécét, bevezették a szláv nyelvű liturgiát, iskolát alapítottak és szláv nyelvre fordított vallásos írásokat terjesztettek.

100 éve született Otto WICHTERLE (1913–1998) cseh kémikus, feltaláló. Munkatársaival egy addig nem ismert szintetikus anyagot találtak fel Prágában, amely a lágy, könnyen viselhető kontaktlencse alapanyagául szolgálhatott. Az első valóban használható kontaktlencsét 1964-ben állították elő.

DÁNIA

200 éve született Søren Aabye KIERKEGAARD (1813–1855) dán filozófus, író, teológus, az egzisztencializmus filozófiai irányzatának megalapozója. Jóval halálát követően, a századforduló után lett sokak által olvasott filozófus. Főbb műveiből: *Vagy-vagy* (1843), *A szorongás fogalma* (1843), *A halálos betegség* (1849), *Önvizsgálat* (1851). Munkássága hatással volt például Kafka, Sartre és Camus írásaira, Heidegger és Wittgenstein gondolkodására.

100 éve publikálta elméletét Niels BOHR (1885–1962) dán fizikus az atomok szerkezetéről (Bohrmodell). Max Planck és Albert Einstein nyomán elsőként alkalmazta a kvantummechanikát az atom- és molekulaszervezet problémáira. Az általa vezetett koppenhágai Elméleti Fizikai Intézet az atomfizika és a kvantumelmélet – az elméleti fizika – nemzetközi központja lett. Atomelméletét fizikai Nobel-díjjal ismerték el 1922-ben.

FRANCIAORSZÁG

300 éve született Denis DIDEROT (1713–1784) francia író, filozófus, a felvilágosodás nagy hatású képviselője. Szerkesztőként d'Alambert-rel meghatározó szerepe volt az európai racionális gondolkodásra döntő hatást gyakorló *Enciklopédia* megalkotásában. Írt drámákat és epikai műveket. Esztétaként is maradandót alkotott.

100 éve született Albert CAMUS (1913–1960) francia író, moralista. Regényeiben, drámáiban az ember helyét, cselekvési lehetőségeinek terét keresi sokszor ironikus, rezignáns látásmóddal. Gyakori témája a 20. századi ember kiábrándultsága, elidegenedése, nihilizmusa. 1957-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. Legtöbbet olvasott regényei közé tartozik a *Közöny* (1942) és *A pestis* (1947).

100 éve született Aimé CÉSAIRE (1913–2008) francia költő, esszé- és drámaíró. Az 1934-ben alapított „négritude” (feketebőrűség) elnevezésű irodalmi-politikai mozgalom névadója és egyik alapítója. A Francia Antillákon (Martinique) született és Párizsban diplomát szerzett költő politikailag is aktív volt: részt vett a gyarmatosítás és a fajgyűlölet elleni megmozdulásokban. Az 1956-os magyar forradalom leveréséig tagja volt a francia kommunista pártnak. Azt hirdette, hogy meg kell őrizni, és fel kell mutatni a feketék ősi, saját kultúráját, ezért utasította el a színes bőrűeknek a francia kultúrához való asszimilációját. Munkássága irányt mutatott az afrikai népek önrendelkezéséért harcolóknak.

GÖRÖGORSZÁG

150 éve született Konsztantinosz Petrosz KAVAFISZ (1863–1933) görög költő. Az egyiptomi Alexandriában született Kavafisz jómódú, művelt, kozmopolita gondolkodású családból származott. Egy ideig Liverpoolban, majd Konstantinápolyban élt. Élete legnagyobb részét szülővárosában töltötte, Alexandriában is halt meg. Hivatalként dolgozott, mellette újságírással foglalkozott és verseket írt. Költeményei gyakran sötét hangulátvilágúak, dekadens életérzést árasztanak. Sokszor a hétköznapi nyelv szöfordulatait emelte lírájába. Költeményeiből magyarul 2006-ban jelent meg válogatás *Alexandria örök* címmel.

HORVÁTORSZÁG

450 éve halt meg Andrea MELDOLLA (Andrea Schiavone / Andrija Medulić) (1522 [?] – 1563) olasz (dalmát) származású velencei festő, rézkarcoló. A dalmáciai Zarámban született Meldolla művészetére Veronese, Tiziano és Parmigianino volt hatással. A táj újfajta ábrázolásának – az ember és az őt körülölelő természet harmóniája láttatásának – reneszánsz mestere, a manierizmus egyik előfutára.

150 éve született Katalina Milka TRNINA (1863–1941) horvát szoprán operaénekesnő. Őt tartják a legnagyobb horvát operaénekesnőnek, aki nemzetközileg is kimagasló teljesítményt nyújtott. A müncheni opera szerződöttette. Megfordult Európa és az Amerikai Egyesült Államok neves operaszínpadain. Énekel Verdi és Puccini zenedrámáiban, de Wagner operáiban – a *Lohengrin*ben, a *Trisztán és Izolda*ban vagy a *Parsifal*ban – alkotott kimagaslót. Bayreuthban is énekel 1899-ben.

LENGYELORSZÁG

100 éve született Witold LUTOSŁAWSKI (1913–1994) lengyel zeneszerző, a 20. század második felében a kortárs zene egyik megújítója. A varsói egyetemen matematikát hallgatott, majd elvégezte a varsói konzervatóriumot. Főként nagyzenekari művei ismertek, de komponált zongoradarabokat és kórusműveket is. Műveibe gyakran illesztett lengyel népdalokból származó motívumokat. Pályája első szakaszában a hagyományos formákat követte, később véletlenül alapuló hangzásokat épített zenedarabjaiba. Sajátos zenei világot teremtett. Bartók Béla emlékének egy dodekafon művet szentelt.

LETTORSZÁG

150 éve született Rüdöls BLAUMANIS (1863–1908) író, újságíró, a lett irodalom kiemelkedő alakja. Műveiben a társadalmi problémák, különösen a falusi élet, a parasztság gondjai fogalmazódnak meg. Írásaiban realiztikusan ábrázolja a paraszti világot. Leginkább az elbeszélés műfaját kedvelte. Drámáiban az emberi lét alapvető kérdéseivel foglalkozik. Darabjait napjainkban is színpadra állítják. Magyarul *Tavasszi fagy* címmel jelent meg kötete 1956-ban.

150 éve született Jāzeps VĪTOLS (1863–1948) lett zeneszerző, karmester, zongorista, zenekritikus. A szentpétervári konzervatóriumban tanult, majd több mint harminc évig tanított ott. Tanítványai közé tartozott Prokofjev is. 1919-ben megalapította a lett konzervatóriumot.

150 éve született Pauls VALDENS (Paul Walden) (1863–1957) kémikus. Az akkor Oroszországhoz tartozó Lettországbán született, majd a bolsevik forradalom után Németországba vándorolt ki. A rostoczi és a tübingeni egyetemen dolgozott. Több felfedezés fűződik a nevéhez, például a nem vizes oldatok vezetőképesége és viszkozitása közötti összefüggés leírása, az ún. Walden-szabály.

LITVÁNIA

100 éve született Meilė LUKŠIENĖ (1913–2009) litván társadalomtudós. Számos pedagógiai tárgyú könyv szerzője, társszerzője. A vilniusi egyetem litván irodalmi tanszékének vezetője. Az 1988-ban zászlót bontott litván függetlenségi reformmozgalom (Sajudis) egyik alapító tagja. Többek között az ő nevéhez fűződik az állami oktatás reformja. 2004-ben az UNESCO Comenius-éremmel tüntette ki.

OLASZORSZÁG

200 éve született Giuseppe VERDI (1813–1901) olasz zeneszerző, az opera műfajának – Richard Wagnerrel – 19. századi megújítója. Verdi egyben az olasz nemzeti egység megteremtésének szimbolikus személyisége, rajongva tisztelt alakja. Munkásságának középső szakaszában született operái közül a *Rigoletto*, *A trubadúr* és a *Traviata* átütő sikert aratott. Már nemzetközi elismerést szerzett zeneszerző volt, amikor bemutatták *Don Carlos*, *Aida* és *Otello* című zenedrámáját. Az 1850–1860-as években Magyarországon is Verdi volt a legnépszerűbb zeneszerző.

OROSZORSZÁG

150 éve született Konsztantyin Szergejevics SZTANYISZLAVSZKIJ (1863–1938) orosz színész, rendező, színházteoretikus. 1898-ban Vlagyimir Nyemirovics-Dancsenkóval megalapította a moszkvai Művész Színházat, ahol nagy sikerrel viték színre többek között Csehov és Gorkij műveit. Itt Sztanyiszlavszkij szabadon kísérletezhetett. 1919-ben színészképző stúdiót is létrehozott. Színházrendezői és a színészmesterséggel kapcsolatos tapasztalatait több könyvben foglalta össze. Módszerével iskolát teremtett, és művészetével, színházi nézetével az európai színjátszás egészére hatott.

OROSZORSZÁG ÉS UKRAJNA

150 éve született Vlagyimir Ivanovics VERDAN-SZKIJ (1863–1945) orosz mineralógus, geokémikus, a biogeokémia egyik megteremtője. Számos úttörő kutatás és felismerés kapcsolódik a nevéhez, például az elemek és izotópok kéregbeli vándorlásának vagy a radioaktivitásnak hőenergia-forrásként való vizsgálata. Kutatta a Föld légkörét, és ő határozta meg először a bioszféra fogalmát. Tőle származik a nooszféra koncepciója.

NÉMETORSZÁG

200 éve született Richard WAGNER (1813–1883) német zeneszerző, az opera műfajának – Giuseppe Verdivel – 19. századi megújítója. Sokféle zenei műfajban alkotott, de operái tették világszerte ismertté a nevét. Különléne német városokban karmesterként dolgozott. Megfordult Párizsban is. Életének döntő fordulatához akkor érkezett, amikor II. Lajos bajor király Münchenbe hívta. Kívánságára 1876-ra épült föl a bayreuthi operaház. Itt mutatták be *A Nibelung gyűrűje* című négy műből álló operasorozatot (*A Rajna kincse*, *A walkür*, *Siegfried*, *Az istenek alkonya*). Wagner Liszt Ferencben barátja, és Liszt lányában igazi társra talált. Magyarországon a Nemzeti Színházban mutatták be *Lohengrin*, *Tannhäuser* és *A nürnbergi mesterdalnokok* című remekműveit. *A Rajna kincsenek* és *A walkürnek* hangjai pedig már az új, Andrásy úti Operaházban csendültek föl.

100 éve halt meg Rudolf DIESEL (1858–1913) német mérnök. 1892-ben kapott német fejlesztési szabadalmat újfajta belsőégésű motorjára. Aszabadalomban a levegőtűréssel működő, azaz gyújtógyertya nélküli (öngyulladásos), belsőégésű motorokat írta le. A róla elnevezett dízelmotor egyszerű felépítése, jó hatásfoka és alacsony tüzelőanyag-fogyasztása miatt vált népszerűvé.

ROMÁNIA

350 éve épült fel a Lápos-völgyi Rogozon az a pazarul faragott görögkeleti **fatemplom**, amelyet nyolc másikkal egyetemben a Világörökség részének nyilvánítottak 1999-ben. A többi Máramarosban található csodálatos fatemplom a barcánfalvi (Bársana), a budfalvi (Budești), a deszei (Desești), a jódi (Ieud), a nyárfási (Plopiș), a sajómezői (Poienile Izei) és a dióshalmi (Șurdești). Közös jellemzőjük, hogy karcú a tornyuk, emeletes a tetőszerkezetük és az épületevük fagerendázatú.

SZLOVÁKIA

100 éve született Dominik TATARKA (1913–1989) szlovák író és műfordító. Belépett a Csehszlovák Kommunista Pártba, és részt vett a Szlovák Nemzeti Felkelésben. Csehszlovákia 1968. évi szovjet megszállása miatt tiltakozásul kilépett a kommunista pártból. Kegyevesztett lett, műveit tiltólistára tették. Írásai csak külföldön jelenhettek meg. Művészetére hatással volt az egzisztencializmus; 1968 után több írásában fordult szembe az államszocializmus megtestesítette diktatúrával.

UKRAJNA

100 éve született Mykola (Nyikolaj) AMOSZOV (1913–2002) ukrán kardiológus, szívsebész és író. Róla nevezték el az ukrán Nemzeti Szív- és Érsébeszeti Intézetet. A kiváló orvos a nagyközönség előtt is ismert: a gyógyítással, az orvos és a beteg kapcsolatával foglalkozó szépirodalmi ihletettséggel, őszinte hangvételű művei nagy sikert arattak. *Az Egy szívsebész feljegyzései* című könyve (Budapest, 1968) Magyarországon is sokak által olvasott, vallomásos mű életéről-haláláról.

A Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája

A Nemzeti Évfordulók Irodája 2003 februárjában a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szervezeti egységeként alakult meg. Jelenleg a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium háttérintézményében, a Balassi Intézetben gondozza nemzeti évfordulóink ügyét. Korábban az államalapítás 1000., majd Kossuth Lajos születése 200. évfordulója megünneplésének szervezésére jöttek létre bizottságok – eseti jelleggel. Az állandó iroda létrehozásával biztosított az évfordulókban rejlő erkölcsi, közéleti üzenetek szervezett és színvonalas közvetítésének, az évfordulós civil kezdeményezések felkarolásának és összehangolásának a folytonossága.

A Magyar Millenniumot és Kossuth Lajos születése bicentenáriumát követően 2003-ban Deák Ferenc születésének 200. és a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója emelkedett ki nemzeti évfordulóink sorából. 2004-ben Balassi Bálint születésének 450. évfordulójáról emlékezünk meg, 2005-ben pedig, egyik legkiválóbb költőnket, József Attilát ünnepeltük születésének 100. jubileuma alkalmából.

2006-ban számos hazai és nemzetközi programmal ünnepeltük Bartók Béla születésének 125. évfordulóját. 2007-ben az első szabadon választott miniszterelnökünk, Batthyány Lajos gróf születésének bicentenáriumát, és nagy zenepedagógusunk, Kodály Zoltán születésének 125. évfordulóját ünnepeltük. A 2008-as év Mátyás király trónra lépésének 550. évfordulója alkalmából a Reneszánsz Éve volt Magyarországon, mely lehetőséget teremtett egy jelentős szellem- és kultúrtörténeti mozgalom újrafelfedezésére, újraélésére. 2009-ben a magyar felvilágosodás és reformkor meghatározó alakjának, Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmából meghirdettük a Magyar Nyelv Évét, amelyben nyelvünket állítottuk a fókuszba. A 2010-es év emblematisz figurája a magyar nemzeti opera megteremtője, a karmester, zeneszerző, zongoraművész és pedagógus Erkel Ferenc volt. **2011-ben több száz hangverseny, számos kiállítás, kiadvány, tudományos konferencia és megemlékezés szolt a 200 éve született Liszt Ferencről,** s a nagy zeneszerző életművén keresztül a magyarság és az egyetemes kultúra találkozásáról. 2012-ben a korábbi évekhez képest rendhagyó módon három jelentős évforduló emelkedett ki a nemzeti és egyúttal a nemzetközi évfordulók sorából. Közülük kettőt, Szentágothai János Kossuth-díjas anatómus és Solti György világhírű karmester születésének 100. évfordulóját az UNESCO Általános Konferenciája is nemzetközi emlékkévvé nyilvánította. Raoul Wallenberg embermentő tevékenységéről ismert egykori svéd diplomata születésének 100. évfordulójáról pedig Magyarországon és Svédországban is megemlékeztek.

2012 decemberében a Kormány 1684/2012. (XII. 29.) számú határozatával döntött a Nemzeti Emlékezet Program folytatásáról, így a 2013. évet Gárdonyi Géza – a 19–20. század fordulója magyar irodalmának máig kiemelkedő írója – születésének 150. évfordulója alkalmából **Gárdonyi Géza Emlékkévvé** nyilvánította.

Ez a kiadvány, amelyet a Tisztelt Olvasó kezében tart, a tizedik, jubileumi kötete annak a Balassi Intézet által gondozott sorozatnak, amely évenként bemutatja a kultúra, a tudomány, a közélet és a sport különböző területeinek jeles hazai évfordulóit és rövid kitekintés keretében ismerteti az európai uniós és a környező országok legfontosabb évfordulóit. Ezzel elsősorban a kultúra területén működő intézményeknek és civil szervezeteknek kívánunk tájékoztatást nyújtani.

A kötetben szereplő évfordulók az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészet-történeti Intézet, a Magyar Tudománytörténeti Intézet, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet képviselőiből álló szerkesztőbizottság javaslatai és döntése alapján kerültek be. A válogatás alapjául szolgáló évfordulós lista és a felhasznált képanyag összeállításában nagy segítséget nyújtott a celldömölki Kresznerics Ferenc Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum.

A Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája elérhetőségei:

www.emlekev.balassi-intezet.hu

Telefon: (+36 1) 38 15 191 • Fax: (+36 1) 38 15 193

E-mail: emlekev@bbi.hu

Tartalom

Előszó	3
Kiemelt évfordulók	
<i>Gárdonyi Géza</i>	5
<i>Balogh János</i>	9
<i>Baross László</i>	10
<i>Batsányi János</i>	11
<i>Benda Kálmán</i>	12
<i>Berzeviczy Gergely</i>	13
<i>Bródy Sándor</i>	14
<i>Bulla Elma</i>	15
<i>Capa, Robert</i>	16
<i>Csik Ferenc</i>	17
<i>Entz Géza</i>	18
<i>Eötvös József báró</i>	19
<i>Erdős Pál</i>	20
<i>Esterházy Pál herceg</i>	21
<i>Füst Milán</i>	22
<i>Hell József Károly</i>	23
<i>Henszlmann Imre</i>	24
<i>Herczeg Ferenc</i>	25
<i>I. (Szent) István</i>	26
<i>Kisfaludy Károly</i>	27
<i>Kiss József</i>	28
<i>Kosáry Domonkos</i>	29
<i>Kovács Imre</i>	30
<i>Kölcsey Ferenc</i>	31
<i>Körösfői-Kriesch Aladár</i>	32
<i>Lajtha László</i>	33
<i>Magyary Zoltán</i>	34
<i>Mathiasz János</i>	35
<i>Pethe Ferenc</i>	36
<i>Scheiber Sándor</i>	37
<i>Szalay László</i>	38
<i>Szinnyei József</i>	39
<i>Tersánszky Józsi Jenő</i>	40
<i>Weöres Sándor</i>	41
További évfordulók	42
<i>Bethlen Gábor</i>	61
Kitekintés	68
A Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Irodája	71

Az írások szerzői

<i>Ajkay Alinka</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Aknai Katalin</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Alpárné Szála Erzsébet</i>	Nyugat-magyarországi Egyetem
<i>Antal Iláikó</i>	MMKM Elektrotechnikai Múzeuma
<i>Bubryák Orsolya</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Császtvay Tünde</i>	Magyar Nemzeti Múzeum, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Csoma Zsigmond</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Csurgai Horváth József</i>	Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára
<i>Estók János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Fehér Katalin</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Fejér László</i>	vízépítő mérnök, technikatörténész
<i>Fisli Éva</i>	Magyar Nemzeti Múzeum
<i>Fülöp Éva Mária</i>	Kuny Domokos Múzeum
<i>Gábori Kovács József</i>	Miskolci Egyetem
<i>Gazda István</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Gellér Katalin</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Halász Péter</i>	MTA BTK Zenetudományi Intézet
<i>Hermann Róbert</i>	Hadtörténeti Intézet és Múzeum
<i>Kapronczay Károly</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Kapronczay Katalin</i>	Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
<i>Kerny Terézia</i>	MTA BTK Művészettörténeti Intézet
<i>Kiss Nóra</i>	Magyar Nemzeti Múzeum
<i>Kontschán Jenő</i>	MTA Agrártudományi Központ Növényvédelmi Intézet
<i>Láng Veronika</i>	Magyar Tudománytörténeti Intézet
<i>Lengyel Réka</i>	MTA BTK Irodalomtudományi Intézet
<i>Mihalik Béla Vilmos</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet, Jezsuita Levéltár
<i>Oborni Teréz</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>Perjámosi Sándor</i>	Országos Széchényi Könyvtár
<i>Petrovics Alice</i>	Debreceni Egyetem
<i>Poór János</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Schiller Erzsébet</i>	Nyugat-magyarországi Egyetem
<i>Schweitzer Gábor</i>	MTA TK Jogi Tudományi Intézet
<i>Sípka László</i>	ipar- és technikatörténész
<i>Slíz Mariann</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem
<i>Solymosi Tari Emőke</i>	Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
<i>Szabó Ferenc János</i>	MTA BTK Zenetudományi Intézet
<i>Szabó Lajos</i>	Magyar Sportmúzeum
<i>Szabó László</i>	Magyar Mezőgazdasági Múzeum
<i>Szabó Péter Gábor</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Szajbély Mihály</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Tömpe Péter</i>	EGIS
<i>Ujváry Anna</i>	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
<i>Ujváry Gábor</i>	Kodolányi János Főiskola
<i>Weisz Boglárka</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet
<i>V. Molnár László</i>	Pécsi Tudományegyetem
<i>Zakar Péter</i>	Szegedi Tudományegyetem
<i>Zsoldos Endre</i>	MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet
<i>Zsoldos Attila</i>	MTA BTK Történettudományi Intézet